

A PÉNZ LÉNYEGE
ÉS
ÉRTÉKCSÖKKENÉSÉNEK
OKAI

ÍRTA

Dr. KOVÁCS LIPÓT

BUDAPEST
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
VI., Andrásy-út 21)

1911

ELŐSZÓ.

A nemzetek nagy létfenntartási harczában a fictív tőke döntő szerepet kezd játszani. Szinte hihetetlenül hangzik, de tény, hogy az annyira ócsárolt és elavult mercantilisztikus elv, mely azt hirdette, hogy minél több nemes érczet kell patriciálni, új, nagyszerű alakban visszatért, sőt azt mondhatni, ezen elv uralma voltaképp sohasem is szűnt meg, csak egy ideig lappangó stádiumban volt. Igazában még a mercantilistikus elv uralma idejében sem tekintették a népek a nemes ércz minél nagyobb fokú bevitelét vég-ez élnak, hanem mivel az volt akkor a nemzetközileg is érvényesíthető vevőerők elraktározásának egyedüli módja, a népek arra törekedtek, hogy minél nagyobb mennyiségű ily vevőerőt halmozzanak fel s így a létfenntartásra szükséges javak megszerzethetését ezek készenlétben tartása által biztosíthassák. Ez a törekvés megvan ma is, csak hogy ma a vevőerők összegyűjtésének és megőrzésének számos egyéb ezerre áll rendelkezésre. A vevőerő-accumulálás régebben thesaurizálás által ment végbe, míg ma az értékeknek ily módon való elraktározása teljesen idejét múlta, miután Tengeteg nagy kamatveszteséggel jár s egyéb szükséglet kielégítésére alkalmas javat feleslegesen von el gyakorlati czéljától. A mai gazdasági élet számos oly szervet teremtett,

mely az értékeknek érczben való megtestestítését feleslegessé tette, s ezeknek megvan még emellett ama előnytik is, hogy rentábilisak, vagyis az igényeit ily módon elraktározó egyén külön gazdasági ténykedés nélkül is járulékos jövedelemhez jut azonfelül, hogy tőkéje érintetlenül fennmarad»

A világ nagy polypja, a fictiv tőke eme új «értékboardoknak» köszöni létét és elterjedését, miértis ezek megismerése nagyjelentőségű dolog és nem kellő méltánylásuk nagy és ismeretlen eredetű bajok kútforrásává vált.

Különösen most, mikor szó, van arról, hogy a földjádék-képződést egy sajátos, az u. n. értékemelkedési adóval kívánják némileg ellensúlyozni, s annak egyesek javára ható javelszívó képességét a köz részére kisajátítani, kell, hogy a figyelem fokozott mérvben irányuljon feléje. Németország már megkezdte az ezirányú szabályozást, de nem minden nehézség és ellenkezés nélkül, mert hallatszanak hangok, melyek az ily jellegű intézkedésekben a decapitalisatio rémét látják feltűnni és nyomatékosan hangsúlyozzák azt, hogy ennek tisztán Németországban való, tehát egyoldalú megvalósítása által az a külfölddel szemben tőkeerőben gyengülni fog. Lesz alkalmam kifejteni, hogy ez az ellenvetés nem is oly alaptalan, de ez nem azt követeli meg, hogy megvalósításától elálljunk, hanem hogy e tekintetben a többi állammal egyvonásban haladjunk előre. Különös fontosságot e kérdésnek az kölcsönz, hogy ma az egyes államok rájöttek arra a tapasztalatra, hogy nem a nagyfokú kivitel az, a mire törekedni kell, hanem hogy a nemzetközi fizetési mérleg legyen kedvező. Ez pedig két különböző dolog. Mezőgazdasági czikkek kivitelével csak a külföldet tápláljuk s egyedül az ipari

czikkek kivitele az, a mi hivatva van, hogy a nemzetközi fizetési mérleget kedvezően befolyásolja. A íctiv tőke pedig az, mi nem csekély fokban járul hozzá, hogy az egyes államok kedvező fizetési mérleg iránti törekvése teljes sikerrel járjon.

E kérdésekkel karöltve az abstract tőkék eddig alig ismert életét, quasi biológiáját felderítjük. Ennek megtörténte után a pénzürtékcsökkenés problémájának megoldása szinte magától adódni fog.

Ugyancsak a már vázolt okokból ki kellett térni a pénz lényegének kérdésére is. Az a sok ferde felfogás, mely a pénzzel összefüggő jelenségek tekintetében uralg, nem csekély fokban oka annak, hogy a pénz elméletének helyes megalapozása ma is hiányzik. Feltűnést keltő munka e tekintetben Knapp György Frigyes alább részletesen tárgyalandó műve, a «Staatliche Theorie des Geldes», mely a pénz elméletének az eddiginél nagyobb mérvben való megmélyítését tette lehetővé.

A mi végül a pénz értékcsökkenésének kérdését illeti, úgy azt hiszem sikerült nekem az eddigi részben teljesen téves részben csak messzefekvő okok helyett egy döntő tényezőre, és pedig a fictiv vevőerők szerepére rámutatni.

Egyet azonban előre kell bocsátanom. E munkának nem czélja a periodikusan, bizonyos czikkek tekintetében fellépő ama drágulás okaival foglalkozni, a minőket egy hirtelen támadt rossz termés, tehát időjárásí viszontagság depecorátio stb. idéz elő, mert ily esetben, rebus sic stantibus, a termelés és fogyasztás között az egyensúly magától ismét helyreáll, hisz különben Malthusnak eddig meg nem czáfolt tétele értelmében a viszonyok erővel teremtenek a népesség

VI

számának csökkentése által ismét normális állapotokat. Itt szó lesz kizárólag ama évszázadokon, sőt ezredeken át tapasztalható pénz illetve vevőerőegység elértéktelenedési folyamatáról, melynek magyarázatát adni eddig a legszorgosabb kutatás, és legmesszebb menő tanulmányozás dacára sem sikerült.

Csáktornya, 1910 december hó.

A szerző.

I.

A pénzürtékcsökkenés problémájának fontossága.

A szorosan vett emberi társadalom minden egyes tagjának sorsát érzékenyen érinti a pénzürték ingadozása, miértis az a legfontosabb közgazdasági kérdések egyikének tekinthető. Növeli e kérdés jelentőségét az is, hogy nemcsak az egyén anyagi sorsa befolyásoltatik általa, hanem az egész társadalomgazdaság nyugodt menete megzavartatik s a gyakori válságok általi megrázkódtatások nem csekély mérvben vezethetők vissza a fentemlített jelenségre. Az a körülmény tehát, hogy minden folyton drágább lesz, alapos tanulmányozást igényel, s a gyakorlati emberre nézve is szükségessé teszi felidéző okai megismerését.

A pénzürtékcsökkenés kérdésének tanulmányozása közben jól szem előtt tartandó mindenekelőtt, hogy a megállapított pénzegység körüli kilengések virtualiter nem benne nyilvánulnak meg, hanem az áruk árában, illetve a szolgáltatások díjában. Nem azt mondjuk: a pénz olcsóbb lett, hanem a búza, a marha stb. drágább. De első pillanatra is szembeötlő, hogy a két kérdés csak egy és ugyanazon éremnek két oldala, hogy tehát azok felidezésének ugyanazon okai vannak és a megoldás is együtt keresendő és található meg.

Az ideális, változatlan pénz felfedezése már rég foglalkoztatja a közgazdaságtani tudomány művelőit, de hiába s mint látni fogjuk, e tekintetben a legtöbb valuták alapját szolgáltató arany sem felelt meg a várakozásnak, mert igaz, a nemzetközi forgalomban behozatala óta az intervaluta-

ris¹ árfolyam eléggé egységes, de ez csak a különböző államok valutáinak egymás közötti viszonyaira nézve áll, míg ellenben árukkal szemben a világ összes pénzegységei vesztenek értékükből. így való, hogy ma már a különböző érték-egységek az aranyhoz viszonyítva bizonyos arányban egymással egyensúlyt tartanak, a rubel megfelel 2.16 márkának a korona 0.85 márkának. Árfolyamingadozásoktól itt eltekintünk, mert előfordulhat az az eset, hogy kedvező fizetési mérleg folytán a márka a megállapított parin felül emelkedik vagy kedvezőtlenül azon alul száll le, de ez csak átmenetijelentőségű agio-ingadozás, mely az itt felvetett kérdés taglalásánál alig jöhet számba s attól lényegileg is különböző kérdés, t. i. a valuta befolyása az árakra. Azonban mivel ez utóbbi jelenség is a jelen munka körébe vágó egyetemes elméleti dolgokat segít megérteni, később róla is szó lesz, mint a pénzürték-ingadozás egy specialis esetéről. Ugyanis anticipálva is már jelezhető, hogy a különböző államok valutája befolyásolván az árakat, okozója lehet bizonyos arányban emelkedett árak a másik állam pénzéhez viszonyítva. Ha az arany valutával bíró állam exporteur) e az annakelőtte létező árt akarja aranyba átszámítva elérni, kénytelen a papírpénzben követelt árakat a valutavisszaesésnek megfelelően felemelni és viszont, ha a visszamenő valutájú országból történik a kivitel a jobb valutájúba, az áruk árai visszamennek, mert az exporteur számításba veszi a kivitt árukért kapott jó valutájú pénznek a belföldi papírpénz nagyobb összegével való paritását.² Ez esetben csak két különböző valutaérték különbségéről van szó, mely által az egyik ország pénzegysége csakugyan elértéktelenedett a jobb valutájúval szemben. Ámde alábbi fejtegetéseim tárgyát nem az u. n. pénzagio, hanem az a kérdés képezi, mért lett egyáltalában a világ mindenféle pénze értéktelenebb az árukkal és egyéb bárminemű szolgáltatásokkal szemben.

¹ Georg Friedrich Knapp kifejezésével élve. (Staatliche Theorie des Geldes.)

² Heiferich «Geld u. Banken» I. kötet.

A pénzürtékcsökkenés problémájának fontossága.

Mielőtt tovább mennénk, szükséges a pénz általános értékcsökkenésének hatását és így fontosságát röviden körvonalozni. Ezen ma már a tudomány által is állandó gazdasági szabálynak elismert jelenség két egymással teljesen ellentétes hatással van a társadalom egyes tagjaira. Részben káros, részben kedvező, de mindkét esetben igazságtalan. Egyik esetben teljesen vétlenül sújtja az embereket, más esetben pedig érdemtelen előnyöket nyújt s így is nem egyeseket érint, hanem a bizonyos hivatásban levőket collective, miért is hatása érdemtelen tömegelőnyösítés és méltánytalan tömegkárosítás.

Vannak olyanok, kik egész életükön át nehéz küzdéssel szerzett vagyonukat pénzzé* tették, bankba helyezvén azt, vagy címleteket vettek, s azok hozadékából bizonyos jólétben való megélhetést várnak. Ezek bizonyára számba vették a nyugalomba vonulás idejében létező javarákat és azok szorgos latolgatása mellett úgy találták, hogy megélhetésük ama összeggel biztosítva van. De alig 1—2 év árhullámozása már keserves csalódást hozott. Minden jav és szolgáltatás állandóan emelkedik értékben, úgy hogy az eredetileg bizonyos összegben prseliminált kamatjövedelem kezd elégtelenné válni, vevőerejéből veszíteni. A lakás bére, mely eleinte pl. 600 koronára volt kalkulálva s így alakult is ki, hovatovább felemelkedik, különösen az utolsó évek valóságos ár- és bérforradalmait tekintve, több mint kétszeresére. S ugyanily arányban emelkedik minden megélhetésre szükséges jószág is, főleg a fogyasztásra szánt javak ára. A drágulás folytán a nyugalomba vonult tőkés már az év másik felében tőkéjéből kénytelen élni, mi a következő évben a kamatjövedelmet is apasztván, nemsokára borzadva látja, hogy ha az így tovább tart, élete végén nyomorogni fog, vagy pedig kénytelen lesz újra kereset után nézni, újra elülről kezdeni az étellel való küzdelmet.

Ugyanez a balsors éri a nyugdíjából élő hivatalnokot

* Egyelőre így fejezzük ki magunkat, mert a valódi ténnyt csak később fogjuk ismertetni és megismerni.

is. Ez is évenként visszatérően meghatározott pénzösszegeből él, mely azonban a drágulás által elégtelenné válik, miért is kezdődik a nélkülözhető javakról, vagy élvezetekről való lemondás, hogy az elsődrendű szükségletek kielégítésére teljék. Szándékosan hoztuk tel a nyugdíjas hivatalnok esetét az activ szolgálatban levővel szemben, mert utóbbinak módjában áll fizetésemelési mozgalmakkal a pénzürtékcsökkenés, illetve általános javdrágulás előidézte hézagot helyreépítozni. S a hivatalnokok úgyszólván az egész vonalon már sikeresen ki is vívták a status quo ante helyreállítását a fizetések felemelése, drágasági pótlékok kieszközlése által, sőt némelyeknél már e mozgalom túltengése is tapasztalható. Alighogy egyszer sikert értek el, kezdik újra elülről, az államra mind nagyobb és nagyobb terheket róva, mit viszont a középosztály, különösen a latemerek csoportja érez, mely egyrésztől szintén kiveszi részét a drágulás okozta bajból, másrészt azonban az új terhek viselésébe is belevonatik fokozott adófizetés által. Ez a középosztály nem rendelkezik eszközökkel, hogy a társadalmat sorsa javítására kényszeríthesse s fokozottabb takarékosság, speculativ ténykedések által, melyek közé a szerencse és házasság* tartozik, igyekszik megélhetését megalapozni.

A pénz-depreciatio a hiteltőkék vevőerejének csökkenése által valóságos tőkekevalvaló hatással van, s a legközelebb elmúlt évek hitelválságai felidezésében nem csekély szerepet játszott. A hiteléletnek 1907. év őszén kezdődő s majdnem egy évig tartó megrázkódtatása főleg arra vezethető vissza, hogy a nagy drágaság következtében a tőkék felemésztése megkezdődött, mely jelenség hatását azután még fokozta az a körülmény, hogy újabb gazdasági actusokhoz a termeléshez szánt javak árának emelkedése következtében tetemesen több hiteltökére volt szükség. A depreciatio tehát romboló hatású, az egész állam erejét és vagyonát is gyengíteni képes. De ott, a hol a kötött birtok hiányában a földjáradék capitalisatiója egész terjedelmében megindult, azonban ez majd kifejezendő okokból nem érezeti hatását.

De legjobban érzi ezen gazdasági jelenség hátrányait a bérmunkás-osztály.

A munkás szolgálata ellenértékét pénzben kapván meg, ennek vevő erejét csökkenti a depreciatio. A munkabér elégtelenné válik a változott javárral szemben, a standard of life biztosítására. Utóbbi marad a régi, némi, a kultúra és civilizatio előidézte igényfokozódástól eltekintve, mely azonban nem oka a munkabér elégtelenségének s egészen alárendelt jelentőségű. A vidékenként állandósított összegű munkabér felemelése roppant nehezen megy, figyelembe véve azt, hogy a munkás rendes bérjavítási módja a sztrájk, őt a kereseti forrás ideiglenes bedugulása által nem teszi oly erőssé és ellenállóvá, mint a hivatalnokot, ki azért tevékenysége díját a fizetésfelemelési mozgalom alatt is kapja. Az, a miről itt szó van, szintén nem egyéb, mint in integrum restitutio, az előbbi jav árak melletti megélhetési mód helyreállítása. A legnagyobb tévedés úgy a bérmunkásnál miként a hivatalnoknál is a fizetési és béremelési mozgalmakban tényleg az eddigi anyagi sors javítását célzó eszközt látni. Tény az, hogy a drágábbakká vált javárok folytán az előbbi fizetés és bér nem elégséges és a cél csak most fokozottabb vevőerő felruházása által utólérhetni az árakat. A szükség folytán kialakult szakszervezet és manapság dívó kollektív munkabér-szerződések, sztrájk stb. mindmegannyi eszközök, melyek által a munkás is nyomást gyakorolhat munkaadójára s kényszerítheti az új munkabér betartására. E mellett tekintetbe veendő az, hogy a munkaadóra nézve a depreciatio nem jelent veszteséget, mert pl. a földbirtokos magasabb javáratat ér el, a gyáros pedig a még előbb érvényben volt munkabérek mellett készült iparcikkeit drágábban, az újak előállítási költségei szerint calculálva adhatja el.

Most áttérhetünk azon hatások felsorolására, melyek által bizonyos hivatásbeli osztályok érdemetlenül gazdagodnak.

Ezek között főleg kiemelendők az adósok, illetve idegen tőkék kölcsönvevői.

Itt a következőket kell előre bocsájtani: Teljesen téves dolog és a modern hitelgazdasági viszonyok félreismerését eláruló felfogás mindenütt, hol valaki tartozik, eladósodást látni a régi improdtctiv értelemben. Ez a nézet egy előbbi öngazdálkodási kor maradványaként belénk oltatott, vele mintegy felnevelődtünk és ezért beszélünk eladósodott Budapestről s gyűjtjük a házakat és egyéb ingatlanokat terhelő jelzálogokról szóló statisztikai adatokat. Amde ez nem eladósodás a régi értelemben, hanem idegen tőkékkel való gazdálkodás, a korlátlan magántulajdonnak egy correctivumát szolgáló társadalmi elkötelmesedés jelensége, melyet méltán lehet a régi magántulajdoni viszonyokból a socializálódás felé haladás egyik egészséges és nagyjövőjű, de még helyes jogi szabályozást igénylő tünetének tartani. Mentsége a laikusoknak, hogy ez az ósdi felfogás még a műveltebb államok törvényhozóit is békóiban tartja. Így az új német polgári törvénykönyv, melyet pedig szeretnek a jelenlegi magánjogok legmodernebbjének tartani, kötelmi jogát «Das Recht der Schuldverhältnisse»-nek nevezi el s ily felírás alatt szabályozza is azokat. Emlékeztet ez a kifejezés némileg a középkori felfogásra, mikor az eladósodás még valósággal bűncselekmény volt s börtönnel sújtattott. Pedig ez ma már nagyon kevés esetben Schuld, improductiv adósságcsinálás, hanem inkább «Verpflichtung», mert benne ama életviszonyok nyernek szabályozást, melyek által bizonyos személyek hiteltőkéket vesznek igénybe, hogy azokkal gazdálkodás végett termelési tényezőket, földbirtokot vehessenek, gyárat alapíthassanak, házat építhessenek, melyek hozadékából azután az idegen tőkétet rendelkezésre bocsátó hitelezők is részesítendőek. A mai nagyipari és gazdasági concentrat termelés felé való törekvés folytán az egyén magánvagyonra mindjobban elégtelenné válnék nagyszabású gazdasági tervek keresztülvitelére s ha ez csak óriási vagyonú emberek kiváltsága maradna, az emberiség visszaesne a régi ipari manufactura korszakába. Kell tehát, hogy ez az új gazdasági követelmény, a nagybani gazdálkodás, mely mellett lehet csak igazán a technikai vívmányokat

kihasználni az emberiség javára, valamiképp megvalósíttasék és pedig zálog és más garantiák mellett idegen tőkéknek gazdálkodás céljaira való átengedése által. A német polgári törvénykönyv helyesebben tette volna, ha az ily életviszonyok szabályozására hivatott jogintézményeket «das Recht der Verpflichtungsverhältnisse»-nek nevezte volna. A magyar magánjog erre igen helyes és alkalmas kifejezéssel él s a «kötelmi jog» elnevezés alatt foglalja össze az ily irányú életviszonyokat rendező jogszabályokat.

A pénzürtécsökkenés tehát eme kötelezettségekre nézve nagy előnyt, valóságos sorsjátékszerű nyereséget jelent, mert lehetővé teszi, hogy a még korábban uralgó árak mellett megvett dolgokat esetleg kétszeres áron eladva, nemcsak az adósságtól megszabaduljanak, de ugyanannyi activ hiteltőkét is félrerakhassanak. Például: Valaki 1906-ban, mikor még nem következett be nálunk a föld értékemelkedése, vett 1000 holdnyi birtokot 200,000 koronáért. Ez még abban az időben volt, mikor a magyar földbirtokosság anyagi pusztulása felett oly sokat keseregtek, mit azonban a később beállott földértékemelkedés alaposan orvosolt. Az előbb említett egyén az uralgó pénzbőség mellett 160,000 korona tőketörlesztéses kölcsönrel és a tulajdonát képező 40,000 korona tőkével megvette a fentemlített birtokot. Három évre rá kétszeres áron adta el, lefizette a jelzálog-terhet és szerzett 100,000 koronát. Ugyanaz a földbirtokvevő ezután kölcsönkért bankjától 1000 koronát, azon vett 10 drb. marhát. Három év múlva 5 drb. eladása által törlesztette adósságát. S feltéve, hogy a 10 drb. marha eladója az 1000 koronát betette ama bankba, hol az előbbi kölcsönt vette és később, ő is földbirtokos lévén egyébként, három év múlva újra kénytelen volt venni marhát, de most már kétszeres áron, 200 koronáért, az általa adott 10 drb. marha helyett öt darabbal kénytelen követelését kielégítettnek tekinteni. Az egyik tehát érdemetlenül gazdagodott, a másik pedig vétlenül károsodott. S hogy mindennek okozója a pénz depreciációja, az azt, ki elvontan tud gondolkodni, már a tények egyszerű előadása is meggyőzi; elméleti bebizonyí-

tása pedig mindenki előtt nyilvánvalóvá fogja tenni az okozati összefüggést.

Az évekre terjedő üzleti viszonyokat, szerződéseket is alaposan megbolygatja a pénzdepreciatio. Így a biztosítási ügylet ily esetekben határozottan nagy előnyére van a biztosító társaságnak és hátrányára a biztosítottnak. Utóbbi ugyanis sokkal értékeőbb pénzviszonyok, tehát kisebb árak és bérek mellett rak félre, fizetve a biztosítási díjakat és mire a biztosítási összeget visszakapja, az állandóan folyó depreciatio miatt az fele vevőképességgel sem bír, mint a mikor ő azt befizette, feltéve, hogy ő a biztosítási időtartamot túlélte. A biztosító társaság esetleg nem élvezi eme hátránnyal szemben az előnyt, ha — mit legtöbbször szokás is — értékpapírt, jelzálogleveleket vett a biztosítási díjakért, mert ezen értékek épúgy szenvednek a depreciatio alatt, miként maga a pénz is. Ha azonban részvényekre, vagy házak, telkek vételére fordította, úgy igenis élvezi az áremelkedés összes hasznait ingyenesen és egyoldalúan. Már ebből a szempontból is rendkívül előnyös az intézetekre nézve, hogy a nagyobb díjtételeket akkor kapják, mikor a pénz még nagyobb értékkel bír s így később, midőn az csökken, a díjak folytonosan csökkenő nagysága — mely különösen a kamatmegtérítéssel és nyereségyrészesedéssel egybekötött ügyleteknél nyer alkalmazást, — távolról sem érinti oly súlyosan őket s viszont a csökkenő díj sem jelent a biztosítottra oly előnyt, mint azt a díjkisebbedésétől remélni lehetne.

Végül van az állam, melyre nézve megosztott hatásról kell beszélni. Államadóssága szintén csökken értékben, a mit az annál inkább is érez, mert az ilyennemű adósságok esetleg több nemzedékre hárulnak úgy, hogy a nagy időfolyás alatt a pénzérték-csökkenés progressiv folyamata okvetlenül nagy fokban éri utól az államadóssági czimleteket. Viszont azonban az állam e jelenség hátrányos hatásaitól sem ment, mert az adótörvények hosszú élete alatt a bizonyos összegben kontingentált adók feltétlenül csökkennek vevőerejükben, de ugyanaz áll ama adónemekre nézve is,

melyek, miként a földadó kataszteri becslés útján bizonyos meghatározott tételű adók alá esnek. Természetes, hogy ismét ez a földbirtokosokra nézve jogosulatlan előnyt jelent, mert itt a föld értékének és hozadékának óriási emelkedése daczára a régi hozadék adókulcsa nyer alkalmazást.

Tartós pénzdepreciáció alkalmas, hogy a külfölddel szemben felállított ipari védvámok erejét gyengítse, áruk beözönlését feltartóztatni hivatott vámtarifák védő erejét csökkentse.

Vég nélkül lehetne folytatni a jelenség gazdasági hatásainak felsorolását, de elég volt ebből ennyi is. Be kell vallani, hogy érvényesülése sok igazságtalanság szülő oka s eredménye néha a társadalmi rend időközi megrendülése is.

Ezen igazán elemi erővel, szükségszerűen ható törvényszerűség járma alatt nyög öntudatlanul az emberiség s ez azt elhárítani egyelőre már azért sem képes, mert mivoltával sincs tisztában. Az emberiség még jobban, mint valaha áll a természeti törvényként érvényesülő gazdasági phsenomenek hatása alatt s vezetetik általuk. Még eddig nem sikerült Marxnak ezen elméletét, a gazdaság uralmát és hatalmát a társadalom rendjén és belső életén, megczáfolni.

Megvizsgálandó tehát e jelenség és feltárandók ama titkos rugók, melyek azt mozgatják. A gyakorlati ember bepillantást nyer általa az eddig ösztönszerűen átértett, de valójában meg nem értett gazdaság mechanizmusába és tudatosan figyelheti meg és ellensúlyozhatja azt arra való felkészültség által, az elméleti főnek pedig töménytelen új perspektívát nyit meg a már-már a skolasticizmusba süllyedő közgazdaságtan új szellemben és irányban való tovább művelésére, talán egy más ideális változatlan értékmérő kitalálására.

Mielőtt tovább mennénk, lássuk néhány rövid vonásban a pénz vevő ereje csökkenésének arányait az idők folyamán.

A javárok emelkedése közismert dolog. Az előbbi évszázadokban az árak sokkal alacsonyabbak voltak, némely iparczikkektől eltekintve, melyek a technika hiánya miatt

akkor aránylag magasabb áron keltek el, mint ma. Ez azonban mind kivételes jelenség és semmik ép sem dönti meg a szabályt, melyet már felállítottunk és a mely úgy hangzik: a javak árai általában és nagyjában folyton emelkedő irányzatúak, így Acsády szerint a régi forint vásárló képessége:

1523-től	30-ig	15-szöröse	a	mai	forintnak
1530-tól	46-ig	12-szeresse	«	««	
1546—1600	10	«	«	«	«
1600 után		7—8	«	«	«
1650 után		5—6	cc	«	«

Vagyis akkor a forint, nagy vásárló képességénél fogva azon tárgy megvételéhez, mely 1522-ben négy forintba került, ma hatvan forint kell. Sőt még ez a szám is emelkedik az 1906 óta beállott óriási újabb javáremelkedés folytán.

A XIV. század első felében nálunk 12 hold föld értéke két márka volt, egy ökör ára négy arany, holott ma 12 hold középminőségű föld 7—8000 márka és egy ökör ára 300—400 forint, a mi kétszer annyi értékű korona aranyvalutás pénzben.

A XVI. század második felében Acsády szerint a búza ára 2 fjt 54 kr., a rozsé 1 fjt 15 kr., zabé 76.2 krajczár. Ma a búzáé 12, rozsé 10, zabé 8 forint.*

Természetesen voltak rövid ideig tartó nagyobb árak is különösen az élelmiszereknél, de ezek nem állandóak» hanem válság, rossz termés, háború, ragály stb. által előidézvék s utána rögtön bekövetkezett az áraknak a rendes alacsony niveaura való sülyedése, mihelyt jó aratás lett. Hisz ma is előfordul, hogy rekord termés következtében a gabona ára leszáll. így lehetett a múlt század 80-as éveiben múló árdepresszió, melyet azonban a 90-es években erős emelkedés váltott fel, sőt ez a század elején valóságos rohanásba csapott át a nélkül, hogy a bár jelenleg dúló gazdasági pangás valami nagy értékdevalválódást vont volna maga után.

* Földes: Társa dalom gazdaságtan I. kötet.

Számos cikknél, minő a fa is, az emelkedés rohamos. Ugyanily irányzat tapasztalható a munkabérek, fizetések, honoráriumok tekintetében. így Földes szerint Miksa császár alatt a Causarum fisci igazgatójának fizetése 300 magyar forint volt és 66 forint egy ruhára. Ugyancsak ő felhossa, hogy Angliában Erzsébet királyné ideje óta a munkabér háromszorosan emelkedett. Leroy Beaulieu szerint a munkabér Franciaországban a XVII. század óta háromszorosa, 1819 óta 20—80%-al emelkedett. Foville szerint egy mezőgazdasági munkáscsalád jövedelme 1788-ban 200 1872-ben 800 frankot tett ki.

II.

A pénzürtékcsökkenésre vonatkozó eddigi elméletek.

A pénzürtékcsökkenés jelensége nem került el az elméleti közgazdaságtan figyelmét sem, mind többen foglalkoznak e kérdéssel s számos okot hordanak össze, melyeknek azonban egyike sem találja fején a szeget. Mindegyik magyarázatban van valami igazság s annyi tény, hogy a jelenség felidézésére ható okokra nem mondható, hogy ez vagy amaz magának vindikálhatná a kizárólagosságot, szóval a ható erő komplex összetételű. Ámde valamennyi eddig feltárt ok olyan, hogy senv. önmagában, sem együttvéve nem szolgálhat kielégítő magyarázatul s tanulmányozásuk után is valami olyasféle érzés fogja el az embert, mint mikor kénytelen-kelletlen fogad el valami elméleti) jobb hiányában, de helyessége iránti „kétséggel eltelve.“ S ez a kétség jelen esetben helyén is van, mert csakugyan az összes eddigi magyarázatok még megközelítőleg sem jelölik meg azt, a mi az egész jelenségnek: főoka; sőt folytonos táplálója, továbbfejlesztője ma. Nem mindig létezett ez a ható ok, csak a legutóbb lefolyt században lépett fel s ragadta magához a főszerepet. Jelenleg célunk ezen eddig ki nem derített tényezőre rámutatni s fejtegetéseink folyamán ki fog tűnni, hogy ez csakugyan oly döntő szerepet visz, hogy mellette a többi teljesen alárendelt jelentőségűvé száll alá.

Hogy miért nem tudtak az eddigi vizsgálódások számbavehető eredményt felmutatni, az első pillanatra meg sem érthető, hisz a jelenség egyszerűnek látszik s így a megfejtés sem lehet nehéz a társadalomgazdaságtani tudomány

mai fokán. Ámde ennek megvan a maga magyarázata. Ugyanis hiányzik hozzá a kellő elméleti aléptímeny és e nélkül magát a jelenséget sem lehet megérteni, annál kevésbé ható okait feltárni. A kutatók megpróbálkoztak az inductió és deductió módszer minden eszközével, különösen az előbbivel, megfigyelték a mindenkori pénzmennyiséget és azt hozták az árak mozgásaival összefüggésbe. Óriási statisztikai adathalmazt hordottak össze, az ilyen tárgyú szakmunkákban nagy táblázatok óriási számoszlopokkal váltják fel egymást s az eredmény mégis csak annyi, hogy újra és újra megállapítható belőlük a pénzértékesökkenés elvitathatlan ténye, állandó és progresszív előnyomulása, de az ezekhez fűzött magyarázat minden, csak nem kielégítő.

Azt tehát már eleve is kijelenthetjük, hogy a mit minduntalan felhoznak, t. i. a mindenkori pénzmennyiség szembeállítása az akkor uralgó árakkal, nem nyújt megoldást, mert a pénz elértéktelenedésének okai egészen másban kérésen dők s egyelőre következőkép körvonalozzuk kutatásunk irányát:

Nem csupán a pénz mennyisége az, mi befolyásolja az árakat és idézi elő a pénz depreciációt, van annál sokkal hatalmasabb tényező, olyan, mely *látszólag pénz, mer ennek köpönyegét ölti magára, miért is utóbbival azonosítják*, de tévesen, mert az attól teljesen különböző dolog. A tévedés olyan — jellemzőképp mondva — mint hogyha valaki a vasúti kocsikkal azonosítaná a bennük szállított árut Valaminek elszaporodása az oka a jelenség felidézésének de az nem a pénzszaporodás, legyen az papírpénz vagy nemesércz, hanem valami, a mit nemcsak a laikus, de a szakember is utóbbival azonosít. Már az eddigiekből is ki tűnik, hogy okfejtéseinket valamely elméleti kérdés tisztázásának kell megelőznie.

Különösen a *társadalmi vevőerők elmélete* az, mely pontos meghatározást követel s a melynek homályos fogalma nemcsak a jelen kérdés, de a közgazdaságtan általános fejlesztése szempontjából s alapos hézagot képez. Ez a kérdés

eddig nem részesült abban a figyelemben, melyet megérdemelt volna, mert a közgazdasági alapismeretek nélküle fogyatékosak maradnak. A vevőerőről per tangensem minduntalan szó lesz, hogy azután egy összegezés révén kidomborítsuk mibenlétüket.

Mielőtt a dolog lényegébe hatolnánk, lássuk a pénz értékcsökkenésére vonatkozó eddigi nézeteket. Annyit már most meg kell engedni, hogy a tudományos kutatók legtöbbje nem elégedett meg a tisztán pénzmennyiségi magyarázattal úgy, hogy utóbbi inkább a laikusok felfogása maradt. Ugyanis — *Paasche** szerint — a laikus előtt is ismeretes tétel, hogy az áru annál olcsóbb, minél nagyobb mennyiség van belőle. Pedig éppen a pénznek meg van ama tulajdonsága, hogy mindig szaporodik, mert^ miga..többi áru elfogyasztatik, addig a pénz alig csökken a használat által, a továbbtermelés pedig mindig fokozottabb mérvben történik. Könnyen érthető volna tehát, hogy a pénz így önmagát hovatovább elértékteleníti. Azonban ezen magyarázat, bá mily plausibilisnak is látszik a laikus előtt, a tudományos kutatót nem elégíti ki. Ő ugyanis tudja, hogy a kultúra haladásával mindig több és több pénzre van szükség úgy, hogy fokozottabb termelését ellensúlyozza fokozottabb használata. A népesség szaporodása, a lakóhelyek nagyobb sűrűsége s a vele járó élénkebb forgalom, az önmagának való gazdálkodás fokozatos megszűnése és a pénzgazdaság elterjedése, a szabad bémunkarendszer kifejlődése ellentétben a rabszolgasággal és jobbágyssággal, a társadalmi munkamegosztás és kereskedelem térfoglalása mindmegannyi tényező, mely folyton nagyobb és nagyobb pénzmennyiséget igényel.

Maga a kérdés olykép is osztható meg, hogy mennyiben járul a pénz önmaga hozzá, hogy elértéktelenedjék és mennyiben működnek ez irányban más okok közre. Mindkét álláspontnak van képviselője. Az sem tesz nagy különb-

* Studien über die Natur der Geldentwertung 1878. Jena.

séget, hogy vájjon a kérdés elbírálása végett a pénzt áruként fogjuk-e fel, avagy azt mint sajátos dolgot vesszük s ellentétbe állítjuk az áruval. Paasche szerint «a pénznek a saját országában nem is lehet ára, mert önnönmagát meg nem veheti, pénz soha sem adatik el, hanem ellenkezőleg, az vesz, sohasem kínálta eladásra, hanem mint vevőerő lép fel a piacon. Ha valaki venni akar, nem azért teszi, mert pénzét el akarja adni, hanem mert szüksége van valamire, mit a pénz által szerezhet csak meg. Ennélfogva csak az áruk iránti szükséglet nagysága és sürgősségi foka lehet befolyással az árakra s határozhatja meg a pénz értékét s nem a rendelkezésre álló pénzkészlet nagysága.»

A pénznek a gazdasági életben nincs saját érték meghatározása, mert az államhatalom megadja neki a valuta ban kifejezett egységértéket, a korona mindig korona marad, névleges értéke változatlan belföldön — devalvációs válságoktól és némi diszagiótól eltekintve s az áru az, mely majd kevesebb, majd több értékegységben kifejezett árt igényel. Az bizonyos tehát, hogy a pénz kisebb-nagyobb mennyiségének adására az áruk adnak indítékot s nem a pénz önmagában. Tehát áremelkedés = pénzértékcsökkenés.

Mi itt az értékcsökkenés kifejezéséhez fogunk ragaszkodni, bár a tudomány még erre vonatkozólag nem jutott megállapodásra. Ugyanis többek között Hermann Paasche az általunk tárgyalt jelenségre a pénzértéktelenedés kifejezését használja, miből egyúttal kitűnik, hogy ő csak a pénz rovására látja e folyamatot fenforogni. Ez azonban tévedés, mert ez alatt nem csekély mérvben szenvednek az általunk alább felhozott absztrakt tőkék is. De továbbá nem lehet ezt a folyamatot elértéktelenedésnek nevezni azért sem, mert odáig ugyan sohasem jut a dolog, hogy a pénz az általunk tárgyalt szempontból teljesen elértéktelenedjék és ez utóbbi alatt a diszagió, illetve igazában a teljes devalváció által előidézett változást kell érteni. Ily értelemben használja a kifejezést *Kautz*, ki megkülönbözteti az elértéktelenedést (depreciáció) az értékcsökkenéstől

(Werth Verminderung). Amaz szerinte a papírpénz és érme közti diszparitást, utóbbi pedig a papírpénznek (speciálisan) árúk irányában való vásárlási erejének csökkenését jelenti. A depreciáció mérve az agió, az értékcsökkenésnél ellenben a most papírpénzben és régebben fém pénzben (vagy beváltható és telj értékű papírpénzben) fizetett jószágárok közti különbözet, mely élesebb megkülönböztetés Kautz szerint azért szükséges, mert a papírpénz értékcsökkenése a nemes érczel szemben nem mindig egyenlő azon értékcsökkenéssel, melyet az árúkkal szemben mutat fel, mert hiszen a jószágok piaci árára a pénzürtéken kívül sok egyéb tényező is gyakorol befolyást. Tehát Kautz is érzi, hogy a javak ára nemcsak a pénz értéke van befolyással, hanem sok egyéb körülmény is. És itt van az elválasztóvonal a két említett kifejezés között. Quoad pénz lehet beszélni elértéktelenedésről, különösen devalváció esetén, de azután van egy másik körülmény, mely tekintet nélkül a pénzre, emeli a javárakat és ez által közvetve visszahat a pénz értékére, csökkentvén azt, mi mellett a valuta agiója normális maradhat. Ezért nevezzük mi ezt igazán értékcsökkenésnek. Ennek előidéző okai azok, melyek jelen tanulmányban feltárandók s a melyek kimutatása volt Paaschenek is kitűzött célja. A másik jelenségre, vagyis a mennyiben a pénzben magában, vagyis diszparitásában rejülő okokból áll elő az értékváltozás, Paasche a pénzolcsóbbodás kifejezését ajánlja. A distinctió szükséges, mert az utóbbi jelenséget sohasem szabad összetéveszteni az elsővel, amaz századokon, sőt évezredek át progresszive ható ok lesz, míg emez csak átmeneti.

Miután tehát a pénz önmagában véve nem értéktelenedik el, hanem az viszonylag áll elő a vevőképesség csökkenése, vagyis a javárak emelkedése által, a kutatók figyelmét mindenkor az árelmélet ragadta meg. Első jelentős kísérlet erre nézve *Tookeé*, ki «Az árak története és megállapítása az 1793—1857. években» című munkájában polemizálva a mennyiségi elmélettel, annak eredményeképp azt állapítja meg, hogy a mezőgazdasági javak árváltozásai az

időjárásban lelik magyarázatukat. A pénzmennyiség befolyását tagadja és csupán annyit enged meg, hogy az aranyat termelő országok felfedezése által nagy kelendő-sége lett az árúknak feléjük, miáltal a kereslet a javak után emelkedett, s így azok árai is felemelkedtek. Ő tehát legfeljebb közvetett hatást engedett meg ezen ténynek. Ugyancsak ilykép gondolkozik *Helfferich* is, ki «A nemes érezek értékeinek időközi váltakozásai Amerika felfedezésétől 1830-ig») című munkájában különösen a mai világkereskedelemben végbemenő nagy árúcsereinek tulajdonítja az indító okot. Egészen eltérő e felfogástól az angol *Jevons* nézete, ki már a nemesércz bányászás által való szaporításának közvetlen befolyást tulajdonít az árakra, mondván: «prices temporarily may rise or fall independently of the quantity of gold in the country, ultimately they must be governed by this quantity.» De szerinte nemcsak ez bir árfelemelő hatással, van ezenkívül még egy fontos körülmény, melyre nézve a következőket mondja: Ha a javárakban bizonyos egyensúly állott be és az üzletek nyugodt menetfiek, akkor kétségkívül egy bank sem képes bizonyos mennyiségű bankjegynél többet kibocsátani, de ha a bank megkísérel annyi bankjegyet kibocsátani, a mennyit elhelyezhet, ez olyan hatással van, mint hogyha egy bizonyos számú rozskereskedő ajánlkozik jövőbeni szállításra rozst eladni. Miként itt ez által a rozsa ára lenyomatik, úgy az első esetben esni fog az arany ára. Megszokták, hogy az arany értékét állandónak tekintsék, holott az valósággal folyton változik. Erre nézve megállapította *Jevons*, hogy 1823—25 között 17%-kal 1844—47 és 1852—57 között 13—31%-kai emelkedtek az árak. Ezen árváltozások azt jelentik, hogy az arany értéke fordított arányban változik. A mi rendszerint a hitel kiterjesztésére vezethető vissza. Mindenki, ki bizonyos napra ígér, aranybani fizetési ígéretet tesz és ezáltal növeli az arany állítólagos felgyülemelését, úgy hogy ily módon úgyszólván korlátlan tömegű arany dobható a piacra. Mindenki, ki egy váltót kiállít, vagy bankjegyet kiad, tudatosan vagy önkénytelenül hozzájárul

ahhoz, hogy az arany ára leszoríttassék. Minden rendben látszik menni, a kereskedelem virágzik addig, míg az arannyal való fizetési ígéretek betartatnak, vagy új ígéretekkel felváltatnak. Ámde az áraknak ily körülmények között beálló emelkedése maga után vonja azután azt, hogy a külföldi váltóárfolyamok kedvezőtlenül alakulnak és beáll a külföld irányábani eladósodás, melyet arannyal kell kiegyenlíteni.. Ugyancsak Jevons idézi Cliffe Leslie-t, ki szerinte helyesen rámutatott arra, hogy spekulatív hitelnek gyakran az a hatása van, hogy a javáratok egy ideig a természetes fokon felüli mérvben emeli s hogy a repräsentatív hitel — mely alatt ő az érczczel fedezett bankjegyekben nyújtott hitelt érti — nem idézi elő az arany szaporodását s nem is képes az árakat ama fokon túl felhajtani, melyet azok a tiszta érczrendszer mellett elérhetnek.

Soetbeer nem tartja az aranybányászás áremelő hatását oly kétségtelennek, mint Jevons, szerinte ez csak végső fokon tehető fel, akkor, ha más magyarázat hiányzik. Majd összehasonlítva 43 árúnak értékét, a hamburgi árjegyzék után indulva úgy találja, hogy az 1854—55. évekre különösen a kedvezőtlen aratás, továbbá az angol búzatörvények eltörlése és ezzel az Angliával szemben előálló árkiegyenlítés az árak emelkedését könnyen érthetővé teszi, és hogy továbbá a Kaliforniával és Ausztráliával való hirtelen beállt élénk kereskedelmi forgalom és az ez okból ideiglenesen felemelt viteldíjak némely árúnál az áremelkedést teljesen indokoltta teszik, s végül az utolsó háborúk által igényelt hadi élelmezés, s némely dolgoknál, mint szőlőnél a betegség stb. szerinte eléggé elfogadható magyarázatai a drágulásnak. Az aranyra vonatkozólag nem tartja kizártnak, hogy annak felszaporodása bir árbefolyásoló erővel, de inkább negatív, mint pozitív irányban, a mennyiben éppen a kaliforniai és ausztráliai aranytermelésnek köszönhető, hogy az arany nem emelkedett értékben, vagy a mi ugyanaz, a javáratok nem estek. A folyton emelkedő forgalom igényelte csereeszköz megfelelő mennyiségének hiánya feltétlenül

előidézte volna ezt, ha azon a nagyobb fokú kibányászás és a hitel és pénz-surrogátumok nem enyhítettek volna.

Laspeyres egyik értekezésében adattanulmányozások után oda konkludál, hogy a pénz elértéktelenedése egyes-egyedül a pénz értékcsökkenésére vezethető vissza és ennek okát ő is a kaliforniai és ausztráliai aranybányák felfedezésében találja.*

Földes Béla a pénz mennyiségének az áralakulásra való befolyásának tárgyalása közben azt mondja többek között: (közelebről vizsgálva e fontos kérdést, a következő eredményekhez jutunk... A pénz nem oka az áralakulásnak, csak kifejezője ép úgy, mint a hőmérő kifejezése a hőmérsékletnek, de nem oka. A változás, mely akár az egyik, akár a másik esetben bekövetkezik, nem a mérőre vezetendő vissza, hanem a mérés tárgyára.» Ámde bár *Földes* helyesen fogja fel a pénz mennyiségének indifferens hatását az árakra, a kérdést ki nem merítette, végokait ki nem fejtette, mert az sem tételezhető fel, hogy a mennyiség-tani és currency elmélet számos híve, kik közé ma is még a legnevesebb közgazdák sorozhatók, oly feltűnően tévedtek volna. Mert ama megdönthetetlen állításból, hogy a pénz nem oka, hanem csak kifejezője az áraknak, következik, hogy minden oly elmélet, mely mégis a pénz mennyiségére vezeti vissza az árakat, téves.

Továbbá *Laspeyres* azt mondja, hogy a javáremelkedés abban találja indokát, mert a «természetnek nevezett termelési tényező» mindig drágább lesz. Igazi lucus a non lucendo.

Ezek után már a többi írók alig mondanak újat. Többnyire a termelés eredménye, a növekvő kereslet, helyi viszonyok általi befolyás, az emberek fizetőképessége, a piacok monopóliumszerű alakulása az élelmiszerek tekintetében (*H. Maurus*) az, a mit leginkább mint ármásító, illetve felemelő tényezőt említenek. Végül *Paasche* kísérli meg a megfejtést, de semmi újat nem mond. Állítja, hogy

* Ezen írók és munkáik *Paasche* említett munkájából idézvék.

a csereeszközök, ú. m. a pénz mennyiségének szaporodása nem jár ármegváltoztató hatással, s végül így összegezi tapasztalatait: Nem a készpénz és egyáltalában a csereeszközök elszaporodása hatott közvetlenül a pénz elértéktelenedésére s megfelelő áremelkedésre, hanem a népesség növekedése, a nagy városok rohamos fejlődése, de leginkább az összes osztályok fokozott és finomult igényei által jelentékenyen emelkedő fogyasztás. Ámde azon írók, kik az emelkedő fogyasztást, nagyobb igényeket hozzák fel indokul, elfelejtik azt, hogy a társadalmi gazdaságban nincsen több időre terjedő egyoldalú hatás. Ha ugyanis emelkedik a fogyasztás, ezzel szemben a termelés is hatályosabb, kiadósabb lesz; más szóval a társadalom mindig termel — átmeneti, időjárás okozta viszontagságoktól eltekintve — annyit, mennyi az emberek önfentartására, sőt fokozódó egyéb finomabb igényeik kielégítésére szükséges. Ez következik egyszerűen ama okból, mert az emberiség nem pusztul el, sőt napról-napra emelkedik számban. A fogyasztás sem lehet valami önmagában létező, mert a vételerőt végeredményben nagyobbára minden ember a társadalmi termelésben, továbbá a közigazgatásban, kultúra terjesztésében való közreműködéséért bérfizetés, kamat, járadék, nyereség alakjában kapja. E kettőnek, a termelésnek és fogyasztásnak szükségkép egyensúlyban kell állnia, mert ha a termelés átcsap a határokon, melyeket a fogyasztás, illetve vételképesség emelt, túltermelés, rövid ideig tartó válság áll be, mely azonban a készletek csökkenése folytán hovatovább arányba kerül a fogyasztás igényeivel és viszont a fogyasztás sem szenvedhet sokáig, mert nyomor, betegség a csökkenő vételképességre való tekintettel a fogyasztókat megtizedeli, mint azt Mai thus eddig meg nem czáfolt törvénye igazolja. A termelésnek és fogyasztásnak arányban kell állnia egymással, tekintet nélkül arra, hogy kicsinyek vagy nagyok az árak.

Nem lehet tehát azt mondani, hogy bármily okból hirtelen nagyobb fogyasztási vágy fogja el az embereket, mely miatt egymásra ráígérnek a javak vételénél. Az általános

drágulás tüneténye ebből nem magyarázható meg. Lehet, hogy az emberiség folytonos szaporodása, mint kétségtelen törvény, melyet a csökkenő háborúk és kitűnő közegészségügyi közigazgatás okoz, befolyással bírnak a fogyasztás emelkedésére, de aligha az árak emelkedésére, mert a fogyasztás nagyobbodását mint egy árnyék követi a termelés intenzívebbé válása és kiterjesztése, mindig több és több eddig alig művelt föld munka alá vétele.

Ugyanily kétes igazság a folyton nagyobbodó városoknak a néptömegek bizonyos pontokon való óriási számú koncentrálásának tulajdonítani a drágulást. Ennek czáfolatául szolgáljanak a már eddig mondottak, itt csupán annyit jegyezvén még meg, hogy a mindennapi tapasztalat szerint a fővárosban sok cikk olcsóbb, mint a vidéken számos esetben. De meg, bármily nagyok legyenek is a városok, főfogyasztó mégis a vidék marad. Azonkívül legfeljebb élelmiszerekre állna ez meg, ha némi hatást nem lehet már eltagadni, viszont azonban az ipari cikkek olcsóbbodását épen a nagy gyári csomópontok idézték elő. Ezzel tehát a koncentráció hatása az árakra egész jelentéktelen jelentőségűvé törpül el.

Hucke* egyike azoknak, kik az áremelkedés számos tényezői közül a valódit nagy igyekezettel próbálják felfedezni, de midőn már sok helyen közel jár a probléma megoldásához, azt ismét elkerüli, s visszaesik a többi sablonos megoldásokba, úgy hogy végeredményben nem mond semmi újat. Törekvése mégis nagyon tanulságos s csak annál jobban mutatja, hogy minő nehéz a nagy társadalomgazdasági viszonyokban rejlő titkos mozgató erőket felfedezni és valódi mibenlétüket feltárni. így a pénz lényegét kutatva, Wagnertől eltérően, ki fogalmát megszorítva, csupán érc- és papírpénzre érti, és a többit csak pénzsurogátumnak nevezi, ő a váltót is pénznek, bár hitelpénznek veszi, a mely kifejezés *eléggé* meghonosodott a német közgazdasági tudományban. Pedig téves ez elnevezés, mert az, mit hitel-

* Das Geldproblem und die sociale Frage. Berlin.

pénznek nevezünk, nem egyéb, mint az ambuláns clearing egy faja, mely a csereeszköz szerepét helyettesítheti. Lehet a váltónak forgatásánál oly szerepe, midőn vele fizetünk, de így véve váltóképen minden áru a világon egyúttal pénz lehetne és pedig árupénz. Így ha egy földműves tartozását tengerivel fizeti a szatócsnak, ki azzal ismét a nagykereskedőnél levő tartozását törleszti, ez esetben a tengeri is pénznek volna tekintendő még ma is. Hucke szerint a hitel-pénzforgalom azáltal keletkezik, hogy az áru eladója a vevőtől pénz helyett bizonyos lejáratral bíró váltót fogad el fizetés gyanánt és azt ismét tovább forgatja. Ezáltal pedig a pénzforgalom emelkedik, az áru pedig csökken. Ha a vevő az eladójának pénzzel fizetett volna, akkor neki is el kellett volna adnia árúját, hogy pénzt kapjon és akkor ő árút hozott volna forgalomba, úgy hogy ily esetben pénzes áruforgalom nem változik. Váltó kibocsátásánál azonban a vevő hitelpénzt ad ki, hogy vele árút vonjon el a forgalomtól és a váltó birtokosa ismét árút vesz, melynek ellenében a váltót tovább forgatja, a mi végül ugyanazt a hatást szüli, mint a sok pénz.

Nálunk *Pólya* Jakab foglalkozott a fennforgó kérdéssel behatóbban «A gazdasági válság» című munkájában. Ő éppen abba a hibába esett a probléma eldöntésénél, melyre mindjárt a bevezető sorokban rámutattunk. Szerinte ugyanis a pénz értékcsökkenése nagyjában agió kérdése. Vizsgálva azon hatást, melyet az ezüst árának a 70-es években való hanyatlása az árra, és ezzel kapcsolatosan a gazdasági élet fejlődésére általában s a nemzetközi forgalomra különösen gyakorolt, arra az eredményre jut, hogy ezt leginkább az ezüst ár hanyatlása idézte elő. Ugyanis már előzőleg megindult némely államokban a bimetalisztikus rendszer megszüntetése s azzal az ezüst demonetizálása. Az ezüstpénzzel bíró államok ezáltal veszítettek vásárlóképességben, mi visszahatót az arany valutás államokra is, mert az ezüst ára folyton csökkent, vagyis bizonyos mennyiségű aranyért mindig több és több ezüstit kellett cserébe adni, s a mellett az ember nem láthatta ama határvonalat, melynél az

ezüst árcsökkenése meg fog szűnni. Ennek a ténynek meg voltak a fontos következményei. Az angol, a német vagy amerikai termelő tényleg kisebb árt kapott és így az arany- és ezüstvalutás országok forgalmába az agió által ismeretlen, a szerencsejáték természetével bíró kockázat vegyült. Ennek folytán csökkent a forgalom a nem egyenlő valutás országok között. Mondják, hogy az ezüst árának hanyatlása és az ezzel kapcsolatos pénzürtékcsökkenés kedvezett az ezüstvalutás államok termelésének és kivitelének, azokat versenyképesé tette, ellenben ártott az aranyvalutás országok kivitelének.

Mindez annyit jelent, — mondja továbbá Pölya — hogy a világpiacozon az árakat, melyek aranyban jutottak kifejezésre, az értékben csökkent ezüstpénzzel fizetett árak szabályozták, miért az aranyáraknak is, habár nem teljes szabályossággal, szükségkép le kellett szállaniok abban a mérvben, a melyben az ezüst ára csökkent. Végül felveti a kérdést, hogy szabad és lehet-e általában a pénz- és árucseré viszonyából vagy a javak árából következtetést vonni a pénz csereértékének változásaira. Ez a kérdés szerinte voltaképp azonos azzal, hogy a pénz mennyisége gyakorol-e befolyást a javak árára vagy nem. Szembeállítva a mennyiségi elméletet képviselő John Stuart Mill és az azt tagadó s erre vonatkozólag a kereslet és kínálat befolyását állító Stewart nézetét, a következőkben összegezi véleményét: «Mindkét tan szélsőségek között mozog. Fejletlen gazdasági állapotokban, midőn a hitelt egyáltalában még nem ismerték, s midőn az egyesek és országok vásárlási képességének a rendelkezésre álló készpénzmennyiség szabott határt,, utóbbi az ár nagyságára döntő befolyást gyakorolt s a pénzmennyiségnek minden változása rögtön érezhető volt a javak árában. De attól a pillanattól fogva, a mint a hitel ismertté lesz és a vásárlási képesség nem alapul többé kizárólag a készpénzen, hanem az a hitel nagyságától is függ s a mint továbbá a hitel által a készpénz nélkülözhetővé válik, a pénzmennyiség veszít az áralakulásra gyakorolt döntő befolyásából. És e befolyása abban az arányban csök-

ken, melyben a hitelrendszer kifejlődik és ezzel együtt előtérbe lép mindjobban a követeléseknek egyszerű elszámolással való kiegyenlítése. Ámde szerinte itt még nem tartunk; hitelrendszerünk még mindig a készpénzen mint tartalékon nyugszik. A vásárlási képesség és akarat együtt jelzik az árfejlődés véghatárát. Miután pedig a vásárlási képesség véghatára összeesik a rendelkezésre álló pénzmennyiség által korlátolt hitellel, kétségtelen, hogy végelemzésben az áraknak a meglévő pénzkészlet szab mértéket és határt».

Pólya ezen álláspontja téves és itt kénytelenek vagyunk vele szemben saját állításait czáfolatként felhozni. Ugyanis mindjárt a fenti tétel formulázása után azok ellenében, kik a pénz befolyását az árfejlődésre tagadják, s a kik azt mondják, hogy a forgalomban árúk cseréltetnek ki árúkért s hogy így az egyesek vásárlóképességét nem a rendelkezésre álló pénzmennyiség, hanem a rendelkezésre álló vagyontárgyak döntik el, felhossa azt, hogy ez téves felfogás, mert ezen okoskodásban megfeledeknek arról, hogy az árucseré nem közvetlenül, hanem csak pénz felhasználásával bonyolítható le. Ő megkülönböztetést tesz oly áru között, mely áruval szemben áll és cseréltetik ki és oly áru között, mely ki nem cseréltetik, hanem vele szemben a pénzmennyiség áll. «Ezekért a pénzzel való kicserélést kereső árúkért több pénzt, mint a mennyi rendelkezésre áll, cserébe odaadni a legnagyobb vásárlási készség mellett sem lehet. Ebből kétségtelen, hogy az árfejlődés véghatárát a rendelkezésre álló készpénz szabja meg.»

Pólya tévedése abban rejlik, hogy nem ismer a pénzen kívül más vevő erőt. Tehát vagy áru árúért, vagy áru pénzért. Tertium non datur. Pedig van és mint alább látni fogjuk rengeteg nagy ama vevőerő, mely ma a társadalomban lappang elvontan és a mely nem csupán áru vagy pénz.

Mindenesetre e kérdések feltevésében határozott mód szert árul el eme igazán kiváló magyar író.

Itt említhetjük fel *Pisztóry Mórt*,* ki szerint «ha az áruk mennyisége a pénzhez viszonyítva aránylag nagy, azaz, ha áruk bőségben, a pénz pedig szűken van, akkor azok vannak előnyös helyzetben, kiknek jövedelmeik készpénzben vannak meghatározva, kik nagyobb mennyiségű készpénzt vagy nemes fémbányát bírnak, végre, kik oly helyen adhatják el áruikat, hol a pénz bőségben van . . . a pénz drágasága és ritkasága nagyon megnehezíti a termelés kiterjesztését.»

Ezen, a pénzhez mint egyedüli vevőerőhöz fűződő felfogást a pénz lényegébe belejátszó tényezők alaposan le-
rontják:

De ugyanily tévedésben van Eugen *Philippovich*² is, ki szerint «a pénzmennyiség relatív csökkenése emelőleg hat a csereértékre, míg ellenben relatív szaporodása csereértékének alászállását vonja maga után. Első esetben több, másik esetben kevesebb áru kapható ugyanazon pénzegységért, ott tehát csökkenése, itt emelkedése az áruk árának». A pénz mennyiségének ily, úgyszólván automatikus hatása az árakra ma legalább is ósdi felfogás.

A mi különösen a pénz mennyiségének befolyását illeti az árakra, az nemcsak a laikusokat volt képes tévedésben tartani, de sokáig közgazdák és államférfiak meggyőződése is vala. Ez volt a mennyiségi elmélet (Quantitätstheorie) felfogása, melyet már *Montesquieu* következőkép formulázott.

«Ha az ember összehasonlítja a világon létező arany és ezüsttömeget a meglevői áruk összegével, úgy kétséget nem szenvedhet az, hogy minden élelmiszer vagy áru különösen az arany vagy ezüst egész tömegével összehasonlítható. Miként az egyiknek egész tömege a másikéhoz viszonylik, ugyanoly arányban áll az egyiknek része a másiknak részéhez. Miután ezen tárgyak, melyekkel még ma nem üzünk kereskedést, holnap már annak tárgyaivá válhatnak és

¹ Nemzetgazdaságtan. IV. kiadás.

² Grundriss der politischen Oekonomie. Bécs.

pénzjelvények, melyek ma nincsenek forgalomban, holnap ismét forgalomba kerülhetnek, kétségtelen, hogy a javak árának meghatározása függ a dolgok összességének a pénzjelek összegével való arányától.»

Nemcsak Montesquieu volt ezen elmélet híve, igen tekintélyes azon tudósok száma, kik ezen nézetet osztották. így Hume Dávid, Ricardo és John Stuart Mill valósággal képviselői a Quantitástheorie-nek¹ s Stuart Mill felfogását következőleg kísérli megmagyarázni: «Ha hirtelen valami varázsütésre az összes pénzkészlet megkétszereződne, úgy hogy mindenkinek pénztárában kétszerannyi pénze volna, mint eddig, ennek egyszerűen az lenne a következménye, hogy az árak és bérek kétszeresre emelkednének, mi pedig a nemzetgazdaságot alig érintené. *Ricardo*² rá is mutat ily lehetőségre mondván: «Ha valami új bányá feltalálása, a banküzet visszaélése vagy bármi más ok következtében a pénz mennyisége nagyban gyarapodott, az végső hatásában fel fogja emelni a javak árát a pénz megszorodott mennyisége arányában». A mennyiségi elmélet nagy jelentőséggel volt az angol bank fedezeti rendszerének megváltoztatására és a Peel acta, mely annak alaptörvényét képezi, az ezen elmélet hatása alatt született currency-elmélet alapján hozatott. Az e kérdés tanulmányozására kiküldött Bullion bizottság a súlyt a kibocsájtandó bankjegyek mennyiségére fektette. Ezen kiindulási pont helytelensége befolyásolta azután az összes annak alapján létesült intézményeket s elsősorban az angol bank fedezeti rendszerét,³ melynek elhibázott voltát legjobban tanúsítja ama körülmény, hogy gazdasági válságok idejében a bank nem állt feladata magaslátán, sőt tehetetlennek bizonyult, úgy hogy háromszor

¹ Még, mint a mennyiségi elmélet hívei, említendő: Jones Loyd, Fancher, Prince Smith, Knies és Endemann. Egyébként felsorolva Conrádnál: Grundriss zum Studium der pol. Oek. Jena.

² A közgazdaság és adózás alapelvei.

³ Adolf Wagner, «Die Geld und Credittheorie der Peelschen, Bankacte». 1862. Wien Braumüller.

1847, 1857. és 66-ban fel kellett függeszteni a Peel actát s a bankjegyek bővebb kibocsátását megengedni. Magától értetődő dolog, hogy ily törvényhozás útján hozott remedium nem felelhet meg céljának, mert a válság olyan, mint a vihar, hirtelen jön s mire a törvényhozás intézkedik, már el is vonult irtóztos csapást, anyagi romlást, bukást okozva. A Peel acta contingentálja a fedezetlenül kibocsátható bankjegyek mennyiségét, mert az akkori bankoknak, tehát nemcsak az angol bankoknak, az utolsó 10 évi átlag szerint csak bizonyos mennyiségű fedezetlen bankjegy kibocsátást engedett meg és pedig a részvénytársaságként alakult bankoknak öt millió és az angol banknak 14 millió font sterlinget. Hasonló módon lőn Skótországbán 19 pénzjegykibocsátó banknak három millió fedezetlen bankjegy kibocsátása megengedve, mely összeg azonban egyes bankok megszűnése folytán visszament. Ugyanis az 1844 vagyis a Peel acta meghozatala után létesült bankok már nem voltak ily kibocsátásra feljogosítva és ezen privilégium át sem volt ruházható. Ily rendszabály folytán a bankjegy kibocsátási szabadalom kihasználása oly szűkkörű lett, hogy most már sokszor a készpénzkészlet a forgalomban levő bankjegyek mennyiségét felülmúlja. Így 1897. évben 31.8 millió font sterling értékű érczcel szemben csak 27.4 millió volt az angol bank, 1.4 millió a vidéki bankok és 77 millió a skót bankok pénzjegyforgalma.

Az azon időbeli szakembereknek nem állott módjában a beváltási kényszer alatt álló pénzjegyek hatását vizsgálni, mert előzőleg az angol bank jegyei általános kényszerforgalommal bírtak a magánosok között s így egyesítették magukban mindama tulajdonságokat, melyek egy tulajdonképeni papírpénz lényegét teszik: nem voltak beváltandók és törvényes fizetési eszközként is szolgáltak. A készpénzfizetés felfüggesztése idejében a bank pénzjegyei nem vesztek értékükből a nemes érczcel szemben, noha nem kellett őket beváltani. Később azonban a bank mindjobban kiterjesztette a jegyforgalmat részint a kormány részére adott előlegekkel, részint bankképes váltók escomptálásával. Az

első disparitás bankjegy és arany között, vagyis a váltóárfolyamok Anglia hátrányára való nagyobb esése 1800-ban kezdődött és 1802-ig tartott. Ekkor az árfolyamok megjavultak, de 1808-ban s különösen 1809 elején a bankjegyek nagy elértéktelenedése állott elő, úgy hogy a diságio $2\frac{1}{2}$ -ről felszállott 14-re. Ekkor indult meg ama vita, melynek czélja volt ezen lesújtó jelenség okait felfedezni és ekkor lépett fel a közönség előtt Rikárdó egy kis munkával, melynek czíme: (A rúdarany magas ára mint a bankjegyek elértéktelenedésének bizonyítéka». Itt fejtette ki a később híressé vált nemzetgazda, hogy a bankjegyek elértéktelenedésének oka túlságos szaporításukban rejlik s formulázta ama elvét, hogy bankjegyek elértéktelenedése, vagyis a nemesércz és a váltóárfolyamok emelkedése és esése a bankjegyforgalom mennyiségétől, fogyásától és emelkedésétől függ.¹

Rikárdó ezen elmélete korszakalkotó hatással volt. Rögtön elfogadták nézetét és hatása alatt a nemesérczek nagy árainak vizsgálatára kiküldött bizottság, közöttük oly tekintélyek mint Thornton is, szintén a *bankjegyek* elértéktelenedésében találták a baj okát és azért elhatározott a *készpénzfizetésre* való visszatérés és a kibocsátott bankjegyek forgalmának contingentálása, mint azt a Peel acta előírja.²

A helytelen alapból kiinduló Builion-bizottságnak ugyanis kikerülte figyelmét ama körülmény, hogy a baj szanálása végett nem kell okvetlenül visszatérni a készpénzfizetésre, avagy a beváltási kényszer alatt nem álló papírpénz-
1 egyeket contingentálni, hanem csak ki kellett volna mondani a beváltási kényszert, persze a fedezet megfelelő biztosítékával ellátva, melynek azonban nem kellett volna csupán aranyban meglennie vagy annyira menni, mint az angol banknál, hol 14 millió font sterlingig lehetett a fede-

¹ I. Conrad, Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie 1905. Wagner, Geld und Credittheorie, stb.

² Wagner, Geld u. Credittheorie.

zetlen bankjegyet kibocsátani¹ s a túlságos kibocsátás ellen ennek automatikus szabályozása végett a bankot két osztályra osztották. Ezért helyes érzékkel bírt Német- és Ausztria-Magyarország, midőn az első az $\frac{1}{3}$, a második a $\frac{2}{3}$ fedezeti rendszert hozták be, a currency elméletet csupán annyiban honorálva, hogy a fedezetlenül kibocsátott bankjegyekre 5% adót írtak elő.

A beváltási kényszer alatt nem álló papírpénzjegyekre áll tehát a mennyiség-elmélet. Ismeretes az assignata korszak gyászos története. A francia convent ugyanis szinte hihetetlen mennyiségi!, 45 milliárdnyi papírpénzt (assignatát) bocsátott ki, vagyis 20-szorosan túllépte az akkor létező nemesércz készletet. Még ha a kibocsátás érczben (aranyban vagy ezüstben) történt volna, az nem kevésbé értéktelenítette volna el a pénzt, mert annak mennyisége a szükségletet húszszorosan felülmúlta volna. Elképzelhető tehát az egyszerű papírpénz elértéktelenedése. A 100 frank értékű assignata jegy 1796-ban 35 centimere esik és egy pár csizma 4000 frankba került assignatákban.²

A mennyiségi elmélet tehát akkor is érvényesül, ha nagyon sok arany kerül forgalomba, mert az sem olyan, mint a beváltási kényszer alatt álló bankjegy, hanem a szükségleten felüli szaporítása daczára a forgalomban marad, sokasága által elértéktelenedést idézve elő. A mennyiségi és a belőle fejlődött currency elmélet azonban nem sokáig maradt támadás nélkül. Thomas Tooke³ volt az, ki igen éles czáfolatot bocsátott ki és már rámutat a tévedés alap-okára, mondván, hogy ha egy kormány be nem váltandó papírpénzt bocsát ki kényszerforgalommal,... s ez nem tér vissza a kiadójához, kell, hogy a pénzforgalom összes csatornáit áthassa. Ezért minden ily kibocsátásra az árak emelkedése és az árfolyamok esése következik, miközben a pénz érték-

¹ Ez időközben emelkedett s jelenleg 18.450,000 font sterlinget tesz ki.

² Charles Gide: Principes d'économie politique.

³ Tooke és Newmarch, «History of prices» stb.

csökkenése arányba fog helyezkedni az erőszakosan szaporított jegy kibocsátással. Különösen hangsúlyozza Tooke, hogy az ily módon előállított papírpénz és a bankjegyek, minők az angol is, nemcsak abban különböznek, hogy az utóbbiaknak a beváltási kényszer miatt mennyisége elő van írva, hanem a kibocsátás módjában is . . . A beváltandó bankjegyek kibocsátása kivétel nélkül kölcsön és discount alakjában megy végbe. Mégis ezen kölcsönök és diseontálások nem szolgáltatnak mértéket az angol bank vagy más pénzüintézetek által kibocsátott jegyek mennyiségére. A kölcsönvevő választhat az angol banknál az arany, a bankjegy vagy könyvhitel között. A legtöbb esetben az utóbbit választja, mikor is a kölcsönvevő kap egy a bankra intézett csekket, melynek erejéig magának bankárjánál folyószámlát nyit, hogy végül vele váltók által vagy más módon elszámoljon. Ily módon milliónyi biztosíték lesz magánosoknak vagy a kormánynak előlegezve a nélkül, hogy csak egy bankjegy állíttatnék vagy bocsátatnék is ki. Ha mégis egy nagyobb összegű bankjegyet akarnának a közönségre rá octroyálni, a mi magában véve alig hihető, akkor egy állandóan végbemenő folyamat azt a szükségelt összegre korlátozná. Ennek oka a visszafolyás törvény eben rejlik, mely a jegybankokhoz ama összegű bankjegyeket irányítja vissza, melyekre nincs már szüksége a forgalomnak.

A beváltási kényszer alatt nem álló papírpénznél azonban a kibocsátási képesség korlátlan, mert visszaözlés nincs.

Miután így Tooke a két pénzjegy közötti különbséget kifejtette s a mennyiségi elméletet absolut érvényétől megfosztani igyekezett, kimutatván árstatisztikái vizsgálatokkal, hogy ezen elmélet a tényeknek nem felel meg, vagyis nem igaz az, hogy a bankjegyek szaporítása visszahatna az árakra, oda concludál, hogy ellenkezőleg mindenkor az árak jelentékenyebb s általánosabb emelkedése és esése előzte meg magát a bankjegyforgalom emelkedését és esését s így tehát lehetetlen, hogy ez már mint következmény az árakra hatott volna, sőt épen az árak, bár más okokból való emelkedése vagy esése hat a forgalomban levő pénzmennyiségre, vagyis

nagy árak nagyösszegű, kis árak kisösszegű pénzek forgalmát idézik elő.* Tookenek ezen ötletszerű variációja azonban teljesen önkényes s ha ideiglenesen érvényesülő törvény is, de általában teljesen mellékes jelentőségű. Sőt azt is lehetne állítani, hogy, bár annak vitatásába nem akarunk mélyebben belebocsátkozni, téves, különösen a mi a nagy árak által előidézett nagy pénzmennyiségre vonatkozó állítást illeti. A forgalomban a pénznek más a szerepe, mint a mit neki tulajdonítanak s sok pénz alatt más jelenség lappang, melyet még a közgazdasági írók sem ismertek fel s méltattak eléggé s következetesen a burkot, a külső megjelenési módot látják a lényeg, az alatta lappangó jelenség helyett. Tooke elmélete csak átmenetileg, t. i. akkor érvényesülhet, ha hirtelen sok lebegő igényre van szükség s ki kell tölteni az abstract tökehiány által okozott hézagot. Hogy mit kell ez alatt érteni, alább látni fogjuk. Ez előfordul túlzott speculatio idejében, a minő például a hollandi tulipánválság volt, mikor is az egyéb gazdasági czélokra szükséges tőkét ily terméketlen dolgok absorbeálták. Ilyenkor csakugyan a magas árak idézik elő a nagyobb pénzmennyiséget, de azt sem minden egyéb befolyástól menten. Különben is ily magyarázat mellett Tooke még mindig nem felelt a felvetett kérdésre: mi okozza az árak emelkedését.

A forgalom lebonyolítása nem követel okvetlenül nagy árak mellett sem sok pénzt, hisz clearing, csekk, váltó s más egyéb compensatiót és fusiót lehetővé tevő eszköz képes helyettesíteni a pénz funkcióját, mint azt fentebb Tooketól magától hallottuk. Egyébként ezen elmélete nem is képezi a mennyiségi elmélet antithézisét, hisz a felelet nem helyezhető ellentétbe a mennyiségi elmélettel.

Ezen utóbbi teoriának különben is csak az a hibája, hogy általánosan minden viszonyra és időre álló szabályt vélt felállíthatni, holott felfogása csak az azon időben kibocsátott beváltási kényszer alatt nem álló papírpénzre áll. Mégis a Bullion-bizottság elfogadván azt kiindulási pontul,

* Wagner, Geld u. Credittheorie.

megállapította az ő currency elméletét, melyet ugyan nem formulázott, de a mely a Peel-actában is kifejezésre jut s ezen feltevésekből indul ki: Ha a kibocsátható papírpénz mennyisége annak elértéktelenedését s így a váltóárfolyam esését és a nemesérczszel szemben nagy disagiót idéz elő, valamikép szabályozni kell annak forgalmát. És csakugyan sikerült is ennek módját megtalálni. Ugyanis kimondták, hogy a kibocsátható bankjegyek beváltandók legyenek sőt garantálni is kell a beválthatóságot olyképp, hogy mindig ennek megfelelő mennyiségű érézfedezet legyen rúdokban vagy más alakban. S mint látni, nemcsak az angol bank, hanem az összes európai bankok is részben e fedezeti elvre, részben a bankjegy-contigentálásra rendezkedtek be, a mi mindenestre a currency theoríának tudható be. Mindenütt, hol szabadabban, hol nagyobb megszorítással, a kibocsátható bankjegyek mennyiségét a nemesércz-fedezet nagyságától tették függővé, úgy hogy utóbbinak hullámzése a bankjegyforgalomra is visszahat, csökkenése arányos mennyiségű bankjegy bevonását, emelkedése ugyanily arányú kibocsáthatását vonja maga után. A bevonási kényszer előidézhető contingentálás által is, de biztosítható a részben fedezetlenül kibocsátott bankjegyek megadóztatása által, mint nálunk. De legnagyobb ellenszere a bankjegyek túlságos kibocsátásának magának a részvényrendszerre alapított banknak önérdeke, létkérdése, hitele, mely túlcsigázott forgalom által bizonytalanná válik. A fedezeti elv tehát bevált, de nem kell oly szigorúan ragaszkodni hozzá, mint a Peel-actának, szóval nem kell a currency elméletet szó szerint venni, mert végső esetben azt mondhatnók, hogy a teljes készpénzfizetés mellett is lehetséges az arany túlságos elszaporodása következtében elértéktelenedés, mit könnyen fel is lehet tételezni, ha valamikor sikerülne az aranyat mesterséges úton előállítani. Gide azt mondja, hogy ha az assignáták helyett a directoire oly mennyiségű aranyat bocsátott volna ki, ez is válságos lett volna.* Józan opportunizmus kell, hogy vezesse

* Principes d'économie politique.

az embereket ezen téren, mert voltaképp minden igazság itt relativ, tekintettel arra, hogy a mai társadalom alapját képező jogrend maga is ingatag, folyton változó. Nincs tehát semmi abszolút követelmény, mely miatt a társadalmi csereforgalom pénzügyét tisztán és egyedül az aranyban lássuk, s tényleg ma már talán a forgalom $\frac{1}{10}$ része bonyolítja le készpénzben s az sem aranyban, hanem bankjegyben. Mint Földes Béla mondja: minden államnak annyi pénze van, mint a mennyit a forgalom megkövetel. Ha nem elég, hát legfeljebb drágább kamatláb mellett magához vonja, mert minden állam, melynek fölösleges aranypénze van, hajlandó, sőt kész is azt a külföldnek eladni, mert azzal lekötelezettjévé, sőt szolgájává teszi, mert nemcsak az aranynak megfelelő nagyságú igényt, hanem kamatot is nyújt.

A currency theoria a mennyiségi elmélet gyakorlati alkalmazása, de nem azonos vele; míg az előbbi bír relatív értékkel, az utóbbi tarthatatlan, miért is mindenütt felváltja azt a banking principle, vagyis a bankszerű fedezet elve, mely nem követeli meg a kibocsájtandó bankjegyek teljes fedezetét és különösen nem ércpénzben. Már téves a currency elmélet kiindulási pontja is. Ugyanis azt hiszi, hogy minden országban a nemesércz a leghelyesebb pénz, mert belső értékénél fogva önmagát szabályozza s így felhalmozódása által nem értékteleníti el önmagát, mert az érez mindig pénz vagy forgalmi eszköz lévén, bőség esetén a külföldre megy s ezzel a belföldi mennyiség csökkenvén, az érték kiegyenlítődik, vagyis a nemesércznél előforduló ingadozások, a forgalomban levő pénz mennyiségének hullámzásai, arany és ezüst ki- és bevétele által szabályoztatnak. Ez a biztosítóselep azonban a papírpénznél hiányzik, mert az ki nem szállítható, kell tehát valami módszer, mi azt mégis szabályozza s azt elérhetni a vegyes pénzrendszer által, vagyis hogy a bankjegy nemesérczczel fedezve legyen, miáltal, ha az arany fogy, köteles a bank megfelelő aranyban beváltani megfelelő mennyiségű bankjegyet.

Az egész itt elmondott rendszabály csak belföldi pénz

intervalutáris árfolyamát volt hivatva biztosítani, a *disagiótól* megóvni, de, mint a tapasztalat mutatja, nem sikerült ez által a pénz értékét állandósítani, az mindig csökken, miért is most a nemesércz értékváltozásával nem törődtek már, hanem csak a kamatláb emelkedését féltették csökkenésétől és épen az állandó normális *discont* megőrzése végett tulajdonítottak a nemesérczpenznek nagy jelentőséget. Nem tagadják tehát, hogy a nemesérczfedezet daczára, a pénz értéke csökken, de azt tartják, hogy mivel a nemesércz hiánya nagyon felemelné a kamatlábat és ez által válságot idézne elő, szükséges a *currency-elv* fedezeti rendszeréhez ragaszkodni. Maga Lord Oveston is később már ezen nézetre tért át, miután nem sikerült a Peel-actával sem a pénz elértéktelenedésének útját állni.

Ezen újabbi variatióra nézve a következőket jegyezzük meg:

Az általunk itt tárgyalt és évezredre kitérjedőleg tapasztalt általános progressiv javértékemelkedéstől jól meg kell különböztetni a válság, rossz időjárás, *speculatio* által előidézett periodikus árváltozásokat. Ez csak múltó jelentőségű. Lehet, hogy a búza felemelkedik rossz termés következtében 20 koronára vagy leszállhat 14 koronára, de ama alacsony állást, melyen valamikor volt, soha többé el nem foglalhatja. Így *Schäffle* is (*Das gesellschaftliche System der menschlichen Gesellschaft* 1867) megkülönbözteti az állandó pénzértékcsökkenést a helyi és ideiglenestől. Ez utóbbit *Schäffle* különösen akkor látja fennforogni, ha a *discont* emelkedik, midőn is a bankok, a tőlük igénybe venni kívánt pénz használati értékét (kamat, *discont*) felemelik, s a külföldre szóló váltóárfolyamok is felszállnak. A kamatláb ingadozásainak is csak periodikus jelentősége van, s így általa a pénz értéke is csak múltólag emelkedik vagy esik, de viszont ezen így előálló pénzértékingadozásnak nincs tartós befolyása az árakra.

Sőt, ha növekvő kereslet folytán a javárak emelkednek, nagyobb csereeszköz mennyiségre is van szükség, mert a forgalom megélenkül és magasabb árak mellett bonyolódik

le s a kamatláb emelkedik. Egyik esetben sincs azonban ennek a fennforgó kérdésre nézve elhatározó jelentősége.

Mi hát a pénz és abstract tőkék értékcsökkenésének főindoka? Ismételjük, az ez irányban ható erő complex összetételű, a hatást nem vindikálhatja egy sem kizárólag magának és a felhozott nézetek közül egyik-másikban van némi igazság, vagy csak bizonyos korra nézve valóban fennforgott hatás, mely azonban később elvesztette erejét.* így különösen a nagy aranymezők felfedezésének a múlt században volt egy ideig ily befolyásuk, de ma egy mindezeket jelentőségében felülmúló tényező működik, mely úgyszólván domináló befolyással bír, miután az arany termelésében nincsenek oly ugrások, mint voltak California stb. felfedezésekor és az arany növekvő termelését a növekvő használat ellensúlyozza. Ennélfogva az óriási javáremelkedésnek a nagyobbodott arany mennyiséggel való indokolása nem plausibilis.

* Csak múltó hatású javértékemelkedést idéz elő valamely ország pénzének devalvatioja is (így a francia assignaták, a magyar Kossuth-bankó), mi addig tart, míg az illető állam nem tér át más pénzrendszerre, helyrehozván általa a valutát.

III.

A pénz lényege.

Mondottuk már, hogy a felvetett probléma megoldásához szükséges a megfelelő elméleti alépítmény. Ezt akarjuk mindenekelőtt megkeresni és erre különösen a pénz lényege feletti elmélkedés fog rávezetni bennünket.

Marx egyik munkájában azt mondja, hogy a pénz analysisének főnehézsége onnan ered, hogy az összes polgári viszonyok általa mintegy megaranyozva és megezüstözve jelennek meg. Innen származik a pénz túlságosan tág felfogása. Ott is pénzt látunk, hol csak tőkéről van szó, mely pedig ambuláns állapotban a pénz alakját ölti magára és így szintén megérczesítve jelenik meg.* És ez a téves felfogás még odáig is megy, hogy hol még a pénznek a külszín e sincs meg, ott is csak pénzt vélnek látni. Ez metaforikus tévedés, mert az eszköz, a burok jelöltetik meg a valódi tárgy helyett. Mentségül szolgáljon azonban az ily felfogásnak az, hogy az történelmileg belénk oltatott, velünk nevelődött s még abból az időből való, midőn a tőke

* Ludwig Bamberger mondja többek közt: A szakemberek becsületesen fáradtak, hogy a forgalmi betegség két neme közötti különbséget feltárják. De mégis bármily éleseszűséggel és fáradtsággal igyekeztek, hogy a tőke- és pénzválság közötti különbséget feltárják, én még nem olvastam oly fejtegetést, melyről elmondható volna, hogy a megkülönböztetés sikerült volna ... Tőke és pénz a szemlélő előtt egymást csalókan kergetve suhannak el, úgy hogy még a legmegerőltetőbb kutatás sem képes gyakran megállapítani, hogy mi irandó az egyiknek, mi a másiknak számlájára.

is csak thesaurizáltan arany vagy ezüstben megérczesítve létezhetett.

Smith Ádám szerint:* «... mikép a gépek és az ipari szerszámok stb., melyekből úgy az egyének, mint a társadalom lekötött tőkéje áll, nem alkatrészei sem az egyik, sem a másik nyers vagy tiszta jövedelmének, úgy a pénz sem, melynek segítségével oszlik meg rendszeresen a társadalmi összjövedelem különféle egyes tagjai között, magában nem alkatrésze ama tiszta jövedelemnek. A javak forgalmának nagy hajtókereke egészen elütő természetű a segítségével forgatott egyéb javakétól. A társadalom jövedelme egyedül a javakból áll, nem a kerékből, mely forgalmukat hajtja. A midőn tehát valamely társadalom nyers vagy tiszta jövedelmét kiszámítjuk, mindig évi áru- és pénzforgalmukból le kell ütnünk a forgalomban levő pénz összértékét, melyből egyetlen fillér sem képezheti akár az egyik, akár a másik jövedelem alkatrészét.»

«Ha valamely pénzmennyiségről beszélünk, néha nem értünk alatta egyebet, mint fémdarabokat, melyekből áll, néha pedig hozzáképzünk valami homályos vonatkozást az árukra, melyek érte cserébe kaphatók, vagy a vásárlási erőre, melyet birtoka kölcsönöz. Így például, ha valakinek a heti járandósága egy guinea, akkor e pénzért a hét folyamán bizonyos mennyiségű tápszereket, használati cikkekkel és élvezeteket vásárolhat. Ha egy ily egyének heti jövedelmét nem aranyban, hanem hetenként egy-egy quinearól szóló váltóban fizették ki, jövedelme bizonynyal tulajdonképpen nem abból a darab papírból fog állani, hanem abból, a mit érte kap. Egy quinea úgy tekinthető, mint egy váltó, vagy utalvány, mely egy bizonyos mennyiségű életszükségleti és használati cikkek erejéig a környék összes kereskedőire kibocsátott. Az egyén jövedelme, a kinek kifizetik, tulajdonképpen nem abból a darab aranyból áll, hanem abból, a mit érte kaphat, vagy a mit érte cserélhet. Ha nem

* Smith Ádám «Vizsgálódás a nemzeti vagyionosság természetéről és okairól». Fordította Enyedi Lukács és Pólya Jakab.

volna cserélhető semmire, akkor — mint egy bukott kereskedő váltója — ép oly értéktelen volna, mint bármely más haszontalan papírrongy.»

«Habár tehát valamely ország különféle lakosainak helyi vagy évi jövedelmüket szintúgy pénzben fizethetik, sőt többnyire tényleg azzal fizetik is, azért valódi gazdagságuk vagy valamennyiüket ösmerve, valódi heti vagy évi összjövedelmük mindenkor nagy vagy kicsi a szerint, a mily nagy összmenyiségű fogyasztható javakat valamennyien a kapott pénzért vásárolhatnak. Ennélfogva jövedelemnek nem a fogyasztását közvetítő pénzdarabokat tekintjük, hanem vásárlási vagy fogyasztási képességüket.»

Halljuk továbbá mit mond Sismondi János «A nemzetgazdaságtan újabb elmélete» című munkájában (II. kötet).*

«Mivel semmiféle munka sem teljesíthető munkára indító tőke nélkül, mivel a javak újjátermelése nem történhet meg feldolgozandó nyersanyag és munkások eltartása nélkül, az, ki ama nyersanyagokat és tápszereket szolgáltatja, a legközvetlenebb módon vesz részt az újjáteremtésben ... a ki tőkét kölcsönöz, épen ama nyersanyagokat és tápszereket szolgáltatja pénz képében . . .»

Két nevezetes gazdasági író felfogását hallottuk itt, s azok közül Smithé tisztább, mint Sismondié, mert ő határozottan kijelentette, hogy a pénz csak utalvány létező javakra és becsét épen az szolgáltatja, hogy általa mindenemű ellenszolgáltatás megszerezhető. Ha munkást szegődtek a pénzért, akkor is megmarad annak társadalmi javakra szóló utalvány szerepe, mert a munkás vásárol rajta javakat s így végső esetben az utalvány látra beváltandó. Miből következik, hogy az a pénz, mely nem váltatik be, nem használtatik fel rendeltetésének megfelelően és nem egyéb értéktelen érez, vagy papírdarabnál s körülbelül olyan, mint valamely színházban kapott garderobejegy, melylyel nem akarom átvenni a ruhatárban beadott

* Enyedi Lukács és Pólya Jakab fordítása, Budapest, 1894.

darabot, vagy a zálogcédula, melyet önmagáért tartok meg, vagyis az elzálogosított tárgyat nem váltom ki.

Charles Gide szerint minden pénz csak utalvány a létező javak összességére, mely annak birtokosát feljogosítja, hogy ezen javak valamely hányadrészét szükségletéhez mérten magának a társadalom valamely tagja vagy szerve által kiszolgáltassa, a mennyiben a pénzen feltüntetett értékből tudja. Világos tehát, hogy mindenkinek érdekében áll minél több ily utalványt szerezni s hogy annál gazdagabb, minél több ily utalvány felett rendelkezik. Persze ezen utalványok önmagukban véve nem képesek sem éhségünket csillapítani, sem szomjúságunkat oltani.

Mégis úgy véljük a pénz szerepének megjelölésére az «utalvány» kifejezés nem elegendő. A mennyiben hivatalnokok fizetése és munkások bére vagy más munkaszolgáltatások fejében adatik, az utalvány szó találó még. Ekkor ugyanis úgy kell venni az egész társadalomgazdasági berendezést, hogy az két osztályra szakadt. Egyik, a tőkés és földbirtokos osztály, a termelő és termelt javak birtokában van és a másik osztály náluk dolgozik, a minék fejében fizetést, tehát pénzt, vagy másképp mondva: utalványt kap, hogy a termelés közös konyhájából az őt illető és munkája által kiérdemelt részt az élvezeti javakból ki, illetve megvegye. A munkás bizonyos időben uralkodó árak számításba vételével állapotodik meg munkaadójával a bérré nézve, kiszámítja, hogy mennyibe kerül annyi javak beszerzése, hogy azokból fenntarthassa magát, és igyekszik oly bért, fizetést elérni, melyen elég mennyiségű cikket utaltathat ki magának, illetve vehet el a forgalomból. A kereskedő vagy más közvetítő szerv itt mintegy eszközlője a differenciálódott,» specziális hivatásokra felbomlott társadalom által előállított javak kiosztásának, az emberek egyoldalú, csupán bizonyos tárgyakra kiterjedő termelése következtében. A pénz pedig képezi ama bizonyos legitimitációt, a mint a milyen a vasúti jegy.

Van azután a pénznek egy másik, úgynevezett értékátvivő és csereeszköz szerepe. Lehet ezt némileg az utal-

ványnyal is rokonságba hozni, de mint látni fogjuk, e kettő között mégis lényeges eltérés van.

A pénz szerepe eredetileg a maitól elűtő természetű volt. A pénz csereeszköz szerepe oly személyeket és oly tárgyakat tételez fel, kik szükségleteik különfélesége és különbözősége folytán a cserét közvetlenül egymás között nem bonyolíthatják le. Ha az emberek valamely véletlen vagy megfelelő informatio következtében egymásra akadhatnak azon célból, hogy eltérő szükségleteik kielégítésére szolgáló tárgyaikat kicserélhessék, feltéve, hogy fölöslegeik és hiányuk coincidál, nem volna szükség valamely formai természetű csereeszközzre. Ez az eset azonban már az ősidőkben is, hol pedig az emberek szükségletei nem voltak oly változatosak mint ma, már ritka eset volt, mégis az úgy a hogy ment, különösen a vásárok, közös cserehelyek intézményének meghonosulása által, hol mindenféle igényű emberek összecsdülvén, könnyen lehetett viszontszolgáltatót találni. Ha *A*-nak volt egy lova s szüksége volt egy tehénre; *B*-nek volt tehene, de szüksége volt lóra, kicserélték dolgaikat. Miután azonban vásár nem minden nap volt, a szükségletkielégítést fel kellett függeszteni a vásárnap eljöveteléig.

Ezen időben a pénz mai értelmében nem szerepel, hanem csak mint egyéb áru, melyet azonban kezdenek nemcsak szükségkiegítés végett, hanem formális csereeszközként is elfogadni. Ezért az áruknak még piaczi ára nincs és a csere létrejövétele tekintetében a subjectiv vágy döntött s nem az ár. Midőn még a használati érték volt döntő s a felek nem mérlegelhatték a csere esélyeit egy tárgyiagos, általános forgalmi, illetve piaczi árral való összehasonlítás útján, a concret eset mindig valamely subjectiv hajlam befolyásától függött. Lehet tehát, hogy valaki nagyon jó lovat volt kénytelen odaadni rossz tehénért, mert utóbbira sürgősen szüksége volt. Könnyű belátni, hogy ez idővel tarthatatlanná vált s kezdett kialakulni formális csereeszközként egy áru, melyet mindenki hajlandó volt elfogadni ellenértékképen, olyan tárgy, mely minden gaz-

daságban való abszolút használhatósága s gyümölcsöző volta miatt bármikor értékesíthető volt s ilyenek kezdetben a marha kínálkozott, de utána jöttek mindig praktikusabb dolgok s végül az érczállagú pénz. Ezzel azután a csere-szerződés felbomlott két ügyletre, két adásvételre, melyek közül az egyik a fölösleges tárgy eladása és érte csere-eszköz átvétele, a másik a szükséges tárgy megvétele és a csereeszköz kiszolgáltatása volt. Végeredményben azonban ezután is csak cserék képezték a forgalom lényegét, az emberek szolgáltatásait úgy cserélték ki, mint előbb, vagyis a vételi ügyletekre bomlás csak a cserefolyamat megkönnyébbítésére szolgált.

Czélunk azonban nem a forgalom ezirányú fejlődését kutatni és feltárni; a mire a figyelmet felhívni kívánjuk, az ama körülmény, hogy a vétel és pénz volt az abstract értékek keletkezésének és felhalmozhatásának előmozdítója s megszületett vele az abstract értéket átruházó kölcsön s társadalmi vevőerőknek igény alakjában való élete.

Tegyük fél, hogy A-nak van fölösleges kocsija, melyet nem akar használatlanul hevertetni, s bár egyéb dologra jelenleg szüksége nincs, eladja, vagyis pénzt kap, melylyel a kocsi szolgáltatásáért járó visszaszolgáltatásra való igényt elraktározhatja, megőrizheti, míg majd akad neki is valamely vágya. A primitív cseregazdaság idejében ő ezt nem tehette, de már a barompénz ideje alkalmas volt erre az eljárásra. Mondjuk, hogy A kapott kocsijáért két tehenet, mit bátran fel lehet tenni, mert az eszközök az ipar fejletlensége s gépek hiánya folytán drágábbak voltak, mint az állat. Ő tehát a két tehenet csak mint csereeszközt vette át, gazdaságában nem volt szüksége rájuk, mert különben cseréről lehetne szó ép úgy, mint mikor ma egy aranyműves gyűrűt ad aranypénzért, hogy utóbbit azután beolvassza, tehát nem csereeszközként használja. Mivel így a cserének csak egyik oldala, az eladás folyt le, míg a beváltás, a viszontszolgáltatás beszerzése felfüggesztetett, tény az, hogy A a nála levő két tehene által egy *legitimatiot* kapott a társadalomtól, hogy bármikor követelhessen ugyan-

oly értékű dolgot vagy tevékenységet. Ezen jogosultsága szociális jelentőségű és értékű, mert bárhová fordul, mindig talál oly egyént, ki azért hajlandó valamit tenni vagy adni. A tehén tehát, mely eredetileg csak árú volt, most a csere másik befejező actusának felfüggesztése folytán igénymegőrző eszközzé vált. S ezután már önkényt kínálkozott ama ötlet, hogy *A* ezen vételi igazolványát átengedje másnak bizonyos hányadrésnyi s időszakonként visszatérő szolgáltatás a kamat fejében s ezzel megszületett a kölcsön mai értelmében. A kölcsönvevő *B* maga is ugyan tovább adja a tehenet, hogy ekét szerezzon be, vagyis a tehén csak igény megőrző s átvivő eszköz, szóval valóságos pénz lett és *A* az ő felfüggesztett szociális követelését, mely eddig pénzben megtestesült, átadta utóbbiban *B*-nek s kapott helyette egy teljesen abstract, semmiféle anyaggal meg nem testesített követelést *B*. irányában, csupán eziránti bizalma miatt, vagy mert az őt másképen biztosította.

Épen, mert eredetileg a pénz oly kezdetleges, vagyis rendszerint valamely absolut használhatósággal bíró jav volt, tiszta pénzkölcsön alig létezett. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy ha mégis ilyen ügyletet kellett kötni, azt mutuum, vagyis kölcsönös adás-vétel formulájába bujtatták, miért is akkor gazdasági alap nélküli, tisztán abstract igénykölcsön nem létezett.¹ Ez onnan eredt, mert pénzt mint formális csereeszközt még a régi rómaiak is alig ismerték,² pénz nem volt jelkép, hanem igazi árú, mint minden más dolog, azonban oly árú, melyet hajlandó volt bárki fizeteskép elfogadni, mert tudta, hogy más ilyen gyanánt azonnal elfogadja. Ez az általános bizalom az emberek magaviseletében a technikailag ma is értéktelen jelpénz forgalmának biztosítéka és megrendülésével a mindenkori csereeszköz is értékében alászáll, sőt egészen devalválódhatik, mint az a francia assignatáknál tapasztalható volt.

¹ Charles Gide. Principes d'économie politique.

² pecunia, vagyis a barom volt a csereeszköz.

Árú mint pénz ilyen esetnek kitéve nincs s sok helyt található ma is, hogy barom, állati bőrok, bab, kávé, gabona szerepel mint csereeszköz és értékmérő. Ilyen fejlődésen ment át a mi kontinensünk is, míg a nemesércz s különösen az arany váltotta fel, mely azonban szintén nem utolsó stádiuma a csereeszköz-fejlődésnek, mert már az annál is még tökéletesebb bankjegyet is kezdi kiszorítani a csekk, giro és clearing, melylyel azután a megtestesített csereeszközzel való lebonyolítás módja a legszűkebbre szorul és felváltja azt a legapróbb életviszonyokra is kiterjedő kölcsönös elszámolás, elkönyvelés javáírással és megterheléssel. Utóvégre a pénz sem egyéb, mint *ambuláns clearing*. Ezzel, mint Gide mondja, visszatérünk az ősi csere állapotába. Ámde ez a csereforgalom egészen más lesz, mint az őskoré, mert akkor a csere incidentalis jelentőségű volt, míg ma szükségszerű. Minél inkább szűnik meg az öngazdálkodás s lép helyébe a társadalmi termelés, annál elkerülhetetlenebb és annál terjedelmesebb lesz a csereforgalom és fontosabb a cserelebonyolítás mikéntisége.

Az árupénzzel szemben a nemesércz már a csereeszközfejlődés magasabb fokát képezi, mert a barom és egyéb elfogyasztható és romlandó áruval szemben értékmegőrző képessége van végtelen időkre és a társadalmi elköltelmesezés mind nagyobb és nagyobb mérvet ölthetett. Igaz, hogy már régi időktől fogva melléje lépett a hitel, valamely személynek máshoz való tisztán okiraton vagy egyéb nyilatkozaton alapuló kötelezettsége, vagyis egy abstract igény, mely jogilag sokáig fejletlen volt, illetve kezdetleges szabályokkal evolúciójában meg volt gátolva, a benne rejlő vevőerő csupán fizetés esetében szabadult fel s vált érvény esíthetővé a társadalommal szemben. Ez különbözteti meg az azon korbéli abstract igényeket a maiaktól, melyek váltó útján, mint valóságos pénz, tovább adhatók olyképen, hogy a lejáratkor az intézvényezett kifizeti a papírt. A hitelezőre nézve a lebonyolítás mikéntje már mindegy, elég az, hogy ő fizeteskép tovább adhatta. Ezen a tényen nem változtat ama körülmény sem, hogy némely kivételes esetben, pl.

ha az elfogadó fizetéseképtelenné válik, mégis ő köteles a váltó értékét kifizetni annak birtokosának.

Előbbi időkben ezt a bizonyos személy elleni igényt nem lehetett pénz gyanánt forgatni s épen azért ez a rendszer óriási átalakulást vont maga után. Régebben, még a XIII. század előtt a követelést nem tekintették javnak, mert nem abstract, hanem csak személyes köteléket létesített a hitelező és adós között. A glossátorok jellemző kifejezése szerint az obligatio az adós személyéhez fűződött (ossibus herét) s ha ez nem fizetett, a hitelező nem elégítette ki magát az adós vagyonából, hanem csupán az adós testét követelhetette, börtönbe vethette, darabokra vágathatta (a tizenkét táblás törvény szerint: in partibus secanto). Természetes tehát, hogy ily viszonyok között a követelés átruházásának gondolata meg sem fogamzhatott. De később rendkívül szellemes kerülőkön át megtalálták annak módját, hogy a követelést, az abstract igényt is átruházhatóvá tegyék, bár ez a polgári törvénykönyvek szerint még mindig bonyolult maradt. A kereskedelem azonban már a középkorban egy igen nevezetes intézményt talált ki: *

«Az adóssági követelés jogának — mondja Gide — egy levél (váltó) által látható kifejezést adtak s ez hátirat által átruházhatóvá tétetett. A hátiratban így szól a hitelező adóssához: fizess helyettem N. N.-nek. Ez által azonban még a hitelező az utána következő személylyel szemben nem szabadult fel az obligatio alól. Azért egy lépéssel tovább mentek és a hátiratot szükségtelennek jelentették ki, czimleteket létesítvén, melyek, miként a pénz, kézről-kézre átruházhatók. Ezzel a fejlődés utolsó fokát elérték.»

Hasonlítsuk össze most már a czimletek és hátiratok, okiratok természetét a pénzzel.

Úgy ez, miként az előbbiek is csak teljesített szolgálatokért támadt viszontszolgáltatásra való igényt jelképeznek, de míg a pénznél az érvényesítés biztonsága nemes érez által meg van alapozva, addig a czimleteknél és ok-

* Charles Gide, Principes d'économie politique.

iratoknál a vállalat vagy adós személye és vagyona nyújtja a kielégítési alapot, az ilyenekben rejlő igények biztonsága tehát sokkal kétesebb a nemes érczbe, a pénzbe fektetettéknél. Látnivaló tehát, hogy a pénz igény- vagy értékmegőrző szerepe felette áll a többiekének s ez adott indító okot Macleodnak ama elméletére, hogy a nemes érczpénz is csak követelést bizonyító eszköz, miként a papírok, mégis ama előnnyel, hogy a benne megtestesített igény reál biztosítékát szolgáltatja, mert a nemesércz árú természete s önértéke garantálja azt.

Míg igényt csak pénzben lehetett elraktározni, vagyis mintegy érczben incarnálni kellett, a hitelélet, az általános elkötelmesedési folyamat, melynek jegyében áll a mai gazdasági fejlődés, nem ölthetett nagyobb mérveket, mert kellő nemes ércz hiányában csak annyit lehetett elhelyezni, a mennyire utóbbinak meglevő mennyisége lehetőséget nyújtott. Az egyéb személyes kötelezettségeknek, mint merően incidentalis tüneménynek sporadikus voltuknál fogva sem volt általános társadalmi jelentőségük.

Eme kis történelmi visszapillantás után lássuk, mikép vagyunk ma a cserelebonyolítás és igénymegőrzés eszközeivel.

A csereeszközök tekintetében két fontos időszakot lehet megkülönböztetni. Az első, melyben a nemes ércz magában véve vagy állami tekintélyen alapulva lett törvényes fizetési eszköz, a másik az, a midőn ezt a bankok eszközlik. Az elváltatás azonban távolról sem oly éles, mert van még állampénz ma is több helyen.

Az első eset sémája a csereforgalomra nézve a következő: A-nak van egy lova, melyet el akar adni, de szüksége van egy tehénre, B-nek van egy felesleges tehene s viszont szüksége van egy kocsira, C-nek van felesleges kocsija, de szüksége van egy lóra. Tegyük fel, hogy ezen három tárgy forgalmilag egyenértékű, pld. 200 korona (nagyobb valószínűség kedvéért felvehetnők, hogy a ló 40 koronával többet ér, de ezzel a demonstrálást csak bonyolultabbá teszszük s az eredmény mégis ugyanaz). E három személy nem tud úgy összetalálkozni, hogy a háromszoros

cserét közvetlenül egymás között lebonyolítsák, ezt a mai élet szövevényességénél fogva nem lehet feltételezni, s így a folyamat adásvételekre felbomolva, következőképp megy végbe:

«A» kikölcsönöz magának 200 koronát aranyban D-től, minek fejében neki kamatot fizet a kölcsön tartamára, pld. négy óra. Ezen 200 koronával A elmegy azután B-hez és megveszi annak tehenét, ez pedig a kapott 200 koronával megveszi C kocsiját, utóbbi pedig A-tól annak lovát. Így tehát a 200 korona ismét visszatért A-hoz, ki siet azt D-nek visszaadni, mert már nincs szüksége rá. A csere az említett adás-vételek alakjában befejeződött a pénz segítségével. Ebből önként következik, hogy tiszta pénzgazdaság idejében a forgalom a rendelkezésre álló csereeszközök mennyiségétől függött. Hiába akartak az emberek cserélni, ha nem volt valamely értékes pénz, melyben a teljesített szolgáltatás értéke a beváltásig mintegy lebegő állapotában megőrizhető lett volna.

Mindebből azonban látszik, hogy a pénznek nagyon képzelt gyakorlati értéke van s nem is egyéb, mint kezes-ség, biztosíték, hogy a tett szolgáltatás nem fog vízbe esni, melyet azonban pótolhatna fennálló bizalom esetén A-nak a kapott szolgáltatásról szóló egy elismervénye. Ez is a fenti ügyletek befejezése után visszatérhetne kibocsátójához és a felek megtakarították volna D-nek improductiv értékű közreműködését.

A mai forgalmi életben már ezen elismervényi rendszer meg van valósítva a váltó alakjában, ha az azt kibocsátó üzlettársára forgatja és az utolsó azt lejáratkor az elfogadónak bemutatja. Azonban ezt az actust sem csinálják már egymás között, hanem a kibocsátó leszámítolja a váltót egy banknál, melyért azután készpénzt kap s a bankok a cég reávezetése által azt mint pénzsurogatumot használják fel, mit az tesz lehetővé, hogy a cégük jegyzése folytán az egy pénzzel egyenlő bizalmat élvező biztosítékká válik, miért is ép oly jövedelemhez jutnak, mint D a fenti ügyletnél, holott ő nemesércpénzt kölcsönzött. A forgalomnak

a csere lebonyolítására csak garancia kell arra nézve, hogy ama pénz, melybe igényét fekteti, megőrzi utóbbinak vevőerejét s épen azért nem is köti magát a nemesérczhez. Elég a jelképes pénz is, ha megvan a bizalom. Ezen a tapasztalaton alapulnak a jegybankok rengeteg jövedelmei.

A forgalom növekvő csereeszközszükséglete, melyet a létező nemes érczmennyiséggel nem lehet kielégíteni s különösen a nemes érczpenznek a forgalomban kopás általi értékcsökkentése előnyösebbé tette, ha ez a bankok pénzében helyeztetik el s helyette reája szólóan kibocsátott jelképi pénz, ú. n. bankjegy forog azzal a kötelezettséggel, hogy a jegybankok tartoznak azt aranyban bármikor beváltani.

Lássuk most a pénz- és hitelforgalmi élet egyes eseteit a jegybankrendszer mellett. Egy gyáros, mondjuk A elad egy gépet 500 koronáért B-nek, ki ezt a pénzt egy takarékpénztárban vagy bankban felvette s vele a gyárost kifizette, miután utóbbi neki nem akart hitelezni. B bankjegyekben kapta a kölcsönt. A gyáros történetesen ezen pénzjegyeket ugyanazon bankba tette be, hol B azt kikölcsönözte, mert neki viszont újabb tőkére nincs szüksége iparvállalatában s kamatoztatni akarja az 500 koronát.

Mi történt jelen esetben? Első látszatra kötelmi viszony keletkezett az adós és a bank, de azután a bank és a betevő között is. B tartozik a banknak 500 koronával, utóbb pedig a betevőnek ugyanannyival. Mégis végeredményben kötelezettségi viszony származott ebből B és A között, bár a bankon át, annak közvetítésével, illetve most már A és B személyétől eltekintve és általánosítva az ily ügyleteket a bank összes betevői és adósai között. Köztudomású, hogy a bank azt kölcsönzi ki, mit ügyfelei betesznek. A bank képezi az összekötő kapcsot s ezen hivatászerű szerepéért kapja az adós által fizetendő és általa viszont a betevőnek fizetendő kamatláb közötti különbözetet munkája jutalmául. Erre ellenvethető volna, hogy hiszen a bank a saját 500 koronáját kölcsönözte, mikor még A be sem tette azt. Ámde már azelőtt is voltak más betevők, úgy hogy a múlt és jelen

összefolyik az ügyletek folytonossága miatt. A bank az 500 koronával pedig ilyen száz összekötötést létesíthet egy évben és lényegileg az adós a bank által, bár a pénz közvetítésével neki rendelkezésre bocsátott igény után fizeti a kamatot s ugyanazért élvezzi a gyáros is a betéte után azt. Utóbbinak volt a gépe fejében egy viszontszolgáltatásra való igénye, melyet jelenleg nem kíván realizálni, vagyis az érte járó javakra való követelési jogát átengedi használatul a bankon át másoknak, kik azzal gazdálkodnak. Az 500 kor. készpénz nem tudni hol forog már, mikor itt még mindig ezen kötelem él.

Szóval: a gyáros nem azért élvez kamatot, mert pénzt helyezett el a banknál, hanem mert ennek közvetítésével javakra való igényét engedte át és az adós nem azért fizet kamatot, mert pénzt kapott kölcsön, hanem mert gépet vett. A pénz csak elősegítette ezen kölcsönkötelezettségi viszony megvalósítását, miként segítette a már felhozott háromszoros vételnél javak kicserélődését. S ily milliárdokra menő igények, abstract tőkék halmozódnak fel a bankoknál és a takarékpénztáraknál, a melyek jogosultjaira azután a nép, sőt még tudósaink is azt mondják, hogy sok pénzük van eme intézetekben. Ez a kifejezés laikusoknál még megűrhető, de a tudomány embereinél egyenesen fogalomzavart eláruló. Az, hogy átruházásuk bár nem mindenkor, pénz útján történik, még nem jogosít fel bennünket arra, hogy azokat a pénzzel azonosítsuk, mert akkor ép oly joggal lehetne állítani az árúra nézve is, melynek forgalmát szintén a pénz közvetíti és melynek az a forgalomgazdasági értékmegjelenési formája, hogy az nem árú, hanem pénz s hogy árú nincs is, csak pénz, mert ezzel veszünk és ezért adunk el árút. Miként tehát a pénz és árú, úgy pénz és *gény is két teljesen különböző dolog, s ha vannak az árúknak tárházai, úgy az igényeknek raktárai a bankok. Az, hogy mennyiségük pénzben fejeződik ki, mitsem változtat a dolgon, ez csak számolási érték jelentőségével bír, ép úgy, miként a vászon nagyságánál a métermérték. Az igények javjeleknek is nevezhetők, mert mindegyikük mögött meg-

felelő nagyságú árúszolgáltatás, vagy más szellemi vagy izomtevékenység áll, melyet jogosítottjaik a múltban kifejtettek.

Legjobban mutatja az igénynek, az abstract tőkének a pénztől különböző természetét az az eset, mikor a gyáros a vevővel megegyezik az iránt, hogy egy közös bank B-t megterheli és A-nak javára írja az 500 koronát és előbbi tartozik, utóbbi jogosult, a nélkül, hogy ezen actushoz pénzre lett volna szükség.

Az elvont értékek, az igények sokáig nem tudtak maguknak teret hódítani, mert a társadalom nem rendelkezett megfelelő igényconserváló intézménnyel. Ennek hiányában ez a ma oly rendkívül fontos és socialis hatásában oly jótékony jelenség nem kezdhetette el már előbb nagy szerepét, hogy rést üssön a magán tulajdonjog korlátlanóságán és lehetővé tegye a javaknak tehetségesebb kezekre való jutását. Ily értékmegőrző tényezők mellett bárki, ki nem akar vagy nem képes saját dolgaival belterjesen gazdálkodni, azokból minél több gazdasági eredményt kihozni, átengedheti azt annak a kiválóbb egyénnek, ki a társadalom jóléte érdekében nagyobb eredményt tud felmutatni, több javat produkál és lehetővé teszi több embernek megélhetését, sőt bizonyos kamat vagy osztalék alakjában a hitelezőnek is juttat belőle. A középkori eldologiasítottságnak ily értékconserváló intézmények hiánya volt az oka. A bérleti rendszer alig tudott az elkötelmesedésen valamit lendíteni, mert azt nagyban gátolta a dolognak a tulajdonosra való visszaszállásának veszélye.

A mi a múlt korok értékmegőrző képességét illeti, ezek egyedüli eszköze — már az elszemélytelenedés értelmében — az akkori pénz volt. De ennek természete és mivolta — a korlátolt mennyiség és a nagy mennyiségben való nehézkes elhelyezés — kizárta azt, hogy abba nagy elvont tőkék elhelyezhetők lettek volna. Sőt némely pénz-nemnél — a minő például a barom, állati bőrök, gabona — a romlandóság lehetetlenné tette azt is, mit thesaurizálás néven ismerünk.

Egészen új korszakot jelent az értékmegőrzésre nézve a bankjegyek fellépte, minek keletkezési oka érdekes összefüggésben van az itt tárgyalt intézmény nyel magával is. A bankjegy első célja volt a nemesérczczel járó nehézkes forgalmon könnyíteni olykép, hogy a bankok a náluk még természetben elhelyezett nemesérezkészletről elismervényeket állítottak ki. Ekkor szokásban volt ugyanis a közbiztonság ingatag volta miatt a meglevő érczmennyiséget megőrzés végett bankoknál letenni és ezért az utóbbiak nemcsak hogy kamatot nem fizettek, hanem ezért még őrzési díjat is szedtek, a mi a dolog természetében rejlik, miután a bankoknak nem volt módjában a náluk letett értékeket gyümölcözőleg kezelni, csak meg kellett őrizni és *in specie* visszaadni kívánatra. Eleinte az ily letétekről szóló elismervények névre szóltak és csak engedménynyel voltak átruházhatók. Ámde mivel valóságos értékekről szóló okiratok voltak, tényleg forogni kezdtek pénz gyanánt, vagyis a mögöttük rejlő arany *in effigie* kézről-kézre ment. Egy második fejlődési stádiumba jutott ez a dolog, mikor már *bi-anco* állítottak ki az elismervények, vagyis a mindenkori tulajdonos nem jelöltetett meg, hanem csak a banknak bemutatóra szóló okirataivá lettek a nála elhelyezett érczkészletről. S mint ilyenek is rendkívül kedvelt forgalmi eszközökké váltak, s kezdték a pénz szerepét is betölteni, már mint valóságos bankjegyek forogtak. Ámde ekkor még mindig megfelelő mennyiségű aranyra kellett a banknál feküdni s azok voltaképp még mindig valósággal letett arany látra szóló elismervényei voltak.*

Midőn azonban a bankárok látták, hogy a letéteményezők soha sem jöttek egyszerre kivenni letéteiket, úgy hogy mindig bizonyos mennyiségű arany feküdt tétlenül náluk, arra a gondolatra jöttek, hogy kiadják őket kölcsön csereforgalmi célokra s ezért bizonyos hasznot is húznak, sőt később elhatározták, hogy nem kötelezik magukat arra,

* Adolf Wagner, Geld und Credittheorie der Peel'schen Bank-Acte.

hogy a nemes éreznek náluk letétbe kell lennie, hanem hogy bármikor készek a letétjegy összege erejéig nemes érezet kiszolgáltatni, vagyis: a letéteket nem in specie, hanem in genere kezelik, a mi a letevőnek utóvégre mind-egy, mivel pl.: az aranynak egyforma tulajdonsága és értéke van.

De ezután a bankok még egy lépéssel tovább mentek és mivel észrevették, hogy senki sem ellenőrzi, vájjon megvan-e a megfelelő érczkészlet, kezdtek kiadni bankjegyet, melyet nem fedezett nemesércz s ez még kellemesebb volt reájuk nézve, mert nem kellett ígéretet sem tenni valakinek nemesércz kiszolgáltatására, a forgalomból pedig a fedezetlen letétjegy bizonyos cserefunkciók befejezése után visszatért bizonyos idő múlva. Szóval az elismervényekben rejlő bizalom értékesítése megkezdődött és evvel megszületett a mai értelemben vett bankjegy, mely mint ilyen hovatovább az aranyat kiszorította a forgalomból, tisztán a róla szóló elismervény dologi kezességévé, zálogává változtatván azt át. S tény az, hogy ma a jegybankok a hivatásos kezességből élnek, minek szemléltetésére vegyünk fel egy egyszerű esetet az életből. A-nak kell egy tehén, de van egy lova, s a szomszéd B-nek van tehene, de nem akar hitelezni, nem azért, mert neki pénz kell, hanem mivel nincs bizalma iránta, ló pedig neki nem kell. Ekkor közbenjár C, ki mivel ismeri A-t, tudja, hogy ő szorgalmas, törekvő ember, kezességet vállal A ért B-nél, ki erre kiadja a tehenet A nak. C pedig ezért kikötött magának némi díjat a jótállásért. A rövid idő alatt eladja lovát és lefizeti a tehén vételárát, C felszabadul a kezesség alól s ezen anyagi áldozat nélküli eljárásért keresete volt.

Az a mit C csinált, a jegybankok szerepe. Ők forgalomba bocsájtanak garanciajegyeket, papírt, melyért pl. 4% húznak. A is kikölcsönöz magának ily 4%-ra bankjegyeket, melyekre vonatkozólag a jegybank azt mondja: Én kész vagyok mindenkinek, ki ezen garancia jegyeket felmutatja, nemesérczet kiszolgáltatni. Azon bizalomnál fogva azonban, melylyel az emberek a jegybank iránt viseltet-

nek, arra nem is kerül a dolog és a bank a forgalomban vállalt kezességért díjat szed, a papírokat pedig vissza kapja minden anyagi áldozat nélkül.*

A bank garántiajegye közkézen forog a bemutatásig, gazdasági szolgáltatásokat szállít ide-oda s nem egyéb látra szóló kezességi nyilatkozatnál, melyet bárkiért vállal a bank, akárminemű módon szerezte is meg azt, mert annak birtoka már legitimál. Mi egyéb itt a bank, mint hivatásos kezes, ki a B-nek új szolgáltatással való becserélésre szánt igényét lebegő állapotában megvédi, érte jótáll?

Tisztán látszik ez a szerepe a bankjegynek már vázolt kezdetleges fejlődési fokán, hol a bankárok szintén a benne rejlő bizalmat értékesítik, finanszírozzák.

De még egy rendkívül fontos jelenség tapasztalható a banküzlet fejlődésében. Ugyanis előbbi időkben, mikor igényeket csak nemesércben lehetett megőrizni, vagyis dologi javakkal kellett megrögzíteni, azok letétele bankokba, valóságos letét (depositum reguläre) volt. Akárki adott el valamit, hacsak nem hitelezett közvetlenül vevőjének, pénzt kapott, melyet azután a bankban helyezett el. A letét alapfeltétele volt a már meglevő pénz s a bank csak annak megőrzésére volt hivatva. De mi történt akkor, ha valaki bankjegyeket kapott szolgáltatásáért, még pedig olyanokat, melyeket nem fedezett már megfelelő aranykészlet? A tőkésék a bankjegyet visszaadták a banknak, s ezért utóbbi adósuk lett, mely adósság fedezetére szolgált annak az egyénnek vagyona, ki a bankjegyeket kölcsön vette. Szóval a banknál nem volt semmi, sem pénz, sem más vagyon, csak egy követelés. Világos dolog, hogy a fedezetlen bankjegyeket visszaszolgáltatók letété már nem volt depositum a régi értelemben, hanem csak egy követelés a bank irányában. Ez azonban már nem nevezhető letétnek, a régi értelemben, ily átalakulás után a letét elvesztette előbbi jellegét és megszületett a ma betét néven ismeretes intéz-

* Adolf Wagner, Geld und Credittheorie.

meny, mely alatt abstract követelési jogoknak a bankba való elhelyezését értjük. Amit előbb a nemesércz vagy más egyéb pénz végzett, azt a szerepet pótolja most már a bank okirata a nála betett tőkéről. A bank azt mondja mintegy evvel: nem kell nemesércz fedezet, lelég az én szervezetem, én is garantálom a betétnek készpénzben való mindenkori kifizetését. Ezen quasi immaterialis letétrendszer által az abstract tőkeképződés korlátlan terjedelemben megindulhatott s ma már százmilliárdokra mennek az így elhelyezett tőkék összegei. A bankok valóságos igényraktárakká válnak s elvállalják azok gyümölcsöző kezelését is, miután maguk is kiadják kölcsönbe. A betét mögött ott áll nemcsak a bank vagyona, hanem annak adósaie is, úgy hogy a testetlen letét ma van oly biztosan megalapozva, mint volt előbb az ingatag értékű pénz különböző rendszerei mellett. A fejlődés azután egy lépéssel tovább ment, mert idővel a bankok ama tőkéiket, melyekre nem jelentkezett kölcsönvevő, egymásnak is átengedték s ha valamelyiknél több volt a betét, mint a kiadható kölcsön, könnyített magán a felesleges tőkének más bank részére való átadása által.

Ezen immaterialis betétrendszer folytán meg volt adva a lehetőség nemesérczek nélkül is vevőerőt accumulálni, pénz mellett más értékmegőrző tényezőket teremteni, melyeknek pénzben való azonnali beválthatása már azt a téves hitet keltette, hogy a bankok is csak készpénzeket őriznek s innen ama a laikusok által használt mondás» hogy valakinek sok pénze van a bankban.

Bagehot azt állítja, hogy a bankbetéti rendszer egy államban sem fejlődhetett ki, mielőtt a bankjegykibocsátás iskoláján át nem ment volna. Ezen körülmény indító okai világosak most már előttünk. Ugyanis a nemesérczpénzt semmi sem ösztökéli, hogy a bankba vándoroljon, a hitelező közvetlenül kölcsönzi azt oda adósának. Ellenben a bankjegy rendszere mellett az adós a bankjegyeket kölcsönzi ki magának s a hitelező, illetve ki azokat a forgalomban átvette, s nem kívánja tovább adni vagyis új gazda-

sági szolgáltatásokra beváltani, visszaadja azt a banknak s így a hitel tőke tulajdonosa és az adós között nem keletkezik közvetlen jogviszony, hanem csak a bankon át, annak közvetítésével illetve avval kapcsolatban. Azonkívül, ha csak ércpénz volna a világon még, akkor a bankok csak annyi tőkét vonzhatnának magukhoz, a mennyi ily pénz áll rendelkezésükre, vagyis a tőkék ily értelmű felszívásának határt szabna a rendelkezésre álló nemesércpénzmennyiség. A betétképződési folyamat legalább is sokkal lassabban menne. A banknak várnia kellene, míg ércpénz folyik be, hogy azt adósának odaadhassa s a javafeleslegét eladni kívánónak várni kellene, míg oly vevő jelentkezik, ki hozza ama eszközt, melynek segítségével a testetlen betét megalapítható lesz. Így azután kevés javat élvezhetne a társadalom a magántulajdon rendszere mellett, vagyis a már említett nagy és socialiter oly jótékony hatású elkötelmésedés nem ölthetett volna nagyobb mérvet. De ennek a folyamatnak a bankjegy csak kezdeményezője volt, mert most már nemcsak hogy nem kell a föld gyomrába leszállni, hogy rendelkezésünkre álljon elég betétet közvetítő nemesércz, hanem még bankjegy sem kell, mert felváltotta azt a chekk, clearing stb., szóval a társadalmi comptabilismus, mely utóbbi azonban szintén a bankjegy felfedezésének köszönheti nagy kifejlődését.

IV.

A fictiv vevőerők.

Eddigi vizsgálódásaink nyilvánvalóvá tették, hogy éles különbséget kell tenni csereeszköz- és abstract tőkehitel között. Amannak tárgya a pénz, emezé az igény, s a pénz itt csak a közvetítő szerepét játssza; ezért az utóbbinak szerepe annyiban bővül, a mennyiben a tőkekikölcsönzés lebonyolításához is pénz szükséges, melyet a bankok rendszeren a jegybanktól vesznek igénybe rövid időre. Hogy a pénz csereeszköz, az közismert dolog s nem is szorul külön bizonyításra, de hogy a tőkehitel igénybevételénél a pénz csak kölcsönközvetítő, új kötelezettségek keletkezését lehetővé tevő tényező, alig ismert körülmény. Pedig eme distinctio végtelen nagy gyakorlati értékkel bír, mert eme körülmény ismerése esetén nem fogunk csereeszközhiány esetén hitelválságról beszélni és megfordítva, s nem fogjuk mondani, hogy komoly gazdasági válság van, mikor a jegybankok a mai nagy javáruk folytán az őszi cserefolyamat lebonyolítására nem képesek elég csereeszközt a piac rendelkezésére bocsátani. Innen a törekvés mindenütt, a jegybankok alaptőkéjét vagy legalább bankjegykibocsátási contingensét emelni.

Említettük, hogy a bankok az igények valóságos tárházai, hol a tett szolgálatok után az abstract igény meghúzódik, míg jogosultja újra felváltani kívánja. Addig is tulajdonosa gyümölcsöztetni kívánja, és miként a gyáros és a gép vevője esetében láttuk, a bank közvetítésével. Ezen esettől az élet eltér. A tény az, hogy mindenféle igény-

jogosult követelését bankban helyezi el, hol az — mondhatnók à la rinfusa — szerepel, vagyis generikussá válik, összevegyül más igényekkel és ebből vesznek kölcsön az adósok. E rendszer előnye szembetűnő. Ugyanaz, a mi az adásvétel a cserével szemben. Itt alig akadt volna rá a cserére vágyó ember olyanra, kinek bősége fedi az ő hiányát és fordítva, míg a pénz segítségével bevonhatók számosan a cserébe, úgy hogy végeredményben senki sem tudja hová kerül az ő tárgya. Ugyanúgy a concret javak kikölcsönzésénél a tulajdonos alig találna gyorsan olyan emberre, kinek az ő fölöslegére van szüksége. Hisz tudjuk, hogy a kölcsön végeredményben javak megszerzése céljából történik. De ha javait eladja és az igényt abstracttá teszi, hamar akad oly ember, ki azt kölcsönveszi, mert vele a neki szükséges tárgyat a piacon kikeresheti.

Ebből most már megérthető, hogy miért alakult át a régi római jogi tisztán a concret személyekhez tapadó kötelem, azoktól eredetileg elválaszthatatlan obligatio.

Akkor, midőn a concret személyi kötelezettséget felváltotta az abstract, jogügyleti causát nem tekintő igény, a hitel lényege is átalakult. Illetve, tekintettel arra, hogy a gazdasági átalakulás a prius s ezt követi csupán szükség-szerűen a megfelelő jogi felülépítmény (Marx történelmi materialistikus elmélete szerint), maga a gazdasági élet is már lényegesen megváltozott, úgy hogy a concret személyi kötelezettség merő fictio lőn. Sem a jelzáloglevelet vevő tőkés, sem a banktól kölcsönt felvevő adós egymással összeköttetésben nincsenek, a bank azonban szintén nem tekinthető ama régi római jogi hitelezőnek, hisz kifejtettem, hogy az csak közvetítő szerv a társadalmi igénytőkétet kölcsönadók és kölcsönvevők között. A hitelviszony személytelenné és abstracttá válásának egyéb következménye az, hogy az a meghatározás, mely szerint a hitel oly csere, melynél a kölcsönös szolgáltatások nem teljesítetnek ugyanazon időben, elvesztette alapját. A hitel tárgyi tartalma — bár Földes és mások az ellenkező nézetet vallják — egészen más valami lett. Sem a későbbre szóló visszaszolgáltatási

kötelezettség, sem pedig a kölcsönösség nem képezi ma már jellegzetes alkotó elemét. A hitel rendes alapja ma az, hogy «A» eladja lovát s az érte kapott tőkét beteszi a bankba, vagy értékpapírt, címletet vesz rajta. Előfordulhat még a hitel régi formája is, midőn «B» közvetlen A-nak tartozik visszaszolgáltatni ugyanazon mennyiségű és minőségű dolgot, mint a minőt kapott, de méltán lehet ezt a mindennapi tapasztalat után ítélve teljesen elavuló félben levő sporadikus esetnek tekinteni s akárhányszor előfordul, hogy noha A eredetileg úgy egyezett meg B-vel, hogy ez neki fog viszontszolgáltatni, ezt az igényét leszámítolja, átengedi a banknak, utasítván adóságát, hogy utóbbinak fizessen. Teszi pedig ezt A azon czélból, hogy a viszontszolgáltatásban rejlő vevőerőt már ma realizálja, javakra beváltsa. Bizonyos fokú érzék kell ahhoz, hogy ezen folyamatnak nagy átalakító jelentőségét felfogni tudjuk. A felületes vizsgálódó nagyon hajlandó mindazt, mi egy új gazdasági életviszony fellépését jelenti, opportunistikus jellegű, teljesen mellékes esetnek tekinteni. De az előtt, ki mélyebb bepillantásra képes, kétségtelen, hogy itt a kötelmi viszonyok elsocializálódásának folyamata kezd tért hódítani. Ehhez pedig rendkívül nagy gyakorlati és elméleti következmények fűződnek. Hogy az elméleti tudósok figyelmét sem kerülte el ez, felhozzuk többek közt Komorzynskit,* ki ma már a hitelt nem kevesebbnek, mint a javeloszlás correcturájának tekintti, mert általa «Az egyes gazdaságnak kiosztott javbirtok nagysága változást szenved. A hitelt igénybe vevő javbirtoka nagyobbodik általa . . . Ezzel megszűnik ama korlát, mely a javeloszlást a csere egyenlő visszaszolgáltatási elvé-nél fogva corrigálni nem engedte s a hitel lehetővé tette ily gazdaságok cooperatióját.» Vagyonilag azonban az utóbbi gazdasági szervezet nem gyarapodott, mert «ama vagyon, mely eddig a hiteladót a tulajdonjog formájában megillette, a concret javakon, az övé, bár más jogi formában továbbra is, mert most őt vagyoni igény illeti meg a hitelvevővel szemben».

* Die Nationaloekonomische Lehre vom Credit. Innsbruck. 1909.

Látjuk tehát, mint törnek utat maguknak a modern gazdálkodási erők új jogi constructióval, miután a nagy ipari concentrálódási folyamat nagyobb javösszességet igényel, mert másképp meg nem valósítható. A régi korlátlan magántulajdonra alapított jogrend erre módot nem adott és mindinkább előtérbe lép az új kötelmi jog, mely lehetővé teszi a dolgok elrelativizálódását olykép, hogy a tulajdonát átengedőnek absolut dologi joga helyett egy igényt ad, mely sok tekintetben felér a dologgal, mint magántulajdonával üzőtt vesződéses és kockázatos gazdálkodással. Összegezve tehát: a mai tőkésnek eszeágában sincs visszakövetelni a hitelbe adott dolgokat, vagy azokkal egyenlő mennyiségű viszontszolgáltatást igénybe venni, ő egy hiteltőke tulajdonosává válik, mely esetleg nemzedékeken át mint ilyen örzi meg létét s hozza az évenként visszatérő díjakat, az úgynevezett kamatokat. A hitel tehát csak genetikusan bír még jelentőséggel, de lényegileg általa a társadalom egy új megélhetési módra alapított osztálya, az ú. n. rentier alakul ki. Az igény teljesen önálló absolut jelenséggé válik és mint ilyen szolgál jövedelmi forrásul. Ha előfordul, hogy valamely tőkés a csere másik felfüggesztett fázisát, a viszontszolgáltatást érvényesíteni akarja., az eset ilyképen fordul elő: valaki megunja a kamatjövdelemből való éldegélést, újra gazdálkodni akar s újra birtokot, lovat, tehenet stb. vesz. Ámde ez nem teszi szükségessé, hogy maga az eredeti adós vagy az egész társadalomnak valamelyik adósa visszaszolgáltassa is, a mit vett, hanem a megszűnt hiteltőkés helyébe egy másik léphet: az említett dolgok eladója. A jelenséget tehát tökéletesen meg lehet érteni, ha annak tiszta tudatában vagyunk, hogy ma már a hitelt a társadalom veszi igénybe s az egyúttal az adós is, mert a kölcsönnek concret személyekhez való füződése, azok közötti keletkezése és lebonyolítása a legkritikább jelenséggé vált. Ez által egyúttal nyilvánvalóvá vált az is, hogy a kölcsön is csak collective fogható fel. Tévesnek kell tehát tartani Komorzynskinak ama nézetét, hogy a hitel által oly vagyon, mely jogilag a hitelezőé, csak használat

végeztetett át a hitelt igénybe vevő gazdaságának, vagyis hogy a hitelező a helyett, hogy saját gazdasági vezetése mellett létesítene hozadékot, ezen hozadék előteremtésével az adóst bízta meg. Elsősorban is elfelejti eme író, hogy lehet a javakat fogyasztásra is felhasználni, különösen fényűzésre, a mi kizárja a productiv természetű használatot. Pedig éppen ő helyesen fejt ki, hogy a hitelező csak vagyont (Vermögen) enged át s felfogását, a viszonyok deconcretizálódását jellemzendő, legjobban, ha idézzük szavait. Szerinte «a hitel gazdasági fogalmából folyik, hogy a hitelezés tárgyát nem concret javak képezik, miként a cserénél ... hanem bizonyos nagyságú vagyon, mely eredetileg... javakban megtestesítve volt, de a továbbiakban csak összszegszerűleg van jogilag megrögzítve s ekkor már minden concret javakkal való jogi vonatkozást nélkülöz. Ugyanígy a hitelviszony felbontásának lényege eme vagyonnak a hitelező gazdaságába való visszaállításában áll, nem pedig concret javak átadásában ... A hitelezett vagyon nem concret jav birtok, hanem mindig csak helyettesíthető javak (többnyire pénz) által van meghatározva és jogilag megrögzítve.

Észrevehető, miként zavarja össze Komorzynski a fogalmakat. Egyrészt concedálja a hitel átalakulását, deconcretizálódását, elismeri, hogy az adósnak csak az átengedett vagyonerőt kell megtérítenie, de a mellett egy szóval sem hozza fel a kötelmi, a hitelezési viszony elszemélytelenedését, hanem mindig arról a bizonyos javfölséggel bíró hitelezőről beszél s szembeállít vele concret adóst. Így az egész elmélet nincs betetőzve, holott annak csak úgy van értéke, ha, mint Knapp mondja, az «auf die Spitze getrieben wird», hogy minden oldalról kiállhassa helyességének tífzpróbáját. Pedig minden körülményre kiterjeszkedőleg előkészítette azt. Helyesen állítja fel az ((általános vagyon,» mint a kölcsön tárgyát, mert ez azután lehetővé teszi az igény, mint tisztán összszegszerűleg meghatározott gazdasági jelenlét, mint önálló létét, minek teljes kiderítése s mibenlétének pontos megállapítása képezi alábbi feladatát.

Valósággal zseniálisnak kell tartani Macleodnak kijelentését, hogy a hitel követelések termelése, bármennyire kifogásolja is ezt Földes, ki épen megfordítva látja a dolgot, a mennyiben szerinte az adós az, ki hitelt ad, tudniillik követelési jogot. Macleod ezzel a «termelés» kifejezéssel csak jelezni kívánta, hogy a hitel teszi lehetővé igények mint önálló kategória keletkezését, a fiú ez, mely nem tagadja meg anyától való származását, de mégis külön életének elismerését követeli. S tényleg az igény annyira új, önálló jogi és gazdasági viszonyok tartalma és forgalmi szerepek vivője, hogy tanulmányozása folyamán genesisének okozója, a hitel egészen háttérbe szorul. Fontos ama kérdés felvetése, vajjon concret javak vagy egyéb szolgáltatások értékelvonódásának eredménye-e az. Az kétségtelen, hogy az igény valami abstractio szüleménye; bizonyos concret testi vagyon metaphysikai vagy mondhatni, kettős életet él általa. Először megvan, mint dolog, másodsor mint abstractio, első alakjában az adósnál, második alakjában, mint az óriási abstract világtőke egy alkateleme, melyre concretül rá nem mondhatni, kitől eredt, miként a tenger vizében a csepp eredete sem állapítható meg.

Komorzynski nyomán számos író felhozható, kiknek az a véleménye, hogy a hitelszerű igény tárgyát nem a concret javak képezik. Így Stewart és Nebenius csak a pénzt tekintik a hitel tárgyának, Say szerint csak a javak értéke képezi a tőkét, nem pedig a javak, és a hitelező igénye csak értékállományra vonatkozik. Schäffle dicséri Macleod felfogását, ki, ellentétben Kniessel, nem ment odáig, hogy a kölcsön és hitelbenvásárlás mellett a bérletet és haszonbérletet is hitelviszonynak tekintse. Schäffle szerint, csak a fungibilis kölcsöntőkék képeznek hiteltőkét. Igen érdekes és tanulságos Cieszkovszky meghatározása, ki azt mondja: A hitel a testi és lekötött tőkéknek átalakulása forgó és szabad tőkékké. Ez nem áll minden abstract tőkére, mert amortisatiós kölcsönnél az bizony lekötött tőke.

De vizsgáljuk csak meg alaposan Macleod nézetét és vele együtt a hitel tőke-termelő természetét, mellesleg ki-

terjeszkedvén még a hitel érték-anticipálási kérdésére, mely utóbbit már Macleod is tagadásba veszi, s a melyre mégis Böhm-Bawerk egy plausibilisnek tetsző, de valójában tartahatatlant elméletet alapított.

Komorzynski szerint éppen a Law-féle machinatiók főindító oka ama általa terjesztett vélemény volt, hogy jel-pénz a nemzeti gazdagságot emeli és hogy a földek értéke mellett azok alapján kibocsátott pénzjegyek alapján egy második érték áll elő. Erre mondja Komorzynski, hogy tévedés azt hinni, hogy függő hitelígyények immateriális javak volnának s azoknak önálló értéket lehetne tulajdonítani. Ezen állítás így, minden magyarázat, különösen az igény természetrajzának kifejtése nélkül nem ponderabilis. Nem vehető ki s ezen író nem is fejt ki sehoh, hogy ismerne kétféle igényt. Nem tudni, ösztönszerűen mondotta-e: «függő igény» s vajjon ismer-e ezenkívül egy másik természetűt. Úgy látszik nem, mert ő az igény önálló létét tagadja. Pedig, mint később arra rámutatni fogunk, csakugyan van lebegő, általam helyesebben gazdasági szolgáltatással vagy vagyonnal fedezett és fedezetlen, vagy fictivnek nevezett igény. Egy eszmének túlhajtása, mint az Lawnál tapasztalható, még nem fosztja meg azt reális módosításában létjogosultságától annál kevésbbé, mert ezt hiába is tenné, tekintve, hogy ma körülbelöl 400 milliárd a világ lebegő igénye s majdnem az emberiség $\frac{1}{5}$ -öd része él annak hozadékából. Az eltorzított, túlhajtott elméletnek egy helyes hajtása az, mi a kiváló gondolkozók figyelmét megragadta s az eszme továbbfűzésére készítette. Így Cieszkovszky azt mondja, hogy a hitel feladata a tőkét mobilizálni; szerinte a föld által fundált pénzjegyek képesek lesznek a forgalomban névleges értéküket megőrizni, s hogy a földre fundált hiteljegyek valósággal újonnan keletkezett tőkék s nem már létező tőkék tanúsítványai. A lekötött tőkék ezáltal egyidőben forgó tőkékül is szolgálhatnak, vagyis megkétszereződhetnek, hogy lehetővé tegyék kétféle szerep betöltését.

Cieszkovszky nézetét cum grano salis kell venni s nem mint Komorzynski teszi, ab ovo elvetni. Szóval: valami van

benne, mert másképen az általa idézett írók: Melon, Schroder, Pinto, Struensee, de főleg Macleod, nem követték volna oly meggyőződéssel. Így Melon felhossa, hogy a francia kereskedelmi társaságok tőkéje teljesen parlagon heverne, mikor a hajók azokat a világ egyik részéből a másikba viszik, ha nem volna az ő részvénycímleteikben egy másik és reális érték, mely forgatható és igazi javbirtokot helyettesít. Struensee szerint (Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Staatswirtschaft) az által, hogy az állam pld. is milliót kikölcsönöz magának a nemzettől és azok kamataira szóló utalványokat kibocsát, ia milliónyi új tőke keletkezik. Ugyanazt a pénzt azonban, mely ezen tőkét előidézte, az állam újra kiadja az országban. «Hogyne növekedett volna így a nemzet gazdagsága. Hisz neki biztos adóssági kötvényei vannak s azonkívül a milliókat is visszakapta», kiált fel Struensee.

Ezek után lép fel új elméletével Macleod és sikraszállva az igénytőkék érdekében, azoknak valósággal új értéktermelő erőt tulajdonít, állítja, hogy a «debt», «promise to pay» által a nemzetvagyon emelkedett, s hogy a hitel által nemcsak meglévő tőke ruháztatik át, hanem új teremtetik.

Helyesen veti az uralkodó elméletnek szemére, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja azt az óriási kölcsöntőkét, mely ma létezik. Macleod szerint ezen igénytőkék önálló életet élnek, van vevőerejük, purchasing power, bár csak testetlen javak. Azután a hitelt az igénynyel azonosítja, vagyis azt állítja, hogy e kettő egy és ugyanaz: csereeszköz, vevőerő.

Macleod így okoskodik: Minden, minek vevőereje van, bárminő legyen is az, tartós vagy mulandó, testi vagy testetlen, jelenlegi vagy jövőbeli, általános vagy különös a gazdaság egy alkotó része s ezért az igény, mert csere vagy vevőereje van, tekintet nélkül keletkezésének mikéntjére és forrására, a nemzet vagyonát szaporítja.

Ő a hiteligenyeknek azért, mert vevőerejük van, javtermészetet tulajdonít és a hitelnek abban az esetben, ha az nem lép be a csereforgalomba mint önálló igény, két-

ségbe vonja tőketermelő képességét. Macleod ugyanis megengedi ama esetet is, hogy a hitel csak a javtőkék átruházását mozdítja elő. Ilyennek tekinti ő a váltóleszámitolást, mert általa pénz vagy tőke csak előlegeztetik, vagy átruháztatik. Ily esetben feltételezi, hogy a hitelező igényét nem adja tovább.

Az önálló igény által a hitel személyi, régies felfogásától teljesen függetlenül magát, Macleod először vonja kétségbe azon nézet helyességét is, hogy a különböző időbeli szolgáltatások képezik a hitel lényegét s hogy itt a jövőben való szolgáltatásra való igény áll csupán. Ő a hitelt igényelmélete értelmében a benne rejlő azonnal érvényesíthető vevőerejénél fogva mint jelenlegi értéket fogja fel. Úgy Knies, mint Komorzynski is elismerik, hogy a hiteligény, a jövőbeni szolgáltatásra vonatkozó követelési jog azonnal is leszámítható. Ez a tény rendkívül gyakorlati értékű. A jövőben való szolgáltatás elméletéhez való ragaszkodás impracticus és fictio, mikép már kifejtettem. Ki fogja evidentiában tarthatni, sőt egyáltalában felfedezhetni a mai komplikált, concentrált és bankok által lebonyolított tőkeforgalomban azt a körülményt, hogy valaki a jövőbeli szolgáltatással mikép van. És egyáltalában mely betevőt vagy más igénytőkést érdekel az, vagy ki képes azt például jelzálogleveleknél megfigyelni? Az abstract vevőerő tehát ma oly létet kapott, hol a hitel fogalma egészen mellékessé vált, a betevő tudja, hogy joga mindenkori, tehát *jelenlegi* hatalmat jelent.

Tehát igaza van Macleodnak: Az igény independent value, independent economic entity, independent exchangeable property! Hiába próbálja Komorzynski Macleodnak azt imputálni, hogy a «debt»-nek nem akar oly értéket tulajdonítani, mely teljesen független volna a jövődöbeli szolgáltatástól. Ő ezt csak ott ismeri el, hol a követelési jog megmaradt régi individualistikus alakjában, hol a hitelező és adósa közvetlen viszonyban áll egymással, s előbbi nem ruházta át követelési jogát sem bankra, sem más személyre.

Mily következetlen Komorzynski, mutatja az, hogy ő

épen idézett munkájában külön tárgyalja a kölcsöntőke fogalmát, a «Vermögen in der Rechtsform des Creditanspruches» és külön «Der Leihkapitalhandel») című fejezetekben. E két cím elárulja, mit bennük bővebben is kifejt, hogy tudniillik az igény maga lehet kölcsön, vagy kereskedelem tárgya, mert átruházható. És sikertelenül próbálja ezt az ellenmondását kimagyarázni, azt állítván, hogy gyakran *kölcsöntőke* alatt a hitelt igénybe vevőnek adott, használatába bocsátott vagyont értik, vagyis ama javbirtok-szaporulatot, melyet az a hitel által nyer, mert igazi kölcsöntőke alatt a hitelezőt a hitelezés folytán megillető igény értendő. A mit ezután még felhoz ezen első pillanatra is észrevehetően helytelen nézet támogatására, azt valósággal zavartnak kell mondani.

A javérték átváltozása metaphysikai jellegűre ma már úgyszólván rendes jelensége a társadalomgazdasági életnek. Legyen az ingatlan vagy ingó vagyon ellenértéke, legyen az valamely kifejtett szellemi vagy testi munka jutalma, mindmegannyi a pénzegység bizonyos mennyiségére szól, de valóban csak okirati, abstract életű.

Rendkívül fontos, hogy megfigyeltessék, vájjon az abstract tőkék egyszerű vagyónátruházások eredményei, avagy valamely productiv termelési folyamat következtében előállott és a társadalom részére teljesített szolgáltatás legitimitációi. Mert valóban egy akár betét, akár értékpapír vagy okirat alakjában megalapozott követelési jog igazi felülépítménye a társadalmi alapértékeknek, mely ha bármely irányban túlteng, abstract tőke bőséget, s ha összezsugorodik, hiteltőke hiányt okoz s mindkét esetben, de különösen az utóbbiban válság kitörését vonja maga után, mely azután addig pusztít, míg az ellentéteket nem sikerül kiegyenlíteni. A válság a gazdasági életben az, mi az embernél a betegség. Mindkét esetben vagy gyógyító, vagy megsemmisítő hatással van s utána ismét normális állapotnak kell beköszöntenie. A válság sohasem maradandó és káros hatása csak egyesekre s bizonyos fázisra nézve nyilatkozik meg, de elmúlása egy gazdasági fellendülés kez-

detét jelenti. Már az eddigiekből látszik, hogy a gazdasági javak és szolgáltatások abstract másodélete, Doppelgänger-je, a társadalom munkamegosztáson alapuló gazdasági rendjének egy alapfeltétele, mely szükséges a socialis termelés megvalósításához. Akár a járadékirtok, akár a kölcsön más alakjai mindmegannyi modus vivendiei a jelenlegi társadalmi rendnek. Az így kialakuló életviszonyok igazán a régi úrbéri birtoknak modern formába bújó rudimentumai, minek legecletásabb példája a földtehermentesítési kötvény, hol a régi földesúr, mint hűbérúr által élvezett járulékok átalakultak egy a modern életben általános jelenségű abstract tőkéből élő ember kamatjövödelmeivé.

Kevés író akadt, ki az abstract tőkéknek különös figyelmet szentelt volna, s így annál kevesebbé részesültek a fictiv igények kellő méltatásban. Egyike azoknak, kik a kérdéssel mégis némileg foglalkoztak, Eugen Philippovich, ki közgazdasági kézikönyvében (Grundriss der politischen Oekonomie) «Wertkapital» cím alatt foglalkozik általában az abstract tőkékkel.* Meghatározása szerint az «értéktőkék» ama vagyonértékek összeségét jelenti, melyek csak jogosítványokból, nem pedig tárgyi javakból állanak, a mennyiben azok valamely pénzjövedelem forrásaiként jelentkeznek. Ezek alatt különösen a részvényeket, jelzálogokat és adósleveleket érti. Jellemzi őket — mondja többek között — hogy minden alakjukban bizonyos értékmennyiséget képviselnek, melyek reális alapjaik mellett léteznek s folytatnak elvont életet. A részvények mögött áll a vállalat, a jelzálogkövetelés és jelzáloglevél mögött a földbirtok, mely a kötelezettségért dologilag szavatol, és az adóslevelek mögött ama vagyon, mely a követelés összegéért meg-

* Kautz is többek között ismeri már e jelenséget, midőn így szól nemzetgazdaságtan! kézikönyvének 427. oldalán: «Mint követelésekkel és értékekkel kereskedő... s leggyümölcsözőbb hasznosítását közvetítő orgánumok a bankok, a közgazdaság legfontosabb intézményét képezik.» Kautz tehát jól látja a, hogy a jegybank kivételével, mely igazi pénzhitelt nyújtó intézet, a többi csak *hiteltőkékkel* üzérkedő vállalat.

szereztetett. S még azt jegyzi meg Philippovich, hogy az értéktőkék nem termelési eszközök, hanem a termelés és kereset hozadékára szóló jog kifejezői.

Itt valamire ki kell térnünk. Helytelen elnevezés gyakran megnehezíti a gazdasági jelenségek megértését és a legalaposabban induló vizsgálódást is zsákutczába vezet. Helytelen elnevezés alatt nemcsak téves, de túlságosan tág vagy szűk kifejezések is értendők.

Ily elnevezés a «tőké»-é is, mely túlságosan tág. Az erre vonatkozó eddigi felfogás eléggé zavart és ellentmondó. A legtöbb közgazdának az a véleménye, hogy tőke alatt a termelésre szánt javak értendők. Ezen lényegét variálják azután mindenféleképen. Ha egyikük-másikuk tőke alatt kereseti eszközt (Smith), vagy munkaszerszámot (Ricardo), vagy oly javkészletet gondol, mely új javak előállítására szükségeltetik (Wagner), lényegben nem tér el a fenti alap-felfogástól.

Sokkal találóbb ama nézet, mely tőke alatt nemcsak a termelési, hanem olyan javakat is ért, melyek állandóan előnyöket nyújtanak, tehát olyanokat is, melyek a fogyasztásnak szolgálnak, a minő például a lakás. Földes Béla* íz uralgó felfogás követője s nyomatékkal hangsúlyozza, hogy társadalomgazdasági értelemben véve a tőke a javak ama része tehát a vagyon is, mely nem a fogyasztás, hanem a termelésre van szánva, de mégis oda concludál, hogy cél-szerűbb volna a tőkének olyannyira kétséges fogalmát kerülni és helyébe «a termelési javak» kifejezését alkalmazni, ellenben a jövedelemeloszlásnál, miután ott fogalomzavart nem okoz, s jelentését is épen a jövedelemeloszlásban vivő szerepétől vette, hol annak törzsét (caput) szolgáltatja, megtartani. Látható tehát, hogy ezen közgazdasági író csak jobb kifejezés hiányában alkalmazza a tőke elnevezést a termelésre szánt javakra s sokkal szívesebben alkalmazná azt a fogyasztás terén és a jövedelemeloszlás tárgyául szolgáló javakra nézve.

* Társadalomgazdaságtan.

Leginkább húzódozik a közfelfogás a skolasztikus meghatározástól, mert az a gyakorlati élet által megczáfoltatik. A tőke hozadékát ugyanis tőkekamatnak nevezik. Ennek tehát a termelésre szánt javakból kell erednie s ha az abstract tőkét vesszük, úgy kell, hogy az érte vásárolt javak is feltétlenül a termelés szolgálatában állók legyenek. Valóban azonban egészen másképen áll a dolog. Vegyük ama esetet, hogy valaki három házat vesz és a vételár nagy részét jelzálogként rajta hagyja bizonyos kamatra, vagy valaki birtokára kölcsönt vesz fel, hogy költséges passióit fedezze, s ez után kamatot fizet. Hol itt a termelésre szánt javakat képviselő tőke ugyanily természetű kamatja? S hol vannak e mellett ama óriási mennyiségű fictiv tőkék, melyek természetét még kifejtendjük, s a melyek sem a múltban, sem a jelenben a termelés folyamatával semmi összefüggésben sincsenek.

A tőke helyes fogalma azután visszahat a kamatra is, mert ha már a tőkének a termelésben vitt szerepéből vett magyarázatnak helyessége iránt kétség fog el bennünket, annál inkább van ez helyén ama meghatározásnál, mely a tőkekamatot a nemzeti jövedelem ama részének nevezi, mely a tőke termelési szerepének jutalma. Ennél sokkal helyesebb már Tugan-Baranowsky definitiója, ki szerint a tőkekamat a tőkéknek a nemzeti jövedelemből való részesedését jelenti. Nem alapos azonban ezen nemzetgazdának ama megjegyzése, hogy a tőkekamat részesedését a nemzeti jövedelemben nem a jog, hanem a hatalom biztosítja. A természet bizonyára nem ismer kamatvételi jogosultságot, de nem ismer jogot sem, így tehát kamat, munkabér s egyéb hozadék csak társadalmi, bizonyos jogrendet feltételező alakulások, melyek ezzel keletkeznek, megszűnnek, s át is változnak. Igaza van Stammlernek,* hogy a társadalmi jelenségek, bár gazdaságiak is, csak a jog által ismerhetők és foghatók fel, mert ez szolgáltatja társadalmi megjelenési

* *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung.*

módjukat, úgy hogy tehát a jog mintegy megismerési kategóriájuk. A jog az, a mely bizonyos kölcsönös rendet létesít, gazdasági szolgáltatások követelhetését biztosítja, és így abstract létüket lehetővé teszi. Ha nem létezne individualistikus magánjog, akkor a kamatszolgáltatás ismeretlen volna, sőt a kölcsön sem létezne. Ugyanígy állunk a dolgoknak tényleges birtokunkban való tartását illetőleg is, midőn a valamely tárgy felett gyakorolt tényleges hatalmat jogi intézményné alakított át a jog.

A mondottakkal kapcsolatban akarunk a társadalomgazdasági vizsgálódások módszeréről szólni.

Sikeres társadalomgazdasági tanulmányozás végett szükséges mindenekelőtt, hogy a szorosan vett természettani és történelmi-jogi vizsgálódás között különbséget tegyünk. Társadalomgazdasági szemlélődés megköveteli, hogy a gazdasági jelenségeket jogi megjelenési formájukban vizsgáljuk, mert csak így érthető meg a társadalomra gyakorolt hatásuk és érthetők meg az esetleges visszasságok okai. Szigorúan gazdasági kutatás csak természettani értékű eredményeket nyújt s ezzel lehetővé teszi természeti törvények felfedezését. Ily vizsgálódás adja meg a feleletet arra, vájjon a természeti erők mily működést fejtenek ki, vagy hogy bizonyos talaj minő javakat termel legelőnyösebben; továbbá, hogy a föld forrása minden javnak és stb. Ily kutatás nem indul ki az emberi együttélés, gondolatából, hanem attól függetlenül vizsgálja a kitűzött kérdést. Ily eljárás társadalomgazdasági előtanulmányoknál nagyon sikeres lehet, de az emberi együttélés, különösen a társadalmi rend kérdéseinek megoldásába bepillantást eléggé nem adhat. Pedig a társadalomgazdaságtan főcélja az emberek gazdálkodását *bizonyos társadalmi rend* keretén belül megfigyelni, mert csak így lehet a változott gazdasági erőknek megfelelő újabb rend helyes szabályait felfedezni. Így igaz, hogy a gépeket természeti erők hajtják, de hogy minő új jog szükséges az ily termelési rendszer megkövetelte tőkeconcentrálődás és nagyipari termelés korszakában a jövedelem helyes eloszlásának biztosítására, azt csak a létező

történet-jogból kiinduló kritikai vizsgálódás találhatja meg. Egy tisztán természeti igazság nem szolgálhat bizonyos jogrendbe illő intézményeknek indokául. S mégis eme hibába esik a legtöbb közgazdaságtani-író, talán azért, mert az individualistikus jogrend úgyszólván a vérükbe ment át s azt mintegy abszoltnak tekintik.

Ez okból Böhm-Bawerk elmélete a tőkekamatról is ily fogyatékoságban szenved. Ő fölveti a kérdést: miért értékesebb a tőke bruttó hozadéka, mint a létrehozása végett felemészített tőkerészek. Mielőtt arra a feleletet megadná, felsorolja az eddig erre vonatkozólag uralgó összes nézeteiket és elveti végül a termelési elvet, hogy aztán maga is a tőkekamat létezésének jogosultságául és indokául azt a tételt állítsa fel, mikép a tőke értékessége abban leli magyarázatát, hogy a már létező javak többet érnek, mint az ugyanazon fajú és mennyiségű későbbiek. Ezért fizet az adós felpénzt s ezt nevezik kamatnak. Már a kiindulási pont is helytelen, mert nem igaz az, hogy a már meglévő javak mindig többet érnének, mint a jövőbeliek. Hányszor fordul elő az eset, hogy a kereskedő a jövőbeli javakért többet ad, mint a meglévőkért, mire példa a határidő-üzlet. A már részletezett módszertani eljárás hibássága itt abban rejlik, hogy Böhm-Bawerk egy természettani igazságból indul ki, abból t. i., hogy meglévő javakból lehet jövőbelieket előállítani s ebből akar ő egy jogi intézményt megindokolni. Hisz az, hogy valamely javból lehet új javat előállítani, még nem alapja a kamatjogosultságnak. Az ősidőkben is a meglévő javakat az emberek többre becsülték, mint a jövőendőbelieket, pedig akkor még csak nem is ismerték a kamatj ö védelmet.

Érveinkre azt lehetne czáfolatul felhozni, hogy hisz akkor még nem is létezett társadalom s ennek bizonyos rendje, így a magántulajdon sem. Ámde ezzel a czáfolattal voltaképen az illető önnönmaga alatt vágja el a fát, vagyis azzal elismeri, hogy a kamatjövedelem a jogrendnek bizonyos formáját már föltételezi. De mikép egyeztethető össze ezen a jogrendet, mint a kamatjövedelem alapját fel-

tételező állítás Böhm-Bawerknek azon elméletével, hogy a kamatot az adós azért fizeti, mert a létező javak többet érnek, mint a jövőbeliek? Ezen állítás egy physiologikus alaptól indul ki, tehát a dolgoknak valamely természetes tulajdonságából s abból akar egy létező jogintézményt megmagyarázni. Az ő érvelése körülbelül a következő példával szemléltethető még világosabban és vezethető a benne rejlő okoskodás ad absurdum: A meglévő kibányászott kőszén többet ér, mint a még föltárandó, mert vele gépeket hajtathatok, világíthatok, tüzelhetek, s ezért fizet az adós kamatot annak, a ki neki a szükséges tőkét rendelkezésére bocsátja, hogy azzal kőszén vehessen. Ámde a kőszén ezen belső természeti tulajdonsága és a kamatszolgáltatási kötelezettség között semmiféle oly összefüggés nincs, mely az utóbbit involválná, hisz hacsak az az érv, hogy a jelenlegi kőszén többet ér, mint a jövőbeli, akkor a magántulajdonosnak is, ki maga bányászsa magának a földjéből a kőszén, így kamatot kellene fizetni érte. Világos dolog tehát, hogy a kamatszolgáltatási kötelezettség más körülménynek a folyománya s nem a dolgok belső természeti tulajdonságának. A kamattjövedelem a dolognak a társadalomban valamely egyénhez fűződő jogviszonyából indokolható csak meg, abból, hogy valakinek tulajdonjoga van a kőszénre s ezen jogának átengedéséért követeli az ellenszolgáltatást. Ezért sokkal közelebb áll az igazsághoz éppen a Böhm-Bawerk által kifogásolt önmegtartóztatás! elmélet, mert utóbbi a viszony lényege iránti helyes érzéket árul el, felállítván ama tételt, hogy ha valaki lemondott saját dolgának jogos használatáról, ezért neki kárpótlás jár kamat alakjában. Pedig ebben a magyarázatban a dolgoknak belső tulajdonságáról s arról, hogy a jelenben vagy a jövőben érnek-e többet a dolgok, nincs szó, csupán egyszerűen és magyarázat nélkül megvan benne mondva az, hogy a létező jogi intézmények magyarázatánál a jogból kell kiindulni, s hogy a magántulajdonos által a dologra gyakorolt rendelkezési jog átengedése szolgáltatja a kamatkövetelési jog alapját. Ez a tény s ezért még az abstinens elmélet is sántít, mert

például a dúsgazdag tőkések éppen nem gyakorolnak önmegtartóztatást, ha a rengeteg s általuk föl sem emészthető javakból átengednek másoknak egy részt. Ha valaki húsz háza közül egyet elad s a vételért kamatra adja ki, vagy neki a vevő közvetlen fizeti a kamatot, éppenséggel nem sanyargatja önmagát vele. Találóa gúnyolja ki Lassalle az abstinens elméletet ezen alap tévedéséért, midőn így kiált fel: Tőkekamat, mint önmegtartóztatási díj! Szerencsés szó, megfizethetetlen szó. Az európai milliomosok aszkéták, indiai vezeklők, oszlopszentek, kik egy lábon állanak az oszlopjukon, s előre nyújtott karral és testtel, halvány ábrázattal tartják a nép elé a tényért, hogy önsanyargatásuk díját beszedjék.

De végre is hányan vannak, a kik fogyasztásra vesznek kölcsönjavakat, tekintet nélkül arra, hogy azok többet érnek jelenleg, mert általuk jövőbelieket lehet előállítani. Itt Böhm-Bawerk teljesen elvenné elmélete komolyságának színezetét is, ha ezen utóbbi érvünknek azt vetné ellen, hogy ez mégis igaz, mert a jövőbeli javakból nem lehet megélni, azokat jelenleg nem lehet megenni. Egy sokkal régebbi író, Turgot,* ki úgyszólván a közgazdaságtan első úttörői közé tartozott, több érzéket árult el, mondván: «Pénzt ép oly jogon lehet bérbe adni, mint eladni és a pénz birtokosa mind-egyiket megteheti, nemcsak azért, mert a pénz valamely jövedelem egyenértéke s eszköz jövedelem szerzésére, nemcsak azért, mert a kölcsönadó a kölcsön ideje alatt elveszti a jövedelmet, melyet vele szerezhetett volna, nemcsak azért, mert kockáztatja tőkéjét, nemcsak azért, mert a kölcsönvevő azt előnyös szerzeményekre, vagy oly vállalatokra fordíthatja, a melyekből nagy nyereséget húzhat, hanem a pénz tulajdonosa jogosan vehet kamatot érte általánosabb és döntőbb oknál fogva. Ha az említett okok mind nem forognának fenn, azért nem kevésbbé volna joga a kölcsönért kamatot követelni egyszerűen azon okból, mert a pénz az övé. Minthogy az övé, szabadságában áll azt magá-

* Quesnay és Turgot munkáiból.

nak megtartani, semmi sem kötelezi, hogy kölcsön adja, ha tehát megteszi, olyan föltételt köthet a kölcsönhöz, a milyent akar. Annak, a ki kenyeret vesz, indoka, hogy táplálkozzék, de a pék joga azért árt követelni egészen független a kenyér felhasználásától; éppen azon joggal köveket is adhatna el neki. Joga egyedül azon alapul, hogy a kenyér az övé lévén, senkinek sincs joga őt kötelezni, hogy ingyen adja.»

Helyes érzéket árul el Marx, a gazdasági jelenségek relativ, bizonyos jogrendhez fűződőleg folytatott vizsgálataiban és beszél egy társadalmi úgynevezett csereértékről és használati, vagyis a javaknak természeti értékéről, s beszél továbbá a mai társadalmi rendben előforduló árúról, mint a javaknak a forgalomgazdasági és társadalmi munka megosztáson alapuló korszakában létező különös formájáról. Még az ősi csere uralma idejében a jav nem volt árú, de azzá lett a mai munkamegosztás és magánjog követelte megosztási rendszer idejében, s viszont el fogja veszíteni árújellegét akkor, ha a socialistikus állapot valaha megvalósíttatik.

Mindezekből kitűnik, hogy a helytelen módszer oka annak is, hogy a tőke helyes definitiója hiányzik, illetve, hogy meghatározása nem felel meg a tényeknek sem. Az a definitio, hogy a termelésre szánt javakat nevezzük tőkének, a természettani vizsgálódásból indul ki és inkább a kérdés technikai oldalát érinti. Nem is lehet ezt a felfogást valamely jogi constructióval körülbástyázni, ellenben ha azt nézzük, hogy jogi megjelenésében miként van befolyással a társadalmi gazdálkodásra és különösen a jövedelemeloszlásra, egészen más véleményünk lesz lényegéről. S különösen a tőkekamat elnevezésében rejülő ellentmondás az, mely megszüntethető lesz. A tőkekamat valamely jogosítvány, melynek kell, hogy jogosítottja legyen, ki valamely jogára támaszkodik. Ez a jog az, mi a tőke lényegét megismerni engedi. A kamat fogalmából folyik, hogy itt valami kötelmi jogi kapcsolat van a jogosított és hozadékot nyújtó phsenomen között, s különösen hogy utóbbi csak követelés, igény lehet. Így tehát a társadalom-gazdaságtan alap-

elemei tárgyalásánál már megszokott beosztást, mely három termelési kategóriába akarja préselni a változatos termelési tényezőket, ú. m. a természet, a tőke és munkára, helytelen és elvetendő! A modern társadalom-gazdaságtani kézikönyvek már el is ejtik ezen erőltetett osztályozást, melynek semmi elméleti értéke sincs, sőt arra zavarólag hat.

Nem akarunk itt a hiányzó elnevezés javaslatára kitérni, csak annyit jegyzünk meg, hogy a tőke kifejezés az abstract értékekre volna találó, de mivel nem lehet a sablonos skolastikus terminológiától csak úgy röviden eltérni, választjuk az abstract vagy hiteltőke elnevezést arra az intézményre, melynek hozadéka a tőkekamat és marad a concret dolgokra, a javakra a jelző nélküli «tőke» elnevezés.

De térjünk vissza a tárgyra.

Említettük már, hogy a mai társadalomgazdasági korszakban a különböző értéktőkék összevegyítése elkerülhetetlen. Miután minden ily tőke vagy papírban testesül meg vagy könyvelési formában ölt észrevehető alakot, gyakorlatilag az értéktőke keletkezésének megfigyelése alig látszik fontosnak. Az így elhelyezett vevőerők egyenlő módon lépnek fel, akárminő lett légyen forrásuk. Ámde tévedés azt hinni, hogy ez a körülmény a társadalomra nézve közömbös és az elmélet kötelessége ennek néha végzetes hatását feltárni. Az abstract tőke képződésének vannak ugyanis kinövései, fattyúhajtásai, melyek szaporodása pusztító viharként éri a világot, felismerésük által pedig a bekövetkező válság tünetei észrevehetőkké válnak. Eme romboló erők a *fictiv tőkék*, mert eredetük nem egy gazdaságilag hasznos szolgáltatás.

Az abstract tőkék genesisét tekintve ugyanis, különbség teendő a gazdasági szolgáltatással megalapozott és tisztán *fictiv tőkék* között. Az előbbieket valamely a társadalom javára való ténykedés vagy javszolgáltatás eredményei, illetve abstract leszűrődései, itt az abstract igény a társadalom elismervénye a kifejtett munkálatokért. Ellenben *fictiv tőke* valamely járadékból eredő haszon, mely munka és érdem nélkül támadt, melynek nincs *productiv előzmé-*

nye. Mégis létrejöttük után egyformán számolási értékben kifejezett vevőerőt képviselnek egyenlő jogosultsággal, mert ily halmazállapotukban már nem lehet őket megkülönböztetni.* Egy non olet hatja az abstract tőkéket, épúgy mint a pénz, melynek alakját különben is bármikor magukra ölthetik. A mai jogrendszerben úgy összekeverődnek azután, hogy nemcsak nem lehet, de nem is szabad distinguálni, mert nincs kizárva, hogy a fictiv tőke megteremtője azután azt valamely reális gazdasági szolgáltatásért átruházza másokra. Ezek az abstract tőkék tehát valóságos kameleonszerű alakulatai a gazdasági életnek. E mellett a bankban a la rinfusa kezeltetvén (tehát nem in specie), a betétet kölcsönvevő nem tudja, hogy mily természetű tőkét kapott kölcsön. És ezek a minden múlt nélkül i képződmények, a különböző járadékok financirozott tőkéi ép oly méltósággal terpeszkednek el a bankban, s követelik a megfelelő kamathozadékot, mint a valódi igé-nyek.

A hatás azután az, hogy elértéktelenítik a valódi tőkéket, némileg önmagukat, de különösen a névleges egységre szóló pénzrendszert, s veszélyeztetik az aranyvaluta harmóniáját, miről utóbb még lesz szó.

A rend azt kívánja, hogy a létező javtőkék, melyek átruháztattak és a melyek ellenértéke abstract kötelemmé alakult át, vagyis a melyeket a tulajdonos nem váltott be más szolgáltatások fejében, összhangban legyenek a kölcsönökkel! Ámde a dolog csakhamar megváltozik, ha általános javértékemelkedés áll be járadékszerű okokból. Ilyenkor valóságos válság áll be, mert ha az előbbi árak mellett eladó visszakéri tőkéjét, azzal a saját szolgáltatásánál tetelesen kisebb mennyiségű javat szerezhet be és a mellett a fictiv tőkék túlbősége folytán a kamatláb folyton hanyat-

* A pénz sajátságaihoz tartozik annak névtelensége is: nem látszik meg, mikép szereztetett, míg ha pl. régebben valaki magtárait a parasztok tributumaival megtöltötte, azt látni kellett — mondja Földes (Nemzetgazdaságtan).

lik, a mi a javértékeket még jobban felszökteti. A speculate teljes dühhel veti magát azután az ily dolgokra s igyekszik és tud is nagy conjecturális nyereséget elérni. Ilyen volt különösen az 1906—07. év folyamán Magyarországon támadt parcellázási actio, mely észrevéve a földbirtokok kicsinyben való eladásából származó jövedelmet, ennek révén rengeteg mennyiségű fictiv vagyont halmozott fel. De mennyi lappang még a birtokokban, melyek még nem lettek folyósítva.

Ott, a hol a conjecturális nyereség olykép támad, hogy annak megfelelő vagyonszökkenés áll be más személynél, mint azt néha tőzdespeculatiónál láthatni, távolról sem oly káros a hatás a társadalmi békére, mint ott, hol quasi mindenki nyer, az eladó is, a vevő is.

Ki rövidül meg mégis ezáltal?

Több esetet hozunk fel, hogy azután belőlük az általános tanulságot levonjuk.

Így többek közt Damaschke felemlíti, hogy Berlinben a Hall kapunál öreg hölgyek részére az ú. n. «Vörös lak» lőn 1842-ben beszentelve s ez az épület a telekkel együtt 34 márkába került. Az öreg hölgyek ott nyugodtan éldegéltek, s ujjukat sem mozdították. De midőn 53 évvel később egy czég ezen birtokot megvette, az üres telek ára 1.975,000 márka volt, mert a házat a vevő lerombolta.¹

A XIX. század hetvenes éveinek közepéig Bécsben az V. kerületben ama telek, melyek kertészetre használtatnak, 3—5 forintba kerültek négyszögölenként. A nyolczvanas évek elején megkezdődött beépítésük, s az ár felemelkedett 40 frtra, 1890-ben már az 70 frt, 1899-ben 100—150 frt. A Máriahilfén egy négyszögölnyi telek ára átlag 2000 kor. a Szent-István téren 7000 korona. A bécsi háztulajdonosok 30 év alatt 1800 millió koronát nyertek minden fáradság nélkül, míg a város ugyanezen idő alatt ½ milliárdnyi adósságot csinált.²

¹ Bodenreform.

² Neues Wiener Tagblatt 1907. febr. 9-iki szám. Azóta Bécsben legalább 50 %-al ismét emelkedett a földjáradék.

London földjára évenként 100 millió márkával emeli a telkek értékét. Németországban az emelkedés még nagyobb.¹

Nálunk főleg Budapest az, ahol dühöng a földjára. Itt úgyszólván minden háznál kimutatható, hogy a 70-es évek óta százszorosan emelkedett értéke. Így hogy esetet említsünk, a kereskedelmi testület házáat, melyet valamikor 50,000 koronáért vettek, 1½ millió koronáért vette meg egy biztosítótársaság. A Szervita-tér és Kristóf-tér sarkán levő házat megvette eddigi bérlője, ölenként 7000 koronát adva, mi, 150 Π-ölnyi lévén a telek, megfelel 1.050,000 koronának.

Általában a fictiv tőke felgyülemzése Budapesten nagyjában kitűnik a házbérlőjövedelem fokozódásából. Eszerint² Budapesten a nyers házbérlőjövedelem 1902-ben 104 millió korona volt, 1909-ben ez 127.736,203 koronára emelkedik, míg 1910-ben már 144.633,201 koronát tesz már ki, a mi 16.896,998 korona új földjára jelent. A házbérlőjövedelem emelkedése még hagyján, de figyelembe veendő az, hogy az a 16 millió korona 400 millió korona új fictiv érték keletkezését vonta maga után, mely bármikor eladás útján a földjára hozadékának megfelelő tőkévé kapitalizálni fog s újra fogyaszt, felszív javakat. És e mellett azt sem szabad elfelejteni, hogy itt csak a bérházak jára emelkedéséről volt szó, míg az egyéb magánházak, paloták, üres telkek számításán kívül hagyattak.

De minő mérveket ölthet a fictiv vevőerő szaporulat, kitűnik a jelenleg létező s régi egyéni vagyonosság összehasonlításából. Ugyanis a vagyonok nagy része fictiv vevőerő, föld, tőke és egyéb alább részletezendő módon keletkezett jára eredménye. A fictiv vevőerők közé sorolandó minden egyéb magánvagyon, nemcsak abstract tőke, mert a nagy ingatlanok birtokosai is kapitalizálhatják eladás által vagyonukat vagy kölcsöneiket vehetnek fel. Így az ame-

¹ Emanuel Perwolf, Erwerb und Einkommen Bécs 1909.

² L. Vázsonyi Vilmos cikkét a Pesti Napló 1910. július 31-iki számában.

rikai egyesült államokban (Artúr Rud. Kinbal statisztikai kimutatásai szerint)* több mint 18,000 egy millió dollárnyi vagyonú ember van. A World 1906. évbéli naptára 6000 többszörös millió dollárnyi vagyonú nevét sorolja fel. Ezek közé tartoznak a gazdaságuknál fogva ismert négyszázak klubja melynek tagja mind külön-külön 10 millió dollárnyi vagyon ura, 313 tagja pedig eme klubnak olyan, ki több mint 100 millió dollárnyi vagyon felett rendelkezik. Azok száma végül, kik legalább is egy millió korona felett rendelkeznek, 100,000. De ezóta 4 év elmúlt, tehát ez is fokozódott.

Európában a kapitalisztikus termelés kezdetén a XII., XV. és XVIII. században Per wolf szerint csak néhány ezer milliomos volt s köztük alig néhány ötvenszeres, míg ma Amerikával együtt 160,000 az egymilió koronájú és 100 az egy milliárd koronájú emberek száma.

Európa abstract tőkéje még 1907-ben 190 milliárd korona volt, s ezzel szemben a forgalomban levő készpénz (arany) összege a bankjeggyével együtt 30 milliárd az egész világon együttvéve. Hol van tehát még Amerika abstract tőkéje, pedig itt van igazán hazája az abstract s főleg fictiv tőke képződésének, mert a hozadékot nem csökkentik oly nagymérvű adók és egyéb terhek, mint Európában, tehát ezek helyett a hozadék nagyobbodása folytán a kapitalizálható összeg is sokkal nagyobb mérvű.

A fenti számarányból is látszik, hogy a javarak emelkedéseit nem a pénz «bősége» okozza, hisz az aránylag kevés s ez eléggé áldatlan viszonyokat teremt a forgalomra nézve, a miről a csereeszközök minőségének és mennyiségének kérdésénél még szó lesz.

A folyton emelkedő földérték ellensúlyozását már mindenütt tervezik, s pedig olykép, hogy progressiv szellemű értéknövekedési adóval akarják utólni azt a sorsjáték-szerű nyereséget, melyet annak szerencsés élvezői a társadalmi együttélésnek, az emberek egyes góczpontokon való összeözönlésének, a nagy városoknak köszönhetnek. Érde-

* Perwolf már említett munkájából.

kes, hogy nem is a telekértékemelkedést akarják utolérni, hanem annak eladás általi kapitalizált nyereségét, vagyis a fictiv tőkét.

Németországban a «Wertzuwachssteuer» megvalósítása végett megalakult az ti. n. Bodenreformerek társasága, melynek elnöke Damaschke, ki Bodenreform című munkájában kifejti a társaság célját és Henry Georg amerikai közgazdasági író, a földre kivetendő egyetlen adó, a single tax eszméjének felvetőjét vallja mesterének. Hogy az ily adó, mely tisztán a földértékemelkedést kívánja utolérni, helyes és megvalósítandó, az bővebb bizonyításra nem szorul, itt csupán megjegyezzük, hogy a járadék megtalálható a tőkénél, a munkánál, szóval minden gazdasági kategóriánál s ezért a modern szakkönyvek már beszélnek tőkejáradék és munkajáradékról is, utóbbi alatt egyes találmányok egyéni célok részére való kiaknázást értve. A fictiv vevőerő termelési forrásainak felsorolásánál ezekről szó lesz még.

De ha csak a járadék egyoldalúlag szállítaná le az érték-egység vevőerejét. Különösen furcsa az, hogy a munkás önmaga és öntudatlanul is kénytelen hozzájárulni helyzete rosszabbításához, munkabérével az ismeretlenségbe rejtőző ellenlábasai szaporításához. Damaschke felhossa ugyanis, hogy a telekspekulánsoknak a jelzálogbankok a szükséges tőkét a jelzáloglevelek eladása által szerzik meg, mit részben a takarékoskodó kisember bocsát a záloglevél megvétele által rendelkezésükre. És ez által a következő képtelen helyzet áll elő: Egy józan, szorgalmas iparos takarékoskodik, gyűjt, míg van 1000 márkája. Ezzel elmegy egy bankárhoz, tanácsára vesz egy jelzáloglevelet s örül annak, hogy évenként 40 márka kamatot élvezhet. A pénz a jelzáloghitelbank közvetítése révén egy házspeculánshoz kerül, ki ezen összeg segítségével spéculai és a házbérek drágítását idézi elő. Az iparos bérét a háziura 40 márkával felemeli. Búslakodva bár, de oly érzéssel, mely az embert megmásíthatatlan természeti törvénnyel szemben fogja el, tűri az iparos lakbérének emelését s még örül, hogy idejében takarékoskodott, hogy eme fokozott kiadást elviselhesse.

Épületes körforgás. («Privilegiertes Speculantentum» című német röpirat.)

Damaschke idézi egyik munkás hozzá intézett egy levelét, melynek egyik megrázó részlete ez. A munkás a következő értesítést kapta: Ezennel felmondjuk Önnek mai lakását 1901 október 1-től kezdődőleg. Ha ön hajlandó eme lakbérletét évi 288 márkáért felújítani, akkor egy új megfelelő szerződés megkötése végett lépjen intézetünkkel érintkezésbe. Ingatlan- és jelzálogforgalmi részvénytársaság. Majd így fakad ki Damaschke: Kérdezzék meg a munkást, honnan vegye azt. A felelet könnyű: Ő és felesége és gyermekei még rosszabbul élnek, mint addig, télen még hidegebb szobában ülnek, még rosszabb ruhát hordanak, mint addig, csakhogy hajlókuk legyen.

Nem mellőzhetjük még egy helyet idézni Damaschke sikerült munkájából, mely e tárgyra vonatkozik:

«Ha egy család most bár csak 20 márkával több lakbért fizet, mint a gazdasági fellendülés kezdetén, ez bizonyára annyit jelent, hogy ezen család 20 márkával kevesebbet fordíthat egyéb szükségletei kielégítésére. A 12.000,000 német családból $\frac{2}{3}$ a városokban lakik. Ha eme családok részére csak 20 márka lakbéremelkedést veszünk az utolsó öt évre, akkor ez 169.000,000 millió márka vevőerőcsökkenést jelent népünknel. Pék, mészáros, szabó, czipész, órás, ékszerész, színház, könyvkereskedő, szóval mindegyik iparos kénytelen viselni ezen esést. A raktárak túltömvék készlettel. A gyárak ezért kénytelenek termelésüket megszorítani. Munkások eibocsáttatnak. Az elbocsátott munkások még jobban csökkentik fogyasztásukat. Mindig több készlet marad eladatlan. Sok vállalat összedől a viszonyok mostohasága folytán. Az ipari értékek iránti bizalmatlanság felkeltetik. A hitelezés megnehezítettetik. Nemsokára azután itt vannak a rossz idők. A hanyatlás, a pangás évei következnek, "míg új találmányok, új technikai haladás új fellendülést nem tesz lehetővé, mely azonban szintén csak addig tarthat, míg az alulról ezen fellendülés után sompolygó földjáradék itt is minden előnyt magához ragadott».

Eberstadt* szerint a mezőgazdasági birtoknál ez nem oly mérvű, mint a városi teleknél, mert az előbbi a jelzálogadósságot maga viseli, miután annak terheit ő a mezőgazdasági cikkek világszertei ára folytán nem háríthatja át árfelemelés által a vevőre. Ellenben a városi telek tulajdonosa a tömegbérház adósságait a bérlők vállaira tolja át, s épen a legnagyobb fokú eladósodás hozza a háztulajdonosnak a legnagyobb nyereséget. Így lép fel a városi telkek spekulációs vételeinél a telekadósság mint a föld értékelkedésének tényezője. A jelzálog ez esetben nem egyéb, mint realizált nyereség. Németországban a városi telkek terhe kitesz 20 milliárdot. Berlinben a telkeket csak azért terhelik meg, hogy evvel a földjáraadékat emeljék és ezért 1870—1897 között nemcsak az egész házérték jelzálogosított, hanem azonfelül még egy milliárdnyi spekulatív — szerintünk fictiv — tőkenyereség éretett el. A biztonság^ mely az ily építményekben van, nem a dolgokban rejlik, hanem a bérek magasságában és nagyfokú emelhetési képességében.

Mindez tapasztalható másféle járadékforrásoknál is, nemcsak a földénél.

Így Perwolf felhossa, hogy ha egy ipari részvény névértéke 100 korona és mégis 200 korona a forgalmi értéke, úgy ez azt jelenti, hogy a conjunktura kedvező az illető iparvállalatra nézve, de akkor még nem tudjuk, hogy ki fogja ezen felpénzt megkapni, illetve felhasználni: a tőkét kereső, a tőzsde vagy a papír vevője, vagyis a magánközönség? Csak a tiszta tőkeigény ismerete teszi lehetővé ama tényezőket, melyek a tőkepiacra hatnak, megkülönböztetni és megítélni. Ezzel egy számszerű támpontot nyerünk a productiv gazdasági ténykedés és spekulatív tőke igénye közötti különbség megállapítására. Eberhart erre vonatkozó kimutatásaiból kitűnik, hogy a bányá- és tőkeipar 1895-1900 között a részvények névleges értékben való kibocsátásából csak 80 millió márkát kapott kézhez, míg a specu-

* Der Deutsche Kapitalmarkt.

latio ezeken 186.8 millió márkát nyert. És helyes érzéssel jegyzi meg ugyanő, hogy a speculációs tőkeigény az iparét többszörösen felülmúlja, s hogy piacunk megzavarásai a tőkének improductiv czélokra való eltereléséből és felszívásából támadnak. Ugyanez tapasztalható más részvényeknél is, hol szintén bőven burjánzik fel a tőkejradékokból eredő fictiv vagyonerőszaporulat. Egyik biztosító társaság részvényei, melyek névértéke eredetileg 100 firt volt s annyi is lett effective befizetve, 1899-ben 1610 firtra emelkedtek, s ma már, különösen 1910. évben a biztosító társaságok részvényeiben beállott hausse óta még magasabban állanak.

1904-ben a fagyapottermelők a 10 millió bála gyaportért 800 millió koronát kaptak effective, míg az ugyanakkor támadt nagy tőzsdehausse által a speculánsok 2285 millió koronát nyertek.

A válságok egy új neme lép itt fel, a mely épen a gazdasági fellendülés szükségszerű utójátékeként jelentkezik, a fictiv tőkék felhalmozódása következtében, túlbőség utóbiakban, úgynevezett túlkapitalizációjuk. Szinte hihetetlen egy válság, mely abból ered, hogy túlságosan sok vételi képesség halmozódik fel egyes jogilag kiváltságolt vagy sikerülten üzérkedni tudó, a földjradék hol és minő nagyságban való képződését előresejtő speculánsoknál. Ilyenek vannak bőven. Így Magyarországon 1906—1907. év folyamán fellépő parcellázási düh rengeteg abstract vagyont hozott létre a nagybani vétel és kicsinybani eladás közötti különbözet szerzésében. De azonkívül fővárosokban a telekspekulánsok ezrei találhatók, kik soha semmitsem tesznek s mégis úri módon való megélhetés tekintetében vetekednek bármely komoly gazdasági foglalkozást űző életmódjával. A tőzsei különbözetet vadászok távolról sem oly veszedelmesek, mert ott mondhatni, minden igényszaporulatnak, mely sikerült spekuláció, a baisse vagy hausse előre megsejtése által áll elő, megfelel a veszítő fél részéről megfelelő nagyságú igényvesztesség úgy, hogy itt szociálisan nincs baj, kivéve ama esetet, midőn a hozadéknak megfelelő érték-

honorálás folytán a papíroknál járadékszerű értékemelkedés áll be, a mely baj fellépte azonban nemcsak a tőzsdén fordul elő, hanem a közönséges forgalomban is.

Már így látszik, mennyire nem a dolog lényegét találó a Marxisták támadása, a termelő, tehát végeredményben productiv munkát végző tőkésék ellen, mert azoknak vagyona effektív javakban létezik. A mi a többlet-értéket illeti, mely által a gyárosok állítólag oly rengeteg vagyont halmoznak fel, véleményünk, hogy az távolról sem oly veszedelmes a társadalomra s sokkal kevésbé előidézője a válságnak, mint a hogy azt Marx elmélete hirdeti. Igen jelentékeny a gyári üzemből a technikai, tehát munkaerőt kisajátító gépek hatása, ámde ez sem tart bizonyos időpont megállapodott viszonyai mellett sokáig, mert verseny folytán mások is alkalmaznak gépeket, miáltal az így termelt és előállított javak ára visszamegy, a munkás pedig mindig talál máshol munkaalkalmat. A túlproductió jelenségénél sokkal veszedelmesebb a fictiv tőkék felgyülemelése. Ezért már örömmel tapasztalható a Marxista elmélkedők meggyőződésének megmásulása; már kezdik belátni az állítólag kizsákmányoló vállalkozók nyeresége elleni egyoldalú harcz haszontalanságát. Bernstein Ede, ki angol földön, hol a Marxisták semmiféle, ellenben a föld-reformerek igen nagy szerepet játszanak, egyet-mást tanult, így nyilatkozik már «A szocializmus előfeltételei» című munkájában: A földjáradék akadálytalan fennállása és tovább fejlődése bizonyos idő múlva illuzoriussá teszi mindama előnyöket, melyeket a szakszervezetek, szövetkezetek stb. a munkás megélhetési módjainak javítása szempontjából előidéztek. Damaschke pedig így szól: «Mit használnál a szakszervezeti mozgalom», ha tényleg sikerül is nekik munkabérfelemelést kivívni? A laktér emelkedése felfalja a munkabéremelkedést.* Majd más helyen: «Miért van az, hogy egy gazdasági fellendülés sem tart tovább ma néhány évnél? Mikor már az emberi feltaláló szellem a munkát

* Bodenreform i. h.

kiadósabbá változtatta úgy, hogy kamat és munkabér emelkedik, jön a fellendülés és virágzás ideje, mely alatt az egyesek szükségletei növekednek. Az emelkedett kereslet fokozott tevékenységre serkent. . . Most épen ily időket éltünk át. De már három év előtt megjósoltuk, hogy eme fellendülés ama pillanatban megsemmisül midőn, az emelkedő lakbér folyamán előálló nagyobb földjáradék a nagy tömeg vevőképességét csökkenteni fogja».

Ama tényezők egyike, mely közreműködik abban, hogy a vasbértörvény érvényesüljön, vagyis, hogy a munkabér arra a minimumra leszállíttassék, mely még elégséges a megélhetésére, elsősorban a munkabérszerződésnél, az állítólagos szabad akarat helyett a munkás legnagyobb fokú kényszerhelyzete. Őt a mindennapi kenyér hiánya ösztökéli a munkaadó által előírt feltételek elfogadására.

Bármennyire enyhített is ezen a szakszervezeti mozgalom és az általa létesített collectiv-szerződések rendszere, nagy sikerrel ez sem dicsekedhetik, mert a szakszervezetek által alkalmazott eszköz, a sztrájk és cégbojkott a bér nagysága körüli csekély kilengéseket okozhat csak és hátránya, hogy a hazai ipar versenyét gyengíti. Ám engedjük meg, hogy sikerült neki jobb bért kieszközölni egy óriási harc által, de ekkor előbújik rejtekéből a földjáradék, és mint olvastuk már, más téren, a fogyasztásnál, a lakás-szükséglet kielégítésénél újra falhoz szorítja az embert, az árucsarnokokban pedig a fictiv tőkések óriási tömege jön és vigan költekezik ott, ahol a munkásnép kérges kezei között számtalanszor hajtogatja néhány obulusát, mielőtt kiadná. S hányszor bizonyulnak azok oly csekélynek, hogy csak az árucsarnok leghitványabb, legöregebb élelmiszere vándorol a proletárnó szegénységtől piszkos kosarába. Íme: kétszer, a bér megállapításánál és annak kiadásánál rohanja meg a munkást a sors s von el tőle.

Ha Henry Georg a földjáradéknak tulajdonítja a munkabér állandó visszaszorítását, ez nem helytelen, de egyoldalú s a végső okok játékanak kifejtése hiányzik nála, t. i. a fictiv tőkéké. Mindenesetre megdöbbenően igaz, mi-

kor így szól: Biz az új országok, hol a vagyoni haladás még pályában van, azok, hová a munkás vándorol, hogy magasabb béreket kapjon, a hová a tőke áramlik, hogy nagyobb kamatozást érjen el. Az óvilág, országok, hol a gazdasági haladás már régóta fennáll, az, hol a nyomor el van terjedve, körülvéve a legnagyobb bőségtől. Ha egy ifjú angolszász-telepre megyünk, hol a haladás még csak versenypályája kezdetén van . . . hol a legjobb ház csak egy deszkabódé ... ott nincs gazdagság, de nincs koldus sem . . . A mint azonban egy ily község elérte ama állapotot, mely felé az összes civilizált államok törekszenek ... ha gazdaságilag előrehaladott és a telep benépesedett... és a munkapótló gépek nagyobb használata a termelést és cserét előnyösebbé változtatták, ha ennél fogva a gazdagság nő... ekkor a szegénység is komor képet ad. Egyesek ilyenkor jobban és könnyebben élnek, míg másoknak fáradságba kerül életüket tengetni. A gőzmozdony után jön a csavargó és szegényházak és fogházak ép oly biztos jelei a materiális haladásnak, mint költséges lakházak, gazdag árúházak és pompás templomok. A gázzal fényesen kivilágított utcákon, hol egyenruhás rendőrök fel és le járnak, koldusok lesik a járókelőket és a főiskolák, múzeumok és könyvtárak árnyékában gyűlnek össze ama még irtózatossabb hunok és még vadabb vandálok, kiknek eljövételét Macaulay megjósolta.¹

Egy ék választja ketté a társadalmat,² azok, kik az elválasztó pont felett vannak, még jobban felemeltetnek általa, azok pedig, kik alatta vannak, még jobban elnyomatnak. Nem ott magasak a munkabérek, hol sok tőke van, sőt ott tapasztalható a munkahiány és alacsony bér, hol tökebőség uralg.

Georg oda konkludál, hogy azon mód, miként rövidíti meg a földjáradék a munka és tőke hozadékát és szorítja meg a termelést, oka az ipari válságoknak, melyeknek minden civilizált állam, úglátszik, alá van vetve, bár már meg-

¹ Henry Georg, Progress and poverty.

² Georg i. m.

engedi, hogy annak felidezésében más okok is közreműködnek, így a társadalmi forgalom növekvő bonyolultsága, mely minden lökést mind nagyobb körben ad tovább.

Vájjon, midőn látjuk, hogy a munkás bérében rejlő vételetörnek mily ellenlábasai, lerontói támadnak, nem fogamzik-e meg minden emberben a gondolat, hogy az igények valamely minősítése égetően szükséges, hogy ez a visszás állapot megszűnjék. Mert csakis a mai pénzrendszer mellett lehetséges, hogy ily kalózigények garázdálkodhassanak a társadalomban, halomra döntve minden számítást, bénítva minden takarékosági, reális, fedezett igényhalmozási kedvet. Miért adja el a földbirtokos javait, ha az értük kapott jogositvány bizonyos idő múlva úgy elértéktelenedik, hogy a valódi értékvesztéseget még az időközben élvezett kamat is alig fedezi s vájjon mennyire lehet becsülni ily irányzat fennforgása mellett a kamatlábat? Hisz a kapott 4—5%-ból le kell vonni évi 1%-ot, mely által maga a kölcsönvett tőke is csökken értékében.

Semmi sem mozdítja előre annyira a pénz dépréciái ióját, mint a járadékok capitalizatiója és a fictiv vagyonok naponként támadó új és új milliói. Sem nagyobb fogyasztási képesség, sem nagyforgalmú városi centrumok keletkezése vagy pénzmennyiség elszaporodása nincs oly befolyással, mint az általunk felfedett jelenség.*

A fictiv vagyon capitalizatiója folyton tart s mindig nagyobb igény vagyont állít elő. Ha valaki egy házat vett 20,000 koronáért és eladja 40,000 koronáért, ha valaki áru-raktárát, melyet 20,000 koronáért vett, időközi értékemelkedés folytán eladja 30,000 koronáért, újból és ismét áligényt nyer, mely betolakodik a forgalomba a becsületesek mellé, A polgári nyereszkezesek, tőzsdei differentiák mind növelik

* A járadékok capitalizatiója, lett légyen földből, házból vagy más egyéb forrásból származó, a kamatozás elvei szerint megy végbe, vagyis a járadék hozadéka mint kamat átszámítatik egy megfelelő tőkeösszegre, úgy, hogy az illető ház értéke oly összegű, a minő összeg hozza a ház hozadékanak megfelelő nagyságú kamatot.

eme parasita igénytömeget, úgy, hogy végül már valóságos Csimborászója várható az áraknak.

Az értéktőkék eme nagy tömegére való tekintettel Philippovics* azt állítja, hogy az csak ama esetben nem egészségtelen jelenség, ha vele karöltve a productiv tőkék megfelelő emelkedése, szaporodása s illetve termelési képességük fokozódása jár. De már maga is megengedi, hogy az sok esetben kérdéses s szerinte különösen a közgazdaságra nézve feltétlenül hátrányos. Még ama esetben is, ha a productiv tőkék termelő ereje emelkedik, ártalmas nagy értéktőkék, nevezetesen fictivek létezése, mert a termelt javaknak egy socialis hatásában végtelenül igazságtalan túlbecsülésére vezet, szóval árforradalmat s vele karöltve állandó elégedetlenséget, sőt — mint megengedhetjük — indokolt bér-emelési törekvést idéz elő. Az áligények felszívó, elvonó ereje persze ma még ismeretlen, de a tömeg ösztönszerűleg védekezik ellene bérfelemelés által.

Sokakat megdöbönt az az óriási eladósodás, mely csupán a jelzálogterhek statistikájából is kitűnik. Így Ausztriában az ily adósság 1868 óta 1405 millióról 2184 millióra emelkedett 1897-ig s ma bizonyára 3000 milliónál tart. Nagy pazarlásra, takarékoság hiányára következtetnek, pedig ennek okai nem a fogyasztásban, az improductiv kiadásban, hanem az emelkedő, de eladás folytán capitalizált földjárdékban lelik magyarázatukat, midőn is a vevő a vételár egy jó részét teherként keblezteti be az ingatlanra. Az ily eladás tehát olyan valami, mi önmagából nyeri tőkét, főleg ha a földjárdék emelkedése tovább tart, mi a mindig intenzívebb művelés mellett bizton várható. Ott, hol nincs eladott ingatlan, hol az eredeti kézben van még, például hol sok a hitbizomány és holtkéz, kevés az értéktőke is.

Az áligények munka nélkül fogyasztatnak, de ha nagyon felszaporodnak, azok a bankokban felhalmozódnak miáltal a kamatláb leszáll, a hitelezés könnyelművé válik, a spe-

* Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. Bécs.

culatio jobban lábra kap, mi ismét emelőleg hat az árakra. Persze ilyenkor lehet, hogy igények könnyelmű hitel folytán el is veszhetnek a jogosultra, de akkor sem a társadalomra nézve, mert egy már megszületett áligény legfeljebb több gazdát cserél, de meg nem szűnik.

Minél inkább capitalizálódnak a tőkék, annál inkább fogy a további fictiv vagyoneképződés lehetősége vagy legalább is lényegesen enyhül. Az így feloldott rengeteg követeléseket a belföld lassan ledolgozza s a külföld felemészti. Rendesen nagy fictiv vagyon támad akkor, ha valamely ország felszabadulni engedi akár holt kéz, akár hitbizomány eltörlése által a kötött vagyont. Ez esetben a capitalizált járadéku ország hasonlít egy tékozlóhoz, ki rengeteg vagyont elpocsékolta. Ily helyzetbe kerülhet Nyugat-Európa is. Nem akarjuk a jós szerepét játszani, lehet, hogy ezen aggodalom nem alapos. Nem is volna ez csodálható a gazdasági mechanizmus végtelen bonyolultsága mellett, de a ki képes abstrahálni s látja a mindennapi életben mint él Pál az ő járadékán nyert fictiv tőkéjéből, kell a hogy azt a mi a magánéletben van, a nemzetközi életre is fennforgónak találja.

Midőn egy állam kivitele kisebb a bevitelénél, tehát kereskedelmi mérlege passiv, ellenben fizetési mérlege activ, vagyis a hol az árubevitelt nem ellensúlyozza ugyanoly nagyságú kivitel gazdasági szolgáltatásokban, kell, hogy a fictiv tőkék működjenek közre a fizetési mérleg javításánál.

Óriási a különbség a tőkésített és szabad járadék között. Előbbi esetben már nem várhatók nagy meglepetések, hirtelen történő megrohanások a hiteltőke piacán, de utóbbi esetben még feloldatlanul lappang az s minden órában kitörhet, hogy újból még jobban felhígítsa a világ vételi igényeit.

Sok író hangoztatta azt, hogy a járadékképződés már befejeződött, mert capitalizálva lett, szóval ez csak az eredeti tulajdonosnál volt ilyen, a későbbi vevő már honorálta azt, ő néki tehát egy ház, mely 1000 korona bért hoz s ő azt 20,000 koronáért vette, egyelőre nem nyújt járadéki

előnyt.¹ így Conrad szerint is a folytonos birtokváltás által mikor az egész hozadék s így a földjáradék is capitalizálva van már, a földjáradék emelkedése közgazdasági hatásában rendkívül megoszlik és gyengítettik. Ez tényleg előáll addig, míg a birtok nem gyűjt fekvése vagy jóminőségénél fogva új előnyöket. Lehet, hogy ez valamely oknál fogva hirtelen áll elő. Az azonban nemáll, hogy, mint Conrad állítja, a földjáradéknak Németországban nem is tulajdonítanak practikus előnyt, sőt, hogy újabban Európában, a vidéken gabonaárak visszaesése folytán a mezőgazdasági földek járadékképződése visszament volna, mert eladás folytán az már capitalisálódott. Műve 1905-ben jelent meg, mikor ép a nagy, párját ritkító új földjáradékképződés előtti szünet, miként nagy viharok előtti vészes szélcsend volt tapasztalható. Azóta ő is más véleményen lehet.

Azonban a capitalizált földjáradék által ezen előny nem szűnt meg, csak átteszi uralmát a fictiv tőkék birodalmába, ott kezd fogyasztani. A százfejű hydra ez, melynek fejét a fejlődés hiába próbálja leütni.

De ép ezért oly országokban, hol sok még a kötött birtok és holt kéz, rendkívül sok fictiv tőke lappang, mely felszabadulva, az országot előnyösebb helyzetbe hozná, mert a külföld már capitalisait földjáradékok tulajdonosai már rendkívül nagy fictiv tőkék felett rendelkeznek, melylyel tőlünk fogyasztanak, azokat nekünk kölcsönzik.² így érthető Franciaországban is a nagy tökebőség.³ Ott a forradalom megszüntetett minden rendi és felekezeti kiváltságot, a le-

¹ Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie.

² Ezért rendkívül előnyös volna secularisatio helyett az egyházi birtokokat hiteltőkékévé átalakítani, mikor is az egyházat ez okból érő támadások megszűnnének.

³ Én részemről nem tudom elhinni azt, hogy Franciaországban csak úgy tombolna a takarékosági düh s az nem áll, hogy nálunk takarékoság hiányozna s ez volna oka, hogy külföldi tőkére szorulunk. Különösen Fellner Frigyes említi ezt. Ellenben ott kötött birtok nem létezőn minden talpalatnyi terület újabb s újabb fictiv tőkét teremt s ezzel teszi Franciaország lekötelezettjévé az egész világot.

kötöttsége megszűnt és óriási fictiv tőkék képződhetnek capitalisálás útján, melyeket ma mi tőlük kikölcsönözünk és nekik kamatok fejében a magyar föld termékeit küldjük ki. Csak ez lehet a magyarázata az ott uralgó tökebőségnek. Mert két eset lehetséges csak. Vagy ez, vagy az, hogy a múltban oly kötelezettségeket szerzett kivitelével, hogy hozadékából megélhet. Az azonban valószínűtlen, hogy ez még most is éreztetné hatását, mikor a tőkék értékcsökkenése oly nagy mérvű. Mert ma már — s ez kétségtelen — Francia-, Németország, vagy Angliának passiv kereskedelmi mérlege van, így tehát új jogokat nem szerezhetsz ha fizetési mérlege mégis activ, ennek oka a rengeteg újonnan képződött, már felszabadított fictiv tőke.

Mindenesetre Magyarországnak rengeteg kincsei vannak lekötött birtokai értékében, mint egy nagy értékű bányában rejlő nemes érczek, tehát lappangó stádiumban. Eljön annak is az ideje mikor ezek felszabadulnak s akkor nem leszünk a külföld adósai, mely külföld ma hasonló egy leánya vállalatához, mely összes kincseit már feltárta és élvezi.

Az eddigiekből következik az is, hogy a homestead vagy az ingatlan birtok bárminő más módon való lekötése, az illető országra nem kevésbé csapás, mint a még létező egyéb lekötött birtok, hitbizomány és holt kéz, sőt a háztűzhely intézmény a régi hitbizomány más alakban való visszatérését jelentené. A paraszt-hitbizomány szintén meggátolná az országban egészséges földjáradék képződését s a külföldön szabadon felburjánzó fictiv tőkék folytán mi elszegényednénk, mert ezen alakulatok hasonlóképpen egy számtalan águ polyphoz, mely észrevétlenül szívja fel az e tekintetben hátramaradtabb állam életerejét. Nagyon helytelen volna érveinkre czáfolatul odavetni, hogy jobb ha nem képződik, mert erkölcstelen stb. Igen, ha ezen actio az egész világon együttesen indul meg; de, hogy valamelyik állam továbbra még csökkentse a fictiv tőkeképződés forrásait, nem egyéb önkárosításnál. Különösen fontos, hogy ezen körülményre felhívassék nálunk a legislativa figyelme, mert alig 1—2 éve nagy hajlandóság volt a háztűzhely tör-

vényt derűre-borúra megvalósítani. A homestead épen a primitív kultúrájú társadalmak intézménye és az a célja, hogy a szabad földekre telepest szerezzon, de nincs célja ott, hol a föld drága s ezer és ezer kéz nyúl egy bármennyivel is olcsóbb ingatlan után, a homestead egyéb hátrányairól itt nem is szólva, miután kifejtése nem képezi az itt kitűzött probléma megoldásának voltaképeni tárgyát.

Ugyancsak ily érv hozható fel a városok, egyáltalában közttestületek tőkéinek részvényekbe való fektetése ellen; itt is az egészséges tőkejáradék képződés akasztatik meg B a mennyiben van is már ilyen, az az elidegenítés nehézsége miatt nem szabadulhat fel.

Sismondi egy ország pénzének szaporodásában látja ezen a külfölddel szemben javfelszívó hatást. Ugyanis szerinte igaz, hogy a pénz meddő s ha csak annyiban gyümölcsözik, a mennyiben a többi értékek jelzője, világos, hogy nem tesznek semmi jót, a midőn szaporítják a jelzőt, de nem szaporítják azt, a mit a pénz jelezve képvisel. Ámde Sismondinak a pénzre vonatkozó állítása áll a fictív tőkékre is. Ezek is önmagukban meddők, sőt azt tudjuk már, hogy az, mit sok pénznek vélnek, nem egyéb, mint mindenféle lappangó vevőerő, mely azonban a realisatio phasisában a pénz alakját ölti magára. Helyesen mondja ezek után Sismondi, hogy ha a pénzt (szerintünk a fictív tőkét is) valamennyi országban szaporítják, közülök egynek sem tettek hasznot, míg hogyha csak egy országban szaporítják a pénzmennyiséget, ez országnak módot nyújtanak más országbantalálható javak felett rendelkezhetni. Nos hát ugyanígy vagyunk a fictív tőkékkel, melyek ha egyik országban jobban szaporodnak el, mint a másokban, módot nyújtanak az előbbinek, hogy rendelkezék a másik ország javaival teljesen érdemetlenül és még ezért kamatot is húzzon. Sőt ha a fictív tőke idővel visszafizettetik is, effectív nyereségkép megmarad az addig onnan élvezett kamatszolgáltatással a külföld által szerzett vételi erő. Ebből látható tehát, hogy helyes Macleod elmélete is, mely az igénynek, a hitel-tőkéknek új értéktermelő erőt tulajdonít és ez az oka a

annak, hogy az államok ma nem kereskedelmi, hanem fizetési mérlegük megjavításán fáradoznak.

Hume Dávid azt állítja, hogy a pénzmennyiség minden szaporítása, az áruk áraira emelőleg hat s viszont és hogy ez a nemes érez behozatalára és kivitelére gyakorol ismét befolyást. Hildebránd kétségbe vonja ezen már Thornton, Rikárdó és Stuart Mill által osztott nézet helyességét és azt mondja, hogy a pénz mennyisége növekedhetik, a nélkül, hogy azért az áruk iránti keresletnek is ugyanoly mérvben emelkednie kellene s csak annyit enged meg, hogy a forgalomban levő pénz legfeljebb a határt képezi, melyen túl az áruk iránti kereslet nem mehet s ez is csak ama feltétel mellett, hogy hitel nem nyújtatik, hanem minden, a mi megvétetik, azonnal kifizetendő.

Az eddigiek után könnyen eldönthető, miben rejlik Hume tévedése és mért nem áll meg Hildebránd rectificált állítása sem. Hume és Hildebránd ott tévednek, hogy más vevőerőszaporítást a pénzen kívül nem ismernek és nem tudják, hogy a vevőerők közé nemcsak a pénz sorolandó, hanem más itt részletezett vagyon, különösen abstract tőkék is, szóval, hogy nemcsak a hitel az, mi a pénzen kívül árukat vehet át, hanem a hiteltőkék, ingatlan vagyon stb. Tévedésük a főtárgy és annak forgalmi eszköze összevetésében rejlik és a kereslet a forgalomban levő pénzmennyiség határán túl is emelkedhetik, sőt emelkedik is, mert az egész mai gazdasági rend felfordulna, ha a vételi képességeknek a rendelkezésre álló pénzmennyiség szabna határt.

Visszatért tehát a mercantilista elv modernizált alakjában. Ne pénzt, hanem vevőerőket gyűjtsön az ország és ezzel tényleg gazdaggá válik. A vevőerő internacionális, miként az arany, csak arról kell gondoskodni, hogy az értékegység, mely a hiteltőke számolási értékben való kifejezését szolgáltatja, megtartsa agióját.

A fizetőképesség és jövedelemeloszlás két különböző dolog. Ugyanis az eddigiekből kiténik, hogy a vételi képességnek nem előfeltétele gazdasági szolgáltatás, egyáltalában

jövedelem. Fogyasztani lehet más vagyontárgyakból is. Ezek közé tartoznak a fictiv vevőerők különösen. Nem osztom tehát ama nézetet, melynek főleg Stuart adott kifejezést, állítván, hogy az ár a jövedelemeloszlás függvénye. Helyesen mondja tehát Földes, hogy a jövedelemeloszlás csak a fizetési képességen át hathat az árakra, mely befolyás maga is korlátolt. Szóval a fizetőképesség is egy önálló kategória, melynek egyik tényezője lehet csupán a kisebb vagy nagyobb jövedelem, de távolról sincs neki azon elhatározó befolyása, melyet fenti író és mások neki tulajdonítanak. A már felsorolt különböző fictiv erőforrások nem kevésbé hatnak az árra, mint a jövedelemeloszlás. Helytelen továbbá az áralakulás technikája tekintetében a kereslet és kínálat szabályával, mint végső magyarázattal megelégedni, mert ez már complex fogalom és számos elemi indító okra vezethető vissza, melyek felderítése adja meg csak a teljes megértés lehetőségét.

A kereslet emelői közé tartozik a fentemlített fictiv vevőere.

Épen azért, mert mindez a cserénél jut kifejezésre, igen fontos, hogy a csere jelentőségét az áralakulásnál néhány szóval körvonalozzuk.

A forgalmi gazdaság idejében a használati érték oly magától értetődő, hogy arról külön nem is szükséges említést tenni. Használati értékhez elég, hogy használható legyen, de ennek a momentumnak társadalomgazdasági szempontból alig van jelentősége. Világos dolog, hogy csak a csereérték az, mely tanulmányozást igényel, mert nem az a fontos a cseregazdaság idejében, hogy mily használati értéket tulajdonítok neki. Ha ugyanis ez megvan, akkor az értékelési eljárás teljesen felesleges, ha pedig csak csere útján kell megszerezni azt, minek reám nézve használati értéke van, akkor ez irányadó és megfigyelendő. Itt pedig édeskeveset határoz az, mit Ludassy-Gans subjectiv lélektani momentumnak nevez. Ugyanily téves Menger Károly hasonló felfogása. A fő a csereérték és ezt a fizetőképesség dönti el. Ha van pénzem és igényem, akkor realizálom,

veszek javakat, melyek értéke függ azok előállításai költségei és meglevő mennyiségüktől, s ha nincs pénzem, a legsubjectivebb lélektani momentum sem enged nekem befolyást az árképződésre. Nem az az érték fontos, melyet az ember a tárgyhoz való viszonyában tulajdonít neki, hanem a melynek képződésébe a társadalmi vevőerők is belejátszanak. Kit érdekel az, hogy az ősember a vadat úzi-hajtja vala, mert subjectiv lélektani okok ösztökélik és ezzel értéket idéznek elő. A társadalomgazdaság idejében a jelenségek ama alakjait vizsgáljuk, melyekben a társadalomban élő ember szerzi be a javakat s itt a fizetőképesség mikéntje sokkal fontosabb a subjectiv momentumnál.

Az áremlélet tekintetében tehát a tudomány még nem mondotta ki az utolsó szót, sőt az eddigi fejtegetések után az értéktan még complicáltabbá válik.

És hogy a pénz lényege is ennél fogva módosulást szenved, az már jeleztetett, de hogy az egy egészen új helyzetbe került a fictiv tőkének reá való hatása által, az mindinkább nyilvánvalóvá válik.

Többször említettük volt már a mai gazdasági rendszer és az uralgó jog közötti antagonismust, mely oka a társadalmi bajoknak. Épen a pénz rendszere az, melyben ez a conflictus nyílt kitörésre kerül. A pénz mai formájában inkább a jog szellemét követi, vagyis az egyéni érdekeket szolgálja és nem áll összhangban a gazdaság rendszerével. Volt idő, mikor ez az ellentét nem forgott fenn és pedig akkor, mikor még a magángazdálkodás létezett, mikor a társadalom nem bomlott szét különböző specialis hivatásokra, s a gazdaság nem az egész társadalom szolgálatában állt, hanem csak egyesek céljait mozdította elő, a forgalom pedig csak közvetlen csereforgalom volt, mikor is javak javak ellenében adatnak és csereközvetítő eszköz nincs. Ha az ember maga termel önönmagának, nem szorul a forgalomra s így nem kerül ama kellemetlen helyzetbe, hogy kénytelen legyen társadalmi utalványokat, csereeszközöket beszerezni, hogy szolgáltatásainak ellenértékét megvehesse. Mert ez az abszurd állapot ma. Valaki dolgozott s várja munkájának

eredményét, de nem veheti közvetlenül igénybe, hanem kénytelen előbb pénzt beszerezni, mely már ezek kibocsátói, a bankok javára csökkenti a nemzeti jövedelemben való részesedését a productiv ténykedéseknek. De egyébként is azáltal, hogy valaki a szükségleti czikkeket következő képletten át: árú (munka)-pénz-árú (munka) kénytelen megszerezni, nemcsak a pénzkibocsátók jutnak állandó, nagy jövedelemhez, hanem mint Marx mondja: «A csere felbomlás eladásra és vételre, a forgalomban a javaknak az árútermelők és árufogyasztók közötti végleges kicserélődése előtt egy sereg színleges (talán inproductiv) átruházást tesz lehetségessé, s ezáltal alkalmat ad egy sereg parasitának a gazdasági folyamatba befurakodni és ezen szétválást kikaknázni. A mi annyit jelent, hogy a pénz, mint a polgári munka általános formája által az ellentmondások kifejlődésének lehetősége adva van.» Marx itt a hegeli dialectikus felfogásra alapítja nézetét, mely szerint a gazdasági erők a történelem folyamán változnak, keletkeznek, de újabb erők fellépése által megszűnnek, a minék viszont a gazdasági és társadalmi rend, illetve jog közötti szoros összefüggésnél fogva szükségszerű következménye, hogy a régi gazdaságnak megfelelő szellemű berendezkedés vonuljon félre. A pénzrendszer csak egy magánjogon alapuló korszaknak lehet jó csere- és hitelközvetítő eszköze, mert feltételez oly állapotot, midőn mindenki csak magának dolgozik, midőn az emberek öngazdálkodók és legfeljebb incidentaliter tesznek pénzzé valamit, vagy akarnak pénzen venni valamit. Nincs még oly személy, ki teljesen pénzből legyen kénytelen megélni, s tehát mintegy a dolog természetében rejlő joga volna a pénzre vagy más vevőerőre, hogy vásárolhasson, miként azt ma látjuk a munkás és hivatalnoknál, kik általa utalványt kapnak életszükséglet! czikkekre. Egy pénzgazdasági rendszerben a jog a pénzre egyértelmű a javakra való joggal. Addig, míg nincs meg ama meglehetősen keresztülvitt szétválasztása a társadalomnak két osztályra, azokra, kik a termelési feltételek tulajdonában vannak, s azokra, kik attól elkülönítve, tisztán ezek által adott utal-

ványokból kénytelenek megélni, nem fordul elő a termelés oly rendszertelensége s így ama nagy válság sem, mint ma, mert mindenki ismeri háza, családja szükségleteit és azokhoz mérten termel. E tekintetben legfeljebb elemi csapások, akár rossz termés ideje, akár háborúk keresztezhették számításait, tudatosan azonban mindig csak a szükségletnek megfelelő javakat termelt.

De megváltozott a helyzet, midőn a termelési tényezők tulajdonosai arra vállalkoztak, hogy az egész társadalmat ellássák javakkal. Ekkor specialis foglalkozások támadtak, úgy hogy a kalapos csak a kalapot, a földbirtokos csak a gabonát, a munkás csak a munkát szolgáltatta, szóval a foglalkozás általában differenciálódott, bizonyos ténykedés tekintetében pedig integrálódott. E gazdasági rendszer mellett azután az árucseré, mely előbb teljesen mellékes volt, elkerülhetlenné vált, mert másképp a különböző funkciójú egyének nem elégíthették volna ki szükségleteiket, melyek nem oly speciálisak, mint a hivatás. A kalapos, bár csak kalapot készít, mégis megélhetése végett, ruhára, élelmiszikre, lakásra szorul, mit készítményeinek különböző egyéneknek való eladása és az által pénz, mint követelési jog mindenki irányában való érvényesítése által megszerezhetett. A csere, mely előbb facultativ volt, most rendes jelenséggé lőn. A kötelező javcsere, vagyis a jav áruforgalmi kényszere idejében a pénz, mint csereeszköz, nem mellőzhető, ha csak az emberek nem létesítenek egy központot hová termel vényeket beszolgáltatják, hogy onnan azt, a mi szükséges, kivegyék. Ez azonban már egyértelmű volna a szociálisztikus állapottal, midőn az emberek a javakat nem veszik, hanem azok köztük szétosztatnak. De mindaddig, míg e termelési tényezők magántulajdonban állanak, ez el nem érhető, hanem a már működő szétosztási irányzat, — hisz társadalmi termelés mellett az árucseré a javszétosztás egy alakja — a kötelmi jogi adás-vétel retortáján át vezeti szét a javakat a pénz, mint szállító eszköz segítségével.

Tehát az uralgó rendszer bírja gazdagilag készén a központi termelés összes képességeit, a magánjogi szerző-

dések útján történő elosztás összes hátrányaival. A társadalom részére való gazdálkodás feltételezi a termelési kényszert, mert nem lehet a termelési eszközök tulajdonosainak tetszésére bízva, hogy mennyi javat állítsanak elő; mégis eme oldala hiányzik a folyamatnak. Egészen a birtokosok önkényétől függ, mennyit termeljenek. Ha nagy közös termelés volna, akkor a termelés kötelező volna és a termelés és fogyasztás közötti harmónia azt követelné, hogy a fogyasztáshoz, vagyis a társadalmi szükséglethez mérten termeljenek és a productiv eredmény szét is osztassék.

A termelés helytelen irányba való terelése a mai pénzes hitelrendszer szüleménye. Árúknak árúk ellenében való kicserélése esetén ki van zárva a lehetősége annak, hogy valaki teljesen ferde irányban, csak bizonyos osztály másodrendű szükségleteit szolgáló javakat termeljen, mert nem találja meg a megfelelő cserére kész tömeget. A mai jogrendszer mellett azonban bárki teljesen tetszése szerint termelhet árúkat, tekintet nélkül a társadalom elemi szükségleteire. Nem korlátozza őt abban sem államhatalom, sem törvény, s igénybe veheti vagyonszága esetén az árúkat a piacon, nem kérdezettve aziránt, hogy nem-e vonja el az elemi szükségleteket szolgáló javak reprodukálására megkívántatott tőkéket. Az eladót csak a nagyobb haszon irányítja, ha tehát a fényűzési cikkek gyártását célzó vállalkozó oly jószágokért, melyeket a vállalat igényel, többet ígér, odaadja. Pedig a társadalmi munkamegosztáson alapuló gazdálkodás javaknak nemcsak kicserélődését, hanem azok biztos kicserélhetését is feltételezi. A szociális termelés alapfeltétele annak organizálása ép a fogyasztás és a további termelés sikeressége szempontjából. Ennek hiánya nemcsak a javak kellő eloszlására és létesítésére hat vissza, hanem oka a hitelválságoknak is. A ferde irányban való termelés alatt a túltermelés is értendő, vagyis a szükséges másnemű javak rovására üzött túlságos productio.

A magántulajdonos csak úgy termel, ha minden javát el is adhatja, vagyis pénzre változtathatja át; ha ez nem sikerül, korlátozza, sőt be is szünteti az üzemet. Ez pedig

csak úgy lehetséges, ha minden más ember jövedelemhez jut munkája által vagy más módon. De a mindennapi eset azt bizonyítja, hogy a tömeg fogyasztási képességét nem fedi vevőképessége, vagyis az nem bírja az arra szóló utalványokat megszerezni, mert nem adatik neki alkalom gazdasági ténykedéssel megalapozni azt. Azonfelül, ha valamit tesz is, sem kapja meg a munkája valódi hatásának egészére szóló vételi jogosultságot, mert a többletértéket elveszi Marx szerint a kapitalista. Valójában ez és még más befurakodott. Igya válság a magántulajdonban levő dolgokkal űzött szociális szellemű termelés mellett valósággal szükség-szerű s csakugyan a rázkódtatások úgyszólván rendes ciklusokban jelentkeznek.

Ezen gazdaság és jogrend, illetve termelés és fogyasztás közötti incongruentiát jól szemlélteti Bellamy egy parabolában, mely így szól:*

Volt egyszer egy ország, melyben az életfentartási és kényelmi eszközöket víz alakjában kapták az emberek. Az emberek egy kisebbsége — erő, okosság és szerencse által kedvezményezve — magához ragadta a föld és az által minden vízforrás tulajdonát. A nép kénytelen volt most ezen birtokosok, az ú. n. kapitalisták részére dolgozni, hogy vizet kapjon a megélhetésre. A kapitalisták meghagyták, hogy egy nagy gyűjtőmedence készíttessék mindama víz befogadására, mely a már megnyitott és még megnyitandó forrásokból nyerhető és ezen medenczéből adtak csak ki vizet fogyasztásra. A kapitalisták a következő rendszert hozták a forgalom számára: minden egyes veder víz után, melyet a nép ama medenczébe — melyet piacznak hívnak — beszállított, egy fillér fizettessék ki, vagy Írassék javára, s minden veder után, melyet a medenczéből kap, két fillért fizessen, vagy terheltessék meg vele, s az egyik fillér, mely egy-egy veder víz eladásánál megmarad, képezze a kapita-

* Idézve Wilhelm Neurath «Gemeinverständliche nationaloekonomieische Vorträge» című munkájából.

listák nyereségét. A nép elfogadta ezen ajánlatot és vidáman felvette a munkát.

De csakhamar egy ép oly meglepő, mint komoly jelenség mutatkozott. A víz mindig magasabbra szállt fel és végül kifolyt a medence szélén. A kapitalisták könyveiből pedig kitűnt, hogy egy bizonyos ponttól fogva a víz a medencében emelkedett, a nélkül, hogy a kapitalisták nyereséget kaptak volna, vagy hogy fillérek szaporodtak volna. Erre ezek meghagyták a népnek, hogy hagyja abba a munkát s egyben biztatták, hogy vegyen szaporán vizet, hogy a medence gyorsabban kiürüljön, a nyereségek pedig visszatérjenek s a munka a víz szállítása iránt megkezdődjék. Azonban a nép alig, vagy egyáltalában nem volt képes vizet vásárolni, mert sem munkája, sem fillérje nem volt. A tőkésék azonban azt mondták a jogvesztett népnek: mi még sem fogunk nektek munkát és filléreket adni, ha a kelendőség hiányzik és munkátok nem hoz nekünk nyereséget. A víz nagy mennyisége — a túlproductio — miatt a népnek szomjaznia s lassan eltikkadnia kellett és a mellett az egész országban jajgattak, hogy válság tört ki.

Midőn a nép nyomora és panasza növekedett, a kapitalisták ujjaikat a medencébe mártották és cseppeket hintettek a nép közé. Ezen cseppek, melyeknek neve alamizna volt, nagyon keserűek voltak. Ezután nagy fürdőket és szökőkutakat állítottak fel, s még más, őket szórakoztató intézményeket létesítettek, hogy a vízbőséget pazarlás által csökkentsék. Erre megszűnt a válság és a munka újra felvehető volt, de mikor a víz újból nagyon felszaporodott, újra kitört a válság. Ez ismétlődött mindig újból. Bármennyire emelték a találmányok és felfedezések és az ügyesség és a forgalom haladása a gazdagok fényűzését, a népnek mégis nagyobbára nélkülöznie kellett s a nagy javbőség miatt mindjobban elmerült a munkanélküliségbe és nyomorba.

Bellamy parabolájának végső következtetései bennünket nem érdekelnek, de annál inkább az abban kidomborodó tény, hogy a nép a természeti tényezőktől el van választva,

azok a magántulajdon által elszigetelvék tőlük, úgy, hogy csak a pénz vagy más kész vevőerő az, melylyel hozzájuk lehet férni, reájuk jogokat szerezni. Bizonyos itt, hogy a fillérek mennyisége az irányadó a vételképességre nézve, de, mint minden hasonlat, úgy eme parabola is sántít. A való életben nemcsak pénzzel, hanem egyébbel, magánvagyon átengedésével is vehetek, a fillérek csupán az azt felváltó eszközök, miért is ama vagyon bőségének nagy fontossága van.

Persze, ha még magánvagyon sincs, melylyel a nép vehessen, akkor eljön a vízesöpögtetés, a jótékonyság ideje, melylyel a gazdagok az elkeseredett tömeg végső rohamát feltartóztatják vagy elodázzák. Viszont a tömeg fizetőképessége, vevőereje más módon is csökkenhet.

A termelési tényezők birtokosai, vagy azok, kik megszabják az árakat, a magántulajdon engedte monopolszerű helyzetnél fogva a szabad versenyt, az individualistikus jog rendszere mellett űzött gazdálkodás egyedüli szabályozóját, megszüntetik és összebeszélve felemelik az árakat, megszorítják a termelést kartellek és trustök útján. Vagyis mit mondanak a népnek: Nem egy fillért tartoztok adni munkások egy veder vízért, hanem egy és fél fillért. Persze ezzel gyorsan megszűnik a vételképesség és megtelnek a medenczék s a Marx említette tíz éves válságkörök meg rövidülnek időben. Ámde a munkásosztály, vagy egyáltalában az az osztály, mely csak fizetésből és bérből él s el van zárva a termelési tényezőktől, mert azokat a tulajdonjog elsánczolva tartja a birtokosok részére, erre felemeli igényét, a munkabért, és azt mondja a tőkésnek: Te pedig adj nekünk egy és negyedtallért a munkánkért. Ezt azok kénytelenek megadni, mert a munkások sztrájk és szervezkedés által kényszerítik engedményre. Most egy kis ideig megint a status quo áll helyre, vagyis a fizetésfelemelés egy in integrum restitutio, mely azonban még mindig hátrányos a munkásokra, mert a víz a régi arányban folyton emelkedik addig, míg végre mégis kitör a válság, a medencze megtelik és a tőkésék azt mondják: vegyetek vizet, ellenben

hordani azt nem kell, mert elég van eladásra és saját fogyasztásunkra, így volt ez eddig. De jönnek emberszerető gondolkodók, kik látják ezt a visszás helyzetet és kutatják a válságot orvosló szereket. Találnak is — de csak enyhítő szert, mert a magántulajdon mellett a teljes orvoslást elérni nem lehet. Kitalálják pedig a következő kibúvót: Törvényileg kimondják, hogy ha nincs munkaalkalom, akkor is élni kell az utalványból élő embernek s mivel a válság alatt munkaalkalom hiánya esetén nem lehet keresni, előre kell biztosítani a munkásnak, hogy akkor is, bár kevesebbet, de legalább annyit kapjon, hogy szűkösen megélhesen. Behozzák a munkásbiztosítást munkanélküliség esetére. Ők kiindultak a hivatalnokok helyzetéből, kik mindig kapnak fizetést, szóval, ha nincs munkájuk is, fogyaszthatnak a vízből s ezzel máris meghosszabbodik a válság kitörésének ideje, mert a hivatalnokok akkor is vesznek, mikor betelt a víz. A hivatalnokság az a csoport, mely akkor is tud venni, ha a tőkésék azt mondják: most elég volt a termelésből, vásároljatok tőlünk, ellenben a víz hordását megszüntetjük.

Rosszabbítja azonban a helyzetet az, hogy van a társadalomnak egy csoportja, mely más úton, mesterségesen szerez igényeket a vízre, bár a termelési tőkék nincsenek kezében. Ők valamely magánjogosítvány, különösen földjáraadék stb. által szereztek igényt s mikor a munkások jelentkeznek vízért, ők is jönnek és adnak hamis filléretet. Ezek oly ügyesen vannak készítve, hogy nem lehet felismerni s megkülönböztetni a munkából szerzettektől. Elég az hozzá, hogy egyszerre csak a tőkésék azt veszik észre, hogy a víz rohamosan fogy s felemelik ez okból is az árt. Erre jönnek a hivatalnokok és munkások bérmozgalmai és az eredmény az, hogy a hamis fillérekkel bírók pénze is elfogy és ők sem vehetnek sokáig, addig, míg új filléretet nem gyártanak.

Így szemléltetve a pénz és abstract igények elértéktelenedési folyamatát, látjuk, minő viszás állapotok között él az emberiség. Tanulságos ez a dolog, de ki nem tanul

ható egészen. A vételi jogosultság folyton meg lesz hamisítva olyképp, hogy egy veder vízért mindig több fillért kérnek, úgy, hogy végre majd talán kocsikban kell hozni a filléreket egy veder vízért. Az elértéktelenítő tényezők oly abszolútak a magántulajdonon alapuló jogrendszer mellett, hogy kiküszöböltetésük lehetetlen. De azért károsító hatásuk egy időre el szokott ülni. Ezt a fázist nevezzük a gazdasági fellendülés, az egészséges ütemű fejlődés idejének.

A fictiv tőkék által ugyanis a meddő fogyasztás nagy mérvben emelkedik és elvonja a valódi termelés részéről a javakat. Ezeknek végzetes erejű ellenlábasai támadnak úgy, hogy hovatovább csökkenni kezd a munkaalkalom, mi tart mindaddig, míg a fictiv tőkék fel nem emésztettek (dekapitalizatio), mire azután más jövedelem hiányában újra előtérbe lép a rendszeres productio, gazdasági munka által elérhető jövedelem, a munka ismét jogaiba lép, mi tart mindaddig, míg a járadék emelkedése folytán a kereslet emelkedik, a kínálat csökken és a javértékek újra tovább szöknek felfelé.

Ebből következik, hogy nem épen feltétlenül áll az, hogy mindenféle tökebőség előmozdítója a gazdasági haladásnak. Minden ugyanis attól függ, hogy milyen tőkét értünk ez alatt. Ha a javakat tekintjük tőkének, akkor ez a nézet helyes, mert ilyen javbőség lehetővé teszi azt, hogy ne csak fogyaszszunk, hanem a dolgok nagy részét a gazdaság tökéletesbitésére, a termelés belterjesebbé tételére, új javak létrehozására fordíthassuk. Új technikai vívmányok intenzívebb kihasználását, nagyjelentőségű, de óriási befektetéseket igénylő ipari és egyéb gazdasági alkotások megvalósítását csak úgy vehetjük fogamatba, ha van *elég* erő ahhoz, hogy addig, míg azok rentabilitása beáll, a meglévő tökemennyiségből élhessünk. De ha e tekintetben a társadalom máról holnapra él, tehát rövid lélekzetű, akkor csak a napi szükségletekre kell a fősúlyt helyezni s a nagy koncepciójú vállalatok megalkotása ily időben azzal gátoltatik meg, hogy több évre terjedő hiteltől vonakodnak a bankok.

Van azonban oly tökebőség, mely nem tekinthető áldásosnak az emberi gazdaság evolúciójára nézve és ez a

fictiv abstract tőkék felgyülemzése, mert ezek el nem fogyasztathatók, új gazdasági értéket produkáló hatásuk nincs, sőt azok a társadalomgazdaságot helytelen irányba terelik. Az ily tőkék felhalmozódása egy sine cura élő osztályt teremt, illetve annak tagjai számát szaporítja. Ezek által pedig a meglévő fogyasztásra szánt javak elvonatnak a produktív elemtől, azok észrevétlenül elszívódnak. Ez az ú. n. *fictiv túlkapitalisatio* tehát nem egészséges tünet.

Az ideális állapot az, ha a termelt javak összessége új productiv tevékenységre fordíttatik, mert akkor az elfogyasztott javak nemcsak megtérülnek, hanem még szaporíttatnak. Nagy fictiv vagyon meddő fogyasztó osztályt teremt, mely nem reprodukál s így beáll a pangás, mely tart addig, míg a fictiv vagyon oly pénz és abstractt tőke értékcsökkenést idéz elő, hogy vevőereje megroppan, s az emelkedett munkabérek megnyitják a fogyasztás lehetőségét a munkásosztálynak.

Tapasztalható, hogy több éve már úgyszólván állandóan visszatérőleg válság uralkodik. Vagy pénz, illetve csereeszközhány, vagy hiteltőke szükség. Utóbbinak oka nagyrészen az is, hogy a fictiv tőke képződés nagy, a vételkedv óriási s persze adósságra vesznek főleg álló tőkéül szolgáló dolgokat. Innen ered azután az, hogy ha a fictiv tőke tulajdonosa fogyasztani akar, egyszerre csak fulladozni kezd a társadalom, mert a fictiv tőkének megfelelő adósság létezik, mely még nincs restitálva. Ha most már a meglévő liquid tőke és annak abstract representánsai viszonyaiba belevegyül igénylőként a fictiv tőke, kész a válság. Disharmonia támad a termelés és fogyasztás között, mert olyanok is fogyasztanak, kik nem produkáltak semmit s elvonják a productívek elől a fenntartásra, illetve reprodukálásra szükséges javakat. Ezáltal nem képződhetik újra elég javtőke, mert az esetleg intenzívebb termelésre szükséges javak meddő fogyasztásra használtattak el.

Csoportosítsuk most már mindama tényezőket, melyek a pénz és abstract tőkék elértéktelenedését előidézik:

1. Földjradék. Valamely ingatlan birtok hozadékának

megfelelő kapitalisatiója által támadó fictiv vételerőket a földjára hozza legnagyobb fokban létre. A különböző magánjogi jogügyletek által az addig a dologban rejtett ily elemek felszabadulnak és mint a dologtól elvált, tisztán abstract életet folytató jelenségek átmennek a kötelmi jog sphaerájába. Ily abstrahálódási eset par excellence az adás-vételi ügylet, mert az eladó általa egy pénzben, adóslevélben vagy könyvszerűen létező igényt kap. Már az ajándékozás ezzel szemben semmiféle tekintetben sem működik közre a depreciációban, mert, ha van is földjára a libérait dologban, az latens marad, a benne rejlő fictiv erők nem szabadulnak fel s nem üzhetik végzetes játékukat a társadalomban.

Mint említettük, a földjára addig, míg a dolog el nem adatik, lekötve marad. Ámde van eset, hogy ilyen aktus nélkül is felszabadul a fictiv tőke és pedig kölcsön útján. Például valakinek van egy háza, melyet 20,000 koronáért vett, de az emelkedő hozadékának megfelelően, értékben nő. Ha a tulajdonosnak éppen szüksége van azután tőkére, könnyű szerrel kaphat például 3000 korona tiszta hozadéknál még 20,000 korona kölcsönt, melylyel azután fellép mint vevő. Ámde ez az újabb 20,000 korona fictiv tőke, fictiv vevőerő. Ily módon is lehet elidegenítés nélkül a fictiv tőkét realizálni s a mellett a dolog az eddigi egyén tulajdonában marad úgy, hogy ő tovább élvezheti a jövőben még előállható értékemelkedést is.

Eberstadt* szerint az így igénybevett jelzálogkölcsön nem egyéb, mint realizált nyereség. S míg a mezőgazdasági birtokos maga viseli a növekedett adósság kamatait, mert a föld termékeinek világpiaczi ára lévén azokat nem lehet a vevőre áthárítani, addig a házbirtoknál, a tulajdonos bér kaszányája adósságát áthárítja a bérlőkre.

Ezt a körülményt már volt alkalmunk felemlíteni. Mindenesetre rendkívül érdekes dolog az, hogy eladósodás által is realizálható a földjára előidézte értékemelkedés, mégis

* Der deutsche Kapitalmarkt.

azzal a különbséggel, hogy ez esetben az nem változik át előbb fictiv tőkévé a tulajdonosnál, hanem mindjárt el is fogyasztatik általa. A végeredmény persze mindegy, mert ez esetben is új fictiv vevőerők lépnek fel és versenyeznek gazdasági ténykedéssel fedezett igényekkel. Azonkívül még szó lesz az ehhez hasonló magánvagyonnak bár földjára-dékkal nem emelkedett rendes forgalmi értéke erejéig való fogyasztás hatásáról alább.

2. Különbözeti járadék. Különösen a kereskedelemben hol ingó dolgok, áruk időközi értékemelkedése szolgáltatja azt. Az illető tulajdonos még a korábban uralgó árak mellett megszerezvén be a dolgot, most már nyereséghez jut, mely fictiv, mert a nyereségben rejlő vételerőért nem fejtett ki gazdasági tevékenységet. Ugyanezt élvezheti más, így a földműves is, ha pl. a marha ára hirtelen emelkedik.

3. Trustök és kartellek. Akár az ár egyenes felszökötése, akár pedig a termelés contingentálása és a szabad verseny más módon való megszorításai által az illető szerződő felek ily módon fictiv nyereséghez jutnak.

4. Aligény. Egyike ama sok tényezőnek, melyek a pénz és hiteltőkék elértéktelenedésére hatnak, a következő: FJőfordul ugyanis az eset, hogy a társadalmi csereforgalom pang, a gazdasági szolgáltatások elérkeztek rendeltetési helyükre, a compensatio megtörtént és a bankjegy mint fölöslegessé vált igazolvány visszatér a bankjához. A bankjegyállomány kezd emelkedni, a jegybank óriási adómentes contingens felett rendelkezik. Érezni is kezdi már az így előálló kamatveszteséget. Hogy tehát forgalomhoz jusson, leszállítja a bankrátát, szóval, mint mondani szokás, a pénz olcsóbb lesz. Most azután a csereeszközök bőségéből következtetnek a laikusok hitelbőségre s ha máskor a többi bankok a hitelkamatlábát felemelték, mert a csereeszközhitel drágább lett, úgy itt kénytelenek leszállítani, mert különben az adósok kezdik convertálni adósságaikat, s a jegybanktól szerzik be hitelszükségleteiket: Ámde ez a jegybanktól kapott kölcsön áligény, mert' nem valódi gazdasági tevékenységből, vagy javszolgáltatásból eredő, hanem

tisztán csereeszköz hitel, mely azonban épúgy megfelel az adósnak, épúgy fizethet vele, mint igazi tőkével. Evvel a valódi tőkéknek nagy versenytársa támad, mely hozadéknak mérséklésére kényszeríti azokat, a hiteltőke olcsóbb lesz és a növekvő kereslet felszökketi a javárakat.

Hucke két esetet említ fel, melyek valóban fontos befolyást gyakorolnak arra. Egyik eset az, midőn a váltó pályafutása nem szűnik meg, vagyis nem váltatik be, hanem prolongál tátik. Itt a régi váltó lejáratkor becseréltetik újjal, ez ismét egy másikkal, szóval beáll ez az eset, mit váltónyargalásnak neveznek, különösen, ha a váltóállomány kamat hozzászámításával mindig jobban emelkedik. Könnyen érthető, hogy ily esetben az árak nem maradhatnak a régi ponton, mert a váltó ama adója, ki nem fizette azt vissza, egy áligényt létesített, fogyasztott a nélkül, hogy viszont szolgáltatott volna, ellenben a fizetést mindig későbbre tolja és így a gazdasági ellenszolgáltatás lehetősége mindig illuzoriusabbá válik. Ha tehát a bizonyos számú forgalomban levő váltó gazdasági szolgáltatás által nem vonatik be, az a forgalomban marad is, de meg a csereeszközök szerepét is helyettesíti, tehát szoros értelemben vett pénzt tesz fölöslegessé s pénzplethorát okozva, a kamatlábat leszállításra bírja. Nem változtat a helyzeten az sem, ha a váltót esetleg egy bank leszámítolja és érte bankjegyeket ad, mert ez esetben lényegileg is az igény megmarad, a mi volt, fedezetlen tartozás; ezen tényt nem másítja meg ama körülmény, hogy a jegybank pénzjegyeket adott ki helyette. A különbség csupán az, hogy a kétes bonitású váltó helyett a jó hitelű bankjegy forog, a háttérben azonban még mindig egy áligény van. Sikerülten czáfolja meg itt Hucke Tooke elméletét, mely szerint a nagy ár a prius, a sok pénz a posterius. Mégis Hucke a váltók kibocsátása által okozott pénzmennyiség fokozását csak múló jelenségnek tartja, mert a váltó előbb-utóbb beváltatik. Itt első sorban is nem a pénzmennyiség, hanem vevőképességet nyújtó igény szaporításáról van szó, melyet nem lehet másképp eltüntetni a világból, mint megfelelő áru adásával. A váltót meg kell

szüntetni compensatio útján, mely, bár nem észrevehetően, de az adós által történt ellenszolgáltatás folytán beáll úgy, hogy a minust a megfelelő plus kiegyenlíti. Azonban az az eset is lehetséges, hogy a váltó állandóan beváltatlanul marad, legfeljebb más alakot ölt, az adósság, convertáltatik, de adósság marad. Miként a nemzetközi forgalomban is az állam, melynek passiv a fizetési mérlege, adósságait áruk helyett új adósság felvételével egyenlíti ki, ha nincs kellő mennyiségű áruja.

Hucke szerint az aranyimport is az, a mely igazán állandóan fokozza a pénz mennyiségét és avval emelőleg hat az árakra. Hát ez már valóban annak volna tekinthető ha az arany nem folya ismét ki, mert az nem fog felhasználatlanul heverni, hanem útra készül ismét, hogy kétes viszonyok között, a minő a nemzetközi csereforgalom, testőrként kísérje a gazdasági javakat. Ha tehát egy országban elszaporodik az arany, az onnan ismét kivonul, miután az az ország, melynek tetemes vásárlásai folytán az arany készlete fogyott, felemeli a kamatlábat és ezzel becsődíti ismét az aranyat, különösen ha nincsenek más országok devizái, melyek helyettesítsék.

5. Találmányok és szabadalmak, szóval a munkajáradék által nyújtott jövedelmek.

6. Nemesérbányászat, a mennyiben mennyisége a használatra szükséges mérvet felülhaladja.

7. Conjunctura.

8. Magánvagyon kapitalizálása egyáltalában. Tehát járadék nélkül is. Ez egyike a legismeretlenebb tényezőknek és megértése nem is oly könnyű. Ez is igénymegőrző tényező, mely vevőerőket rejt óriási mennyiségben magában normális árak mellett is, tehát földjáradék nélkül. Az emberek rendesen örökösödés útján jutnak valamely vagyonhoz. Ebből azután annak értéke erejéig fogyaszthatnak s versenyeznek más gazdasági szolgáltatásért kapott igénynyel. Pl. A. örökölt 1000 hold birtokot. Ő azonban nem takarékos, költekezik, fogyaszt és parasitákat is támogat, kik segítenek neki improductive fogyasztani. Miután így a

az 1000 holdnyi birtok értékének megfelelő vételerőt, pl. egy millió koronát elköltötte, a birtok eladatik és azt más veszi meg, de ez a birtokváltás nem létesít új javakat, nem pótolja az előző által elköltött egy milliót, hanem tisztán személyes természetű és közömbös jelentőségű tulajdonosváltást idéz elő.

Az árú árának emelkedésével az abstract tőkének és pénznek elértéktelenednie kell, ha ily fogyasztói, keresői támadnak. A magánvagyonnal bíró emberek, kik nem termelnek, hanem csak saját vagyonukban rejlő vételerővel versenyeznek azokkal, kik termeltek, okvetlenül a fokozódó keresletet és ezzel szemben csökkenő kínálatot idéznek elő.

Hogy az ily magánvagyonban rejlő érték a fictiv tőkével egyértelmű s ugyanazon hatást szüli, az minden kétségen felüli a mondottak után.

Ezeket *dologi* fictiv vevőerőknek lehet nevezni.

9. Az osztályharczok.* Fentebb már érintett ez. Az egyes osztályok illetve helyesebben hivatásbeliek egymás között mind nagyobb előnyt igyekeznek elérni, legalább is számszerűleg, mert hisz tudjuk már, hogy valóságos új anyagi előny ebből alig származik, vagy legalább is csak mulóan; de ezzel a járadékot kergetik felfelé és ennek már ama hatása van, hogy a számszerűleg fokozódó hozadék a földjáradék-képződést még nagyobb mérvben indítja meg, mint eddig, mert ha a lakbér, tekintet nélkül az illető ház kedvező fekvésére, (helyi járadék) azért emelkedik, mert a tulajdonos a javarak magassága folytán emeli a házbért, nemcsak ez, de az annak alapján történő járadék-kapitalizáció is sokkal nagyobb mérvű.

Az osztályharczok által előidézett járadékot eddig egy író sem méltatta figyelemre. A járadék különböző nemei közül a különbözeti járadék közé lehetne legjobban sorozni, mert a termelési költségek különbözeteiből alakul ki, de azért önmagában véve oly specifikus, hogy helyes volna

* L. bővebben a Szociálizmus hatása című munkában 141. oldal.

sajátosan «osztályharczjáradék» elnevezéssel illetni. Ezen járadék azután fokozója még a többi, különösen pedig a földjáradék képződésének.

Ugyanis magát a városi földjáradék emelkedését részben a munka productivitásának emelkedésére szokták visszavezetni, melyet az iparnak a városokban való concentratioja von maga után. Azonban az a körülmény, hogy az osztályharczoknak a bérré való hatásai sehol sem érezhetők meg erősebben, mint a nagy városokban, vagyis ott emelkedik legelőbb a bér, kell hogy maga után vonja a nagyobb fokú lak- és üzleti béremelkedést, s evvel karöltve a hozadéknak megfelelően kapitalizált tőke növekedését. Nemcsak tehát a hatályosabb termelésben lelhető fel a jelenség indoka. Érdekes, hogy egyesek nagy vagyonoknak a metropolisokban felgyülemelésének, illetve tulajdonosaik oda való átköltözködésének tulajdonítják a növekvő nagyvárosi árakat! Azonban itt aránylag az árak nem magasabbak mint a vidéken, mert az árban kalkuláltatik a nagyvárosi üzlethelyiségek magasabb bére. Ezért az ily lokális jelentőségű áremelkedés a pénzürték csökkenésére nem bír befolyással, de abban van valami, hogy — mint Paasche említi — a nagyvárosokban több a pénz és a gazdag ember mint a vidéken, kiket gazdagságuk ösztökél, hogy pénzüket kevésbé becsüljék meg, igényeiket emeljék s minden fényűzési dologra pazarolják el vagyonukat. Ugyanis a fényűzés általános és állandó jelenség s nem is lokális és ebben rejlik az értékcsökkenésre való hatásának főindoka. A vidéken is, a városban is vannak emberek, kik fogyasztanak s vagyonukkal fizetnek, anélkül, hogy újabb javakat termelnének. Ez a tényező a 8. pontban felsorolttal analóg.

10. Általában a javbirtokosok önvédelme a már említett okokból támadó vételi túlképesség ellen. Már kifejtettem, hogy a pénz maga inconsumabilis lévén, az a mire az egyes emberek és az állam igénye irányul, nem egyéb mint a javak és más gazdasági szolgáltatások s a pénz itt csak az ezek átvételére feljogosító eszköz. Ha most már pl. az állam fokozottabb pénzigényekkel

lép fel és a felszaporodott fictiv tőke is még inkább kezd vásárolni, a javbirtokos elbástyázza magát, javaiért többet követel és ezzel ellensúlyozza a fokozottabb igényjogosultságokat. Vagyis az ezek által támasztott követelésekkel szemben az önsegély eszközehez nyúl mondván: Sok adót kell fizetnem, tehát felemelem javaim árát. S tény, hogy ez az eljárás igen alkalmas módja a pénz elvevő képessége csökkentésének. Sok esetben sikerül is az egyénnek az állam fokozottabb közszükségleteivel s a fictiv tőkével szemben a status quot megvédeni. Hogy azután a munkás is béremeléssel felel erre, az a vasbértörvényből következik, s így látható tehát, hogy az áremelési actio voltaképp arcanum akar lenni a növekvő igényekkel szemben, s ezért nem is fog megszűnhetni egyhamar a fenforgó viszonyok közepe. A bérfelemelés ezután a másik fázis, mely után ismét jönnek a fokozottabb adókövetelés és fictiv tőkeszaporulat, majd erre egy újabb áremelkedés és így tovább in infinitum.

11. A népesség szaporodása. Ha egyéb nem, hát Malthus törvénye igazolja ezt, s csakugyan ő vizsgálja is eme hatást az árakra. Megállapítja, hogy az emberiség a kiváló közegészségügy, a csökkent háborúk miatt mindjobban felszaporodik s így a kereslet is különösen a feltétlen életszükségletet képező árúk iránt folyton emelkedik.* Ámde ez nagyon mellékes tényező, mert nem szabad elfelejteni, hogy azzal karöltve a termelés is mind belterjesebbé lesz, a fogyasztási javak újabb és újabb vidékekről özönlenek be. Egyáltalában ez még nem idézne elő árváltozást, mert annak voltaképpen arányban kell lennie a fogyasztással, ez pedig a kereseti viszonyokkal, szóval a nép fizető képességével. Hiába emelkedik az ár, ha a vásárlási képesség hiányzik és csupán abból, hogy az eladónál többen jelentkeznek vevőkként, még nem következik, hogy az árak emelkednek is állandóan felfelé, úgy hogy többé vissza ne szálljanak. Ennek a körülménynek nem lehet ily nagy hatást tulajdonítani. Ezért furcsa indokolás, hogy a pénzérték

* A nyolczvanas évek óta az emberiség 40%-kal gyarapodott.

azért csökkent, mert minden drágább lett. Az a mesebeli Münchhausen esete volna, ki üstökénél fogva húzza ki önon magát az iszaphból.

Mikép vagyunk a pénz és igény elértéktelenedés következtében a kamattal? Első pillanatra úgy látszik, mintha az adós általában nyerne vele. Nyer is, de csak az, ki már kölcsön vett az elértéktelenedés előtt, mert az tőkében sokkal kevesebbet kénytelen fizetni, vagyis az, ki valakitől vett például 10 marhát, mikor még 100 koronát ért, csak öt marhát kénytelen eladni, hogy tartozását törlessze, ha ennek értéke csak 200 koronára is emelkedett. Így a kamatláb is reá nézve előnyös, mert tekintettel a javak magasabb értékére, a kisebb tőketartozás után kisebb mennyiségű kamatot fizet és azonfelül ennek fizetése végett sokkal kevesebb jószágot kell szolgáltatnia. Egészen más a helyzet akkor, ha valaki már magasabb árak mellett vesz kölcsön. Ennek ugyanis az ár megkétszereződése után kétszer annyi kamatot kell fizetnie, vagyis mégegyszer annyit kell szolgáltatnia, mint annak, ki előbb vett kölcsön.

Számos közgazdasági író fejtegette már azt a körülményt, hogy a kamatlábnak leszálló irányzata van. Ez téves nézet, mert a kamatláb már sokkal alacsonyabb is volt mint ma, sőt volt eset Hollandiában még egy századdal ezelőtt, mikor csak 2% volt az és emellett a tőke, a mely után fizették, az árak alacsonyabb volta miatt sokkal kisebb volt, úgy hogy ha összehasonlítjuk az akkori helyzetet a maival, azt kell mondani, hogy a legnagyobb uzsorakamat idejét éljük. Miért? Tudvalevő, hogy a föld ára még 30 évvel ezelőtt holdanként 200 korona volt, ez után fizethettek akkor nagy kamatot, mondjuk 28%, vagyis 56 koronát. Az árak azonban ma, különösen a legutóbbi években úgy felemelkedtek, hogy egy hold föld, mely előbb 200 koronába került, ma minimálisan számítva 1000 korona. A közönséges életben a kamatláb mérsékelt, rendszeren 6—7%, úgy hogy a mai adós irtózáttal gondolhat arra az időre, mikor 25—30% volt a normális kamatláb. Ámde ez nagy tévedés! Ugyanis feltevé az az esetet, hogy valaki ma az 1000 koronát érő in-

gatlan megvétele végett felvesz 1000 koronát 7%-ra, fizet ez után 70 korona kamatot, a mi, figyelembe véve azt, hogy a mezőgazdasági termények ára csak legfeljebb kétszeres értékére emelkedett azóta, kitűnik, hogy a mai adós helyzete nem sokkal rózsásabb a régiénél. A kamatláb virtualiter csökkent, de tényleg a kamatszolgáltatás összege ugyanolyan nagy aránylag, mint volt régen. Íme látjuk tehát, hogy a pénz és abstract tőkék elértéktelenedése mily furcsa állapotokat teremtett; a régi uzsora visszatért egy új formában. A földjára és egyéb capitalizált fictiv tőkék által lehetővé tétetett, hogy a hitelező ugyanolyan helyzetet biztosítson magának, mint az említett előbbi időkben? Megindult az óriási tőkék termelése, mindenki azzal igyekezett helyre állítani a status quot, hogy nagy tőkék megszerzése által elérje azt, a mit előbb a kicsiny tőke nyújtott. És e mellett a pénz és hiteltőkék elértéktelenedés által a mai ember ama kellemes helyzetbe jutott, hogy az emberiségnek külső mázát fenntartsa a színlegesen mérsékelt kamatláb által.

V.

A pénzegység és értékegység viszonya.

Hátra van még annak megállapítása, hogy a pénz mineműségének kérdése tekintetében minő szerepet játszik a vevőerők folytonos elértéktelenítése? Ugyanis nincs kizárva, hogy főleg ott, hol az arannyal való kifizetés már felvétel, az általános immaterialis vevőerő plethora oly fokra hág, hogy az arany megtagadja a solidaritást a pénz, illetve vevőegységgel s akkor a nemes fémvalutára áttért államok oly válságot fognak átélni, melyhez képest a francia assignata-rendszeré gyermekjáték volt. Emelkedjék csak az arany használati értéke, különösen ipari, műszaki vagy egyéb célra való nagyobb fokú igénybevétele (pld. az aranyfogak nagymérvű elterjedése) által, akkor a jegybankok eleinte discontemelés által védekezni fognak az aranytakaró kihúzása ellen, de hovatovább ez a védekezés tartahatatlan lesz és a pénznek a névleges, immaterialis vevőerő egységgel való identitása illuzoriussá válik s a névleges értékegységben való bizalom megrendül. A krízis azért lesz nagy, mert most már nemcsak a forgalomban levő pénzjegyek értéktelenednek el általa, hanem a milliárdokra menő abstract igények is.

A felvetett kérdés tehát nagyon fontos s különösen a pénzrendszer megválasztása tekintetében óvatosságra int. Hova vezet ekkor a készfizetés, különösen ha az a magánforgalomban is kötelezőleg kimondatik. A Knapp-féle theoria fonálán akarjuk e kérdést bővebben megvilágítani, mert az

foglalkozik legbehatóbban a pénz anyagi vagy chartai jellegének kérdésével. Lényegileg arról van szó, hogy minő hatással bír az értékcsökkenés az anyagiított, illetve hylikus és jelképi, illetve chartai pénzre, s melyik rendszer alkalmasabb, hogy a fentemlített válság kitörésének elejét vegye vagy azt legalább enyhítse, mert hiszen tökéletes pénzrendszer oly utópia, mint tökéletes társadalmi rend.

Korunk csak nem tud a jelszavaktól megszabadulni, sőt tartózkodik azok komolyabb kritikájától. Ilyen jelszó van a közgazdasági tudományban is bőven. Például szinte vérré vált annak művelői körében a szólásmód: a pénz csere- és fizetési eszköz. Innen ered azután, hogy ha ebben a társadalmi functióban más tényező is közreműködik, rögtön azonosítják a pénzzel, megfelelnek a pénzhelyettesítők specifikus természetéről, sőt ebből következtetést vonnak a pénz lényegére is, s ezáltal indítatva érzik magukat líj pénzelméleteket faragni, a pénznek lényétől teljesen elütő felfogást hirdetni és a gyakorlati életbe is mélyen vágó új berendezést ajánlani.

Eklátans példa erre Knapp György Frigyes pénzelmélete, melyet ő «Staatliche Theorie des Geldes» című munkájában rakott le. Elmélete lényegileg a következő: A pénz, illetve értékegység történeti-jogi fogalom; nem a valuta alapját képező nemesércz adja meg valaminek pénzjellegét, hanem az állami kijelentés s az érczvaluta csak azért választatik, hogy általa a reánk nézve kereskedelmileg fontos államok váltoárfolyamait kedvezően befolyásoljuk. Valamennyi pénzrendszernél, mely érczvalutával bír, a nemesércz csak kísérő jellegű, tehát nem lényege a pénznek, de ha már megvan, nem árt. A chartalrendszer — mondja Knapp — nem gátolja becses anyag alkalmazását a fizetési eszközök előállításánál, de nem is követeli meg. A chartalitás által a fizetési eszköz fogalma teljesen függetlenné lesz az anyagtól.

Helytelen alapon épült elmélet azonban, bármily szellemesen construáltassék is meg, agyaglábon áll, és ha a kiindulási pont tévessége kiderül, az egész kápráztató el-

mésségű theoria is összedől. Már pedig Knapp kiindulási alapja helytelen. Knapp minden fizetési eszközt pénznek tekint. «Geldwesen richtiger das Zahlunswesen überhaupt», mondja több helyen, sőt odáig megy, hogy a fizetés fogalmát fölé rendeli a pénz fogalmának, holott a pénz nem subsumálható neki, mert ennek van sok egyéb fontos feladata is, a minő az értékmérés, értékmegvédési szerep, úgy hogy a pénzt a tiszta fizetési eszköz szerepére leszállítani nem lehet. Pedig épen ebből kifolyólag állapítja meg Knapp a pénz tiszta chartalitási, jelképi jellegét. Szerinte ugyanis a fizetési szerepet pénzhelyettesítőkkal, tehát jelpénzzel lehet betölteni, s így a pénz anyagiasított felfogása fölösleges. Azonban a fizetési eszköz és a pénz fogalma oly különböző dolog, mint a nyelv és az evés. Tény az, hogy nyelv nélkül alig tudnánk enni, de azért a nyelv a beszédhez is szükséges. Valóban igaz, hogy a fizetés fogalmához kell a pénz is, hisz ezen épül fel azután a pénzhelyettesítők rendszere, de azért a fizetés maga a nagy munkamegosztáson alapuló társadalom forgalmában nem oly túlnyomó jelentőségű, hisz a csereforgalom lebonyolítatik compensatio, cessio és fusio segítségével is; ellenben a csereértékek megállapításához szükséges a pénz anyagiasított felfogása, mert mérni csak homogén dologgal lehet.

De van még egy körülmény, mely által Knapp indítatva érzi magát, hogy a pénznek tisztán nominalitási jelleget tulajdonítson. Ő ugyanis összetéveszti a pénz- vagy valutaegység fogalmát az értékegységével, mert utóbbi valóban névleges.

Kitűnik pedig ez következő okoskodásából: «A pénz kell, hogy chartalisztikus legyen, mert vannak adósságok, melyek a valuta változása esetére is a mindenkori pénzben törlesztendőek. Azok tehát a másik pénznemre való átmenet esetére nominal adósságokká változnak át, vagyis névleges értékegységekre, névleges pénzre szólnak.»

Ez igaz, de ebből még korántsem következik az, hogy a pénz maga is névleges dolog volna s az, mit Knapp fentebb névleges pénznek nevez, nem egyéb értékegységnél.

Téves dolog tehát az adósságokat vagy tőkéket, mert bizonyos pénzemben kifejezvék, mindjárt meganyagiasítva felfogni, mert ma nem kell a hiteltőkéket thesaurizálva megőrizni, sok «choard»-ja van az értékeknek, melyek ott abstrakte vannak elhelyezve. Példa erre a bankoknál létező milliárdnyi betét. Az tehát, hogy az adósságokat lytrikus értékegységekben fejezik ki, még nem bizonyítja hylikus (meganyagi ásított) voltukat. Laikusok azt szokták mondani, X-nek 10,000 korona pénze van a bankban, de ez nem jelenti azt, hogy az készpénzben volna meg, hanem csak azt, hogy abstract, könyv, illetve okiratszerűen létező vevőéről vannak.

Ha a laikusok eme elterjedt nézetét megváltoztatni óhajtjuk, akkor azt nem a pénzre vonatkozólag kell tenni, hanem a hiteltőkékre nézve. A pénz tekintetében a metülisztikus felfogás tiszteletben tartandó és csupán arról kell felvilágosítani őket, hogy az a körülmény, mely szerint valamely tőke pénzegységekben fejeztetik ki, nem jelenti még annak anyagiasított, metallisztikus mivoltát, ép oly kevésbé, miként 100 méter hosszú vászon fogalmát nem kell beléje göngyölített métermértékek fogalmával összekapcsolnom. Ezen kifejezés alatt «10,000 korona takarékpénztári betét» nem kell tehát pénzt érteni, hanem abstract vevőerőt, hol a pénzegység csak annak mennyiségét határozza meg. Még kevésbé lehet azonban abból a körülményből, hogy az abstract tőkéek csak számolási, vagyis névleges értékegységekben fejeztetnek ki, a mely elnevezésben azonban az anyagiasított pénzzel azonos, a pénz hasonló természetére következtetni.

Ez a felfogás velünk nevelődött és még abból az időből maradt ránk, mikor a vevőerőt csak érezben, javban lehetett elraktározni, midőn tehát az abstract értéket megőrző szerv egyúttal, sőt kizárólag a pénz volt. Ma azonban ez a két szerep szétválasztandó, mert mindkét feladat elvégzésének külön-külön szervei vannak. De ez a téves felfogás sokáig nemcsak laikusok, de tudósok véleménye is volt s így nem csodálható, hogy a pénz fogalmának tisztázása tekintetében a tudomány nem valami nagyot haladott s inkább abban

merült ki, hogy az e téren a gyakorlati élet által ösztön-
szerűleg teremtett alakulatokat tanulmányozta.

Mint mondtuk már, a pénzegység és értékegység fo-
galmának összezavarása az, a mi Knapp elméletén mint egy
vörös vonal húzódik végig. Az értékegység, mondja Knapp,
nem a pénzdarabokban rejlő ércmennyiség definitója, ha-
nem mindig csak történeti és jogi fogalom. A legelső
értékkitételek a javaknak egymással való összehasonlításából
eredtek, de ha már egyszer az ily értékelés meghonostilt,
értékkitéletet hozhatunk a nominal, csak történetileg definiált
értékegység használatával.

Ez helyes, sőt rendkívül értékes meghatározás, külö-
nösen elvi szempontból, mert ebből igen fontos új tanul-
ságok vonhatók le, mint alább látni fogjuk, de ebből ki-
folyólag támadt azután Knappban az a hit, hogy tehát a
pénz is ily tisztán névleges dolog és ebből kiindulva for-
mulázza meg az új pénzberendezés mikéntjét, s látja szük-
ségtelennek az anyagiasított pénzt, fölöslegesnek a kész-
fizetést.

Ámde az, hogy az értékegység ily alakúság, még nem
engedi meg a fenti következtetést, mert az értékegység-
valóban csak proclamatikus intézmény, mely hozzáillesz-
kedik a múlt, illetve megelőző értékegységhez, s abból ki-
indulva határozza meg új vevőerejét, de maga a pénzintéz-
mény ettől különböző dolog. Lássunk egy példát.

Az 1892. évi XVIII. t.-cz. azt mondja:

1. §. Az eddigi ausztriai érték helyébe az arany érték
lép, a melynek számítási egysége a korona.
A korona száz fillérre válik.

2. §. A pénzverés alapsúlya a kilogramm és ennek tize-
des részei. (1/3280 kg. tiszta arany = 1 kor. értékegységgel.)

22. §. Az ausztriai értékre szóló papírpénzjegyek mind-
addig, a míg forgalmon kívül nem helyeztetnek, minden
fizetésnél, mely a törvény szerint koronaértékben teljesí-
tendő, az állami és egyéb közpénztárak, valamint a magá-
nosok részéről fizeteskép elfogadandók, még pedig olykép,
hogy névértékük minden forintja két koronával számítassék.

Ezen törvény miniszteri indokolása pedig így szól: «Az új valutarendezés folytán az eddigi ausztriai ezüstérték helyébe az aranyérték lépven uralomra, annak számítási egységét ezentúl nem a mostanáig érvényben volt forint, hanem a korona képezendi — a mostani forint értékének fele t. i. 50 kr.»

Vizsgáljuk meg most már jól, mi foglaltatik ezen szakaszokban. Az elsőben az állam kijelenti, hogy az ausztriai érték helyébe az aranyérték lép, melynek számítási egysége a korona. A kijelentés súlypontja itt nem az aranyértéken, hanem a korona elnevezésű számítási egységen nyugszik. A lényeg az, hogy az állam egy új számítási értékegységet statuált s annak az arany értékével való összhangbahozása, aranyba való burkoltatásának mikéntje már másodrendű dolog.

Hogy mennyi arany képviseljen egy koronát, az a névleges értékszámítás szempontjából már mellékes dolog, mert ép úgy mondhatná az állam, hogy az eddigi ausztriai érték helyébe a búzaérték lép s ennek számítási egysége valami specialis elnevezés, melynek alapsúlya egy métermázsza búza s annak tizedes részei s egyúttal kimondhatná, hogy egy métermázsza búzára mily mennyiségű új számítási egység esik. Vagyis a prius a korona, s annak reccurrens kapcsolata az előbbi értékegységgel; a pénzítés, a meganyagiasítás mikéntje már ezt követő kérdés.

Különbség teendő tehát az értékegység és annak megérczesítése, a valuta között. Az, hogy aranyérték legyen a valuta, szintén kimondandó, de már szemmelátható, hogy ez a következmény, mely által az állam az újonnan statuált értékegységet a társadalom javértékeivel kívánja összefüggésbe hozni, megállapítván egy a világon mindenütt nagyrabecsült javon, az aranyon, hogy mily erejű reális vevőképességet kivan neki tulajdonítani. Mert ez mellőzhetetlen, e nélkül az egész értékszámítás chimera.

Helyesen mondja tehát Knapp, hogy az arany csak kisérő jelenséggé válik, de nem a pénzítésre, hanem a számolási értékegységre nézve. Utóbbit tehát nem kell meg-

anyagiasítva felfognunk, de a pénzt ilyennek kell tekintennünk, mert mint mondtuk, ez óvja meg az abstracttá vált számítási, illetve értékegység realitását, még szabatosabban mondva, ezzel őriztetik meg számítási egységünk ágiója, a külföldi értékegységgel szembeni paritása.

Ezek után világos, hogy külföldön is csak értékegységekben kifejezett abstract vevőerők vannak, úgy, mint nálunk, s az egész ágióbeli küzdelem arra irányul, hogy a mi értékegységünknek a külföldiek éveli pariája megvédessék. Vonatkozásukat a javakkal ott szintén az arany közvetíti, ez a tertium comparationis.

Az értékegység tehát névleges, a fizetés és a csereforgalom csak ily számítási egységeket képviselő papírok, látra szóló utalványok, bankjegyek által bonyolítatik le, de mindez nem pénz, hanem chartaidarab, ép úgy, mint a váltó és egyéb gazdasági szolgáltatást abstract, ambuláns állapotban szállító és ugyanolyan értékű szolgáltatás követelhetésére feljogosító papír. Ehhez pénz nem szükséges. Nem kell, hogy valami értéket metallisztikusan vagy egyáltalában javakban megtestesítve, quasi megdologiasítva szállítsunk. A mai tökéletes igazságszolgáltatás s jogrend mellett ez felesleges óvintézkedés, melynek legfeljebb civilizálatlan vidékeken van még értelme. A nagy társadalmi csereforgalom lebonyolítható utalványokkal, melyek egyike a bankjegy is, s a végeredmény ép úgy a kiegyenlítés, mintha azt pénzzel bonyolítanók le.

A fizetési eszközök, bankjegy stb., nem valami önálló dolgok, hanem gazdasági szolgáltatások képviselői. Azok tehát nem javak, csak javszolgáltatás s követelhetés legitimációi. Végső sorban mindenütt csak szolgáltatás nyújtásáról és viszonzásáról van szó és az utalványok abstract értékeik hordozói dinamikus állapotukban (a betétnél azok statikus állapotban vannak) a csere könnyebb lebonyolítása, a concret javak szállításából eredő differenciák kiegyenlítése végett, egyszóval a fizetési eszközök is csak a nagy mozgó könyvvitel, a tartozik és követel rovatoknak ambuláns clearing által való kiegyenlítései.

Tehát nem a jelpénz szabadít meg bennünket kötelezettségeinktől, hanem a valódi gazdasági vagy kulturális értékű szolgáltatás, melynek teljesítése után az egyén annak abstract halmazállapotú legitimitióját kapja a maga által igénybe vettek kiegyenlítése végett. A mi tehát a jelpénz belföldi jelentőségét illeti, úgy az sem valami tisztán chartalistikus dolog, valami «Ding an sich».

Valósággal a chartaidarab itt is csak papírrongy, míg nincs forgalomban; csak akkor, a mikor elindul valami gazdasági szolgáltatás képviselőjével megrakódottan, hogy a javak értékét mintegy metafizikai állapotukban továbbítsa, támad az az értéke, melyet neki az állam tulajdonít. A jegybank fiókjában az valóban csak értéktelen papírdarab, mely azonban a forgalomban vándorútra kelve, magával viszi a reális javakra való vonatkozást s birtokosa fordulhat a bank ellen, ki viszont szükség esetére az adós vagyontól szerez érvényt a pénzjegyeknek a kapott adósslevél mint kötelező ígéret alapján.

Szóval, épen ha jogilag akarjuk felfogni a jelpénzt, akkor nem azt a közjogi felfogást kell plausibilisnek találnunk, hogy az állam autoritativ kijelentése által támadt a kifejezett valutának megfelelő értéke, az állam ily kijelentés által alig tudna valami különben értéktelen darabnak abszolút érvényt szerezni s még kevésbé lehet a chartaidaraboknak azért értéket tulajdonítani, mert — mint Knapp valóságos rabulistikával mondja — a chartaidarabok vevői egyúttal továbbadói is azoknak, tehát mintegy saját érdekeik ellen cselekednének, ha annak reális értékét kétségbe akarnák vonni. A darabok chartalszerűségének valutaszzerűen való honorálása azon a magánjogi tényen alapul, hogy a chartalszerűen fellépő darab mögött, bár önmaga nem reális, tehát nem értékes dolog, de a kötelmi jog szigorú biztosítékai, vagyis a belső jó polgári törvénykezés folytán az abstracte kifejezett gazdasági szolgáltatás elmaradása esetére az adós vagyona áll.

A bankszerű fedezetnek, különösen a nálunk érvényben levő $\frac{2}{5}$ fedezeti rendszernek sincs más értelme, mint hogy

a pénzjegyek $\frac{2}{5}$ részben arannyal megalapozvák, $\frac{3}{5}$ rész pedig mögöttük a bankjegyeket igénybevevők vagyona, sőt mivel a jegybank nem közvetlenül, hanem még kisebb pénzintézetek által nyújtja kölcsöneit, ezeknek vagyona is áll. Szóval néma pénzjegyet kibocsátó bank adja a chartadarabnak anyagi fundamentumát, hanem a forgalmi állapotban bár kissé elrejtett vonatkozása ama tényre, hogy a benne rejlő értékegységek erejéig a kölcsön vissza nem fizetése, vagyis a compensatio elmaradása esetére az adós vagyona mint fedezet kerül előtérbe. Az eset olyan, mint mikor egy csónakban árút szállítunk. A csónaknak úgyszólván nincs értéke, de midőn áruval terheltén száll tova, ennek értékével emelkedik a saját értéke. A chartadarabban persze ez eszményileg való megterhelés, melynek reális vonatkozásait a kötelmi jog garantálja.

Látjuk tehát, hogy a tisztán chartalistikusnak látszó darabok is anyagilag megalapozva vannak javval, vagyonnal, a mi utóvégre sokszor becsesebb még mint az arany, mely tudvalevőleg inconsumabilis.

Mégis, habár az állami proclamation alapuló érték egység mint ilyen teljesen megfelel is a célnak, mert a compensatio ép úgy elvégezhető jelpénzzel is, mint ércpénzzel, ez azért nem teszi fölöslegessé magát a pénzt, vagyis az értékegységnek megfelelő meganyagiasított darab létezését, mert subsidiariusan valamiről gondoskodni kell, t. i. arról, hogy a névleges értékegységre szóló abstract tőkék és az ambuláns állapotban jelpénzeken nyugvó vevőerők vízbe ne essenek.

Igaz, hogy erről csak arra az esetre kell gondoskodni, ha baj támad a valuta körül. Bár egészséges embernek nem kell orvosság, de azért szüksége lehet rá és mivel nem tudhatni, mikor szorul rá, annak készen kell állnia, hogy rögtön alkalmaztassék, vagy még jobb példát hozunk fel, egészséges viszonyok között nem kell járványkórház, de azért előre el kell készíteni, hogy ragály esetére már meglegyen.

Ilyen subsidiarius dolog az értékegység megérczesítésé-

nek lehetősége is, a mi nem jelenti tehát azt, hogy a jel-pénzt a magánforgalomban készpénzzel kelljen pótolni, hanem gondoskodni kell arról, hogy ha bármikor kétség támad az értékegység vevőereje tekintetében azt kipróbálhassuk, *a jegybanknál beváltván aranyra* az azt jelképező bankjegyet. Vagyis kell, hogy a névleges értékegység mögött a háttérben mindig ott lappangjon a megjavítás lehetősége, s érdekes, hogy minél biztosabb az, annál kevésbé kerülhet arra a sor, mert kényelmi szempontból is mindenki a papírpénzhez ragaszkodik.

De ez esetben is az a bizonyos alak, melyet a pénzverdében az aranyhoz adnak, az érmesítés, hovatovább fölöslegessé válik, mert a pénz az ősi állapotnak megfelelő általános cserekövetítő tárgygyá válik át s e célra az amorf darabok, rudacsok is megfelelnek.

Ennek következtében maga a pénznevezés is változást szenved és érteni fogjuk alatta azt az abszolút becsű javat, mely által az állam az értékegység javegyenértékűségét definiálja (aranyvaluta).

Megjegyzendő azonban, hogy az arany értékét az állam nem állapítja meg, azt nem is teheti, hisz az ép oly jav, mint minden más, melynek ára van. Az állam csak megmondja, hogy egy kilogramm finom aranyra 3280 korona esik, de hogy az arany mennyibe kerüljön, azt meghatározni nem elégséges az állami kijelentés. Azért az állam ekkor egy lépéssel tovább megy. Miután már megállapította volt, hogy egy nominális értékegység vevőerejét mily mennyiségű aranyéval kívánja egyenlőnek tekinteni, az arany értékére nézve bizonyos árt igyekszik betartani s «gesz erejét latba veti, hogy azt azután állandósítsa.

Ezen cél szolgálataiban való ténykedését az államnak Knapp hylodromikus igazgatásnak nevezi s így szól: «Hylodromia alatt tehát valamely hylikus, vagyis a korlátlan pénzítés alapjául szolgáló anyag tudatos megszilárdítása értendő, még precisebben mondva: biztos határok tudatos megerősítése le- és felfelé a hylikus érez ára tekintetében.» Knapp azonban a hylodromia fontosságát az értékegységre

nézve tagadásba veszi. «Ama indokolás, — mondja ő — hogy a hylikus ércz ezáltal értékmérő lón, mint valamikor az autometallismus idejében, téves, a hylikus ércz ára csak ex institutione s nem ex definitione szilárd s nem igaz, hogy a mi értékegységünk (márka, rubel, frank) a hylikus ércz bizonyos mennyisége által van definiálva, ellenkezőleg, utóbbi, daczára ennek, addig, míg a chartalpénz uralkodik, csak történetijogilag marad meghatározva. Majdnem mindenütt túlbecsülik a hydromiát, mert azt hiszik, általa adva van a mód, az értékegységet reálisan definiálhatni.» Pedig nem helytelen eljárás ez, mert ha az értékegység nem definiáltatik reálisan, ha nem hozatik ex definitione egy jav értékével összefüggésbe, az egész értékegység s vele minden abstract tőke realitása elvész. Téves tehát, ha Knapp mondja: «A pénzrendszer nincs az érczek hylikus használatához kötve sem a belföldi, sem a külföldi forgalom tekintetében. Az összes érczfélék oly nagy mennyiségűekké válhatnak, mint a víz, vagy oly ritkakká, mint a helium, mindkét esetben még lehetséges volna czélszerű pénzrendszer; mert bár nagyon ajánlatos hylogenikus * pénzzel rendelkezhetni, de elméletileg az nem szükséges. A pénz a jog teremtménye és hylikus ércz nélkül is létezhetik, végső sorban azért, mert az értékegység nem technikailag, hanem jogilag van definiálva.» De mintha ellenmondás volna álláspontjában, mert máshol ismét így szól: «De térjünk vissza a valóság terére. Nem minden, a mi lehetséges vagy elgondolható, ajánlatos is. Az elméletnek azt is meg kell mutatnia, hogy a lehetségesek között mi a czélszerű is. És ez könnyen megmondható ... Mégis leg-helyesebb a hylogenikus pénz mellett megmaradni, a míg lehetséges. Kultúrállamainkban a legjobb az arany hylikus használatát fenntartani. És főleg a legajánlatosabb a valu-

* Hylogenikusnak nevezi Knapp ama pénzt, mely az anyag által már adva van, midőn tehát az nemcsak valamely anyagból áll, hanem csakis annak alkalmazása által létezik. «Staatliche Theorie stb.» 29. oldal.

táris pénzt a készfizesítés szervezetével felruházni, a mint az mindenütt meg is valósított, habár a jelképi rendszerű accessorius pénzfajták úgyszólván az egész belföldi forgalmat kitöltik is. A hylodromikus eljárás is fenntartandó, a mint az ma fennáll. És pedig a következő okokból, melyek egyáltalában nem a pénznek lényegéből folynak. Az ok a pariban való hit. Ugyanis azt hiszik, hogy a pari a hylogenikus rendszernek köszöni létét (pedig fordítva: a hylogenikus rendszer a választott pariból támadt), s hogy ezen rendszeren nem szabad változtatni, a metallistikus hit legfőbb parancsa. Az egyszer választott pari fenntartása politikailag rendkívül meg van könnyítve, ha a valutaris pénznek meghagyjuk a készfizesítő szervezetét a melléje rendelt hylodromiával.»

Vagyis röviden összefoglalva Knapp nézete az, hogy elméletileg nem helyes az érczpénzrendszer, de célszerű, mert valami «előítélet» vezeti az embereket e téren.

Fentebb eléggé kimutattuk már, hogy a hylodromikus rendszer épen a pénznek lényegéből folyik, tehát nem áll, hogy a valódi pénz lényege nem követeli azt meg. Csak annyi igaz, hogy a fizetési és cserefunctióban más tényezők is közreműködnek és arra a hylogenikus pénzt felhasználni felesleges erőpazarlás, mert arra az erőre nagy szükség van. A készpénz egyéb jelképileg is betölthető functióra való felhasználása esetén épen a főszerepében és épen akkor, mikor abban a legnagyobb szükség esetén teljes súlylyal kellene fellépnie, nem tudna érvényesülni. Ezen szerep a számítási egységnek eszeleges realizálás, aranyra való felváltás általi megvédése. Ha ennek a metamorbozisonak lehetősége hiányzik, elvész az egész érték egység, mert nincs realitása. Épen elméletileg kell tehát, hogy ez a megjavítás meglegyen és ezért a célszerűség azt kívánja, hogy minden esetre való subsidiarius biztosíthatása végett a gyakorlati életben való túlságos felhasználását mellőzzük.

Tehát igaz, a mit Knapp állít, hogy t. i. a belföldi forgalomban nem kell érczpénz, készfizesítés, de ez egy nagy horderejű intézménnyel kiegészítendő: kell, hogy a bel-

földi forgalomra nézve is a *megérczesíthetés lehetősége biztosíttassék*. Ez pedig még elméletileg is más formulázás, mint a mit Knapp felállít és most egy perczig sem habozhatunk azt, mit Knapp csak czélszerűségből, a világnak a hylogénikus érczre vonatkozó balga hitéből kifolyólag tart megengedhető'nek, elméletileg is indokoltnak találni.

Nem lehet első pillanatra eldönteni, vajjon a világ csak ösztönszerűleg, avagy belátásból ragaszkodik a metallistikus felfogáshoz. De alighanem a múlt korszakoknak a jel-pénzekkel szerzett szomorú tapasztalatai, a francia *directoire assignata* rendszere és más devalvációs esemény van még emlékezetében, mivelhogy attól nem akar eltérni. Hiába itt minden szellemes elmélet. És az a bizonyos ösztönszerű érzés is nagyszerű dolog, mert mégis a helyes cél vezet, hisz ösztönből is lehet czélszerűen cselekedni.¹

A közgazdasági tudomány hivatott művelői már jobban átérzik Knapp elméletének helytelenségét s azokat nagyon nehéz meggyőzni, mert Knapp elescamotálta — Bendixen² egy találó kifejezése — előlük a gazdasági értékeket, melyek nélkül azok nem élhetnek. Ezért Európa egyik legnagyobb közgazdásza, Wagner Adolf,³ azt mondja Knapp elmélete ellenében, hogy az sikertelen kísérlet, mert túl-mesterkél't terminológiával, a pénz gazdasági kiindulási pontjainak túlságos háttérbe szorításával, az állami befolyás túlzásával, hamis deductiókkal és a tiszta papírpénz rég ismert folyamataival az anyag értékéhez ragaszkodó pénz-

¹ Talán helyén van itt Pikier Gyula elméletét szóba hozni, ki szerint nincs ösztönszerű cselekedet az emberben, mert ez mindenben czélszerűen cselekszik; ámde ösztönszerű és czélszerű cselekedet nem ellentétesek és ösztönszerű cselekedet a czélszerűség iránti törtetés bizonyos elemibb, primitivébb phasisa, melyet gyakorlati okokból is tanácsos egy külön elnevezéssel, az ösztönszerűségével megjelölni, míg a tudatos czélszerűségi cselekedet a belátásos. Az új bankjavaslat tervezőit is csak az ösztön vezette.

² Das Wesen des Geldes.

³ Theoretische Socialökonomie II. Abteilung.

elmélettel szemben a pénznek egy chartai elméletét állítja fel. Bővebben egyébként Wagner nem foglalkozik Knapp elméletével, csak per tangentem felhossa, hogy minél inkább ruháztatik fel a pénz bizalommal a forgalomban, annál inkább szorul háttérbe a pénz anyagi s alaki tulajdonsága, sőt a legtöbb esetben el is tűnik. Minél nagyobb mérvben fejlődik ki az ily individuális tömegpsychologiai állapot, — miközben a tudatból teljesen kitörlődik az, hogy a pénztárgy javbeli és alaktulajdonságai szülték annak használati és csereértékét s ebbeli gyakorlati jelentőségüket még mindig megőrizték, bár a concret esetben azok teljesen figyelmen kívül hagyatnak, —annál inkább támad oly állapot, hol a pénztárgy értéke mint ilyen és ezen javérték létezése és mértéke a pénztárgy általános csereeszközi mivoltából folyik. Wagner megengedi, hogy bizonyos csereforgalmi közületekben a pénz jelképileg is megfelel, de csak addig, míg a bizalom, mely szülte megbecsülését, fennáll. S csak addig a fokig lehet a pénz állami elméletéről beszélni. De erre építeni szilárdan nem lehet, pláne világpénzre nem alkalmazható ez az elmélet, itt a «Staatliche Theorie» teljesen a levegőben lóg, mert az itt a pénz gazdasági mellőzhetetlen funkcióját elejti és azt hiszi, hogy oly fontos körülmény, mint a minő a csereerő és értékmérő szerep, teljesen ignorálható.

A csereerő alatt érti, úgy látszik, Wagner azt a funkciót, mit mi fentebb az értékesség vevőerejének megvédési szerepe tekintetében a pénzre nézve állítottunk.

De valamit meg kell engednünk Knappnak s nem elméletének. Még Wagnernél is tapasztalható, hogy a pénzelmélet tárgyalására vonatkozólag mily kevéssé precisek a kifejezései és Knapp érdeme, hogy egy új szabatos terminológiát teremtett, melyet felhasználva, könnyen lehet most már a pénz lényegének kérdését pontos analysis tárgyává tenni. Az a bizonyos ócsárolt, túlmesterkelt terminológia Knapp legnagyobb érdeme, sőt azzal lehet fordulni elmélete ellen is, a mi azonban nem csökkenti Knapp művének tudományos jelentőségét.

Gyönyörűen mondja Bendixen:*

Nem a gyakorlati pénzpolitika terén való közvetlen alkalmazhatóságában rejlik Knapp művének érdeme. Legkiválóbb tudós munkák daczára a pénz tana eddig nagyon elmosódott képet nyújtott, mely legkevesbbé sem volt alkalmas arra, hogy mélyebb ismeretek elérését lehetővé tegyen annál, mint a mit már mindenki az életben tudott a pénzről. Knappnál végre érezzük, hogy szilárd talajon állunk, munkája egy tudományos fejlődésnek nem befejezését, hanem kezdetét jelenti. A pénz- és Valutaproblem a Knapp által nem oldatott meg, hanem voltaképp újra felállított.

A dialectika fegyvereinek köszönhető a tudományos haladás. Egy-egy negatio csak megtermékenyítőleg hatott s újabb lendületnek vált okozójává. Jelen esetben is Knapp terminológiájának köszönhető, hogy alkalom adatott az értékegység és pénzegység közötti különbséget épen a Knapp-féle azonosítás folytán feltárni. Kimutattuk, hogy az a bizonyos Knapp-féle értékegység nemcsak történeti-jogilag van definiálva, mert nemcsak az a fontos, hogy az állam mennyiben létesít recurrens kapcsolatot közte s a régi értékegység között, hanem hogy az azonkívül reálisan is van definiálva és nem kevésbé fontos az, hogy minő érzeménység vevőerejével kívánja egyenlővé tenni az érték, egységeket hordozó bankjegyet és abstract, illetve hitel-tőkéket. A recurrens kapcsolat a múltnak szól, a régi értékegységekben kifejezett tőkéket új életre kelti, új elnevezést adva nekik, quasi új névleges köntösbe bujtatja őket, a reális, az érez súlyával való definitio pedig a jelennek. Szóval az előbbi csak reminiscencia, mely azonban nem kevésbé szükséges az értékátszámítás miatt, míg a hylodromia a jelen értéket, illetve számítási egységet kívánja el-tölteni elevenen lüktető friss realitás vérével.

A külfölddel szemben már Knapp concedálja, hogy kell hylodromia, vagyis egy érez árának megszilárdítása, mert

* Das Wesen des Geldes.

ott a chartaldarab vevőképeségének megbecslése nagyon problematikus valami, ámbár ott is ismét értékegységeink intervalutaris árfolyamának egyéb módon, az t. n. exodromikus műveletekkel való megvédése folytán tartja fölleslegesnek az érczpenzrendszert.

Knapp az exodromikus művelet három esetét hozza fel.

Ezek egyike az, hogy megszorítottatik a bankjegyek forgalma discontemeléssel, miáltal egyúttal kevesebb bankjegy kerül beváltás alá s külföldi tőke jön be a magasabb kamatoztatás folytán és annak beszállítása végett emelkedik a kereslet belföldi fizetési eszközökre. És ebben az esetben a chartaipénz is jó a külföldnek, mert a belföld részére kell, vagyis visszaküldésre s ennek következménye az, hogy a korona nevezetű értékegység árfolyama még az intervalutaris parin felül is emelkedhetik a fokozott kereslet folytán.

A másik mód az, mit az osztrák-magyar bank gyakorol, ki a külföld elleni követeléseket incorporáló váltókat, devizákat vásárol össze és tart készletben azon czélbóí, hogy ha belföldről fizetni kell oda, ezek küldése által compensálni lehessen s ennek következménye ismét az, hogy jelpénzünk és értékegységünkre szóló külföldi tartozásainkat reprezentáló papírok nem szaporodnak el, s így a kínálat nem emelkedhetvén bennük, megbecsültetnek, mivel egyúttal a belföldi értékegység intervalutaris parija megvédetik. Az osztrák-magyar bank a külföldi váltók árfolyamát az állam által elfogadott paritáson igyekszik tartani és pedig úgy, hogy 240.174 korona 10 font sterlinggel, 117.563 korona 100 márkával és 95.226 korona 100 frankkal legyen egyenlő.

A harmadik eljárás az, a melyet Oroszország követ. Ezen állam értékegységének intervalutaris árfolyamát saját értékegységére szóló külföldi követelések korlátlan átvétele és adása által igyekszik megvédeni, megbízáván egy bankárt Berlinben, hogy minden rubelért adjon 2.16 márkát és viszont. Ez t. i. a két értékegységnek intervalutaris paritása.

De legérdekesebb és legtanulságosabb mégis a német-

alföldi bank eljárása, mely meghatározott áron, 1653 forint 44 krajczárért ad egy kilogramm finom aranyat vagy külföldi érmét. Vagyis mit tesz? Hogy a belföldi értékegységbe vetett bizalom meg ne rendüljön, mindig kész érte vele egyenértékű aranyat szolgáltatni s itt fellebben a fátyol, mely az egész internationalis értékszámítási rendszert takarja. Nemzetközi vonatkozásban az aranynek értéke képezi egyúttal a névleges világértékegységet. Erre kell -átszámítani minden belföldi értéket és ez az oka annak is, hogy belföldi értékegységünk is arany súly szerint definiáltatik. Igaz, hogy Anglia kezdte ezt, de azután hozzá alkalmazkodtak a többi államok is, belföldi értékegységeiket az arany értékével hozván összhangba, úgy hogy a hydromia által mindenütt most már fixírozott aranyérték hovatovább belföldi és egyúttal nemzetközi számítási egységgé vált. Vagyis az eleinte tisztán Angliára szorítókozó arany értékegység *világértékegységgé* emelkedett fel és azáltal, hogy a belföldi is ezen alapszik, most már nincs más teendő, mint mindig ügyelni arra, hogy a belföldi névleges értékegység ne távolodjék el az arany forgalmi értékétől, a dolog természetéből folyó némi ingadozásoktól eltekintve, melyek óvszere azután az exodromia.

Ha így az arany értékének alapul vétele mellett sikerül a belföldi névleges értékegység uralmát a külfölddel szemben biztosítani, semmi akadályja sincs többé a nemzetközi okiratszerű elszámolásnak, tekintettel arra, hogy a külföldnek sem kell arany. Mert a nemzetközi forgalomban is csak úgy, mint a belföldön, szolgáltatások kölcsönös kicseréléséről van szó, s ott is egyenlő erejű értékegységek mellett épűgy compensálhatók a követelések, mint otthon, mégis azzal a különbséggel, hogy ha ez nem sikerül, a mi különösen passiv fizetési és kereskedelmi mérleg esetén áll elő, szükségessé válhatik arany kiküldése. Vagyis ily esetben előtérbe lép az ősi cseréhez hasonló állapot, mert a külföld az állami Proklamation alapuló értékegység iránt bizalmatlanná válik és javcsere-eszközt követel. Lehet, hogy az arany később a külföldről vett kölcsön alakjában visszatér, ha

feladatát, az abstract értékek nemzetközi szállítását elvégezte.

Az internationalis forgalomban is az emberek egymással szemben compensálják tartozásaikat, s ha marad egyik vagy másik ország rovására valami fedezetlenül, azt kölcsönrel rendezik.* Persze ez a rendezés nem megy oly egyszerűen végbe, mint a belföldön, hol a hitelező által a bankba elraktározott igényt átveszi az adós.

Kezdődik pedig ez azzal, hogy ha nincs követelés a külfölddel szemben, melylyel compensálni lehetne, vagyis ha nagyon nehéz, vagy lehetetlen devizákat szerezni, akkor aranyat vesznek és azt küldik a külföldre. Ezt az aranyat azután a külföldi beteszi bankjába, mely azt újra forgalomba hozza. Mi történt itt? Semmi egyéb, mint a belföldi életben, csakhogy nem pénz, hanem az arany, mint jav segítségével. A nemzetközi forgalomban tehát még az ősi csere van alkalmazásban világpénz, világchartaldarab hiányában, vagyis van egy nagy kelendőségnek örvendő árú, az arany, melyet bárhol elfogadnak absolut értéke miatt.

A külföldi is hajlandó hitelezni, de egyelőre aranyat követel, míg azt sikerül neki adósának, vagy más országnak — ez a complicatio nem változtat a tényen — megbízható címleteivel felcserélni.

Az arany tehát az értékek nemzetközi szállítója és közvetítője, de csak subsidiariusan.

Rendes körülmények között csakugyan nincs szükség arra, hogy az abstract tőkék nemzetközi forgalma aranyba füljön, vagyis megjavasítva fogatosíttassék.

A hylodromiának és exodromiának jelentősége tehát a következő: Biztosítja a hylikus, vagyis a pénzítésre elfogadott, illetve használt érez s egyúttal cserejavként szolgáló aranyérték állandóságát, mert ez alapon indulva definiáltatott a belföldi számítási egység, miután utóbbit az arany javértékével egyenlő vevőerővel kívánják felruházni. Gon-

* Lásd Fellner Frigyes: A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon.

doskodás történik továbbá, hogy legyen módja bárkinek a névleges értékegységekben kifejezett abstract vevőerőket megérczesíthetni, hogy az értékegység összefüggése a javakkal megóvassék. A jegybank pedig e célból köteleztetik az értékegységekre szóló jelpénz beváltására. Tehát a hydromia szükséges, mert az arany árát, illetve értéket állandósítani kell, nehogy az értékegység nagy ingadozásoknak legyen kitéve.

Az arany árának szilárdítása hiányában eltérés támad az értékegység vevőereje és javak ára között, melyek normális viszonyok között az uralkodó értékegységnek megfelelően becsültetnek meg.

Az exodromia pedig azért szükséges, mert általa megvédtetik a belföldi érték egység inter valutaris parija, nehogy a belföldi polgárnak túlfizetnie kelljen a szükségelt, és belföldön be nem szerezhető árút és hogy a külföldi tőke ne vonuljon vissza, vagy ne tartózkodjék belföldi papírok vételetől esetleges disagio miatt.

E célból lehetővé kell tenni mindenki részére az arany beszerezhetését, hogy a belföldi polgár ne legyen a külföldre szóló fizetéseire szükséges eszközök tekintetében teljesen a véletlennek kiszolgáltatva; hisz ez ép oly fontos, mint a belföldi forgalomra szükséges csereeszközökről való gondoskodás. Erről is tehát *intézményileg* gondoskodni kell és pedig úgy, hogy ezeknek kellő mennyiségben a belföldi piacz rendelkezésére való bocsátás tétessék kötelességévé ama intézetnek, mely a belföldi jelpénzforgalom összes hasznait húzza. Hisz a mai consolidait állapotok mellett a bankjegykibocsátás nem jár rizikóval és nem is egyéb kellemes egyoldalú kiváltságolásnál.

Ha azután a jegybank köteleztetik a külföldre való fizetési és csereeszközökről gondoskodni, ha különösen kimondatik a bankjegyeknek aranyra való beváltásának kötelezettsége, akkor ő saját jói felfogott érdekében ügyelni fog arra, hogy értékegységünk intervalutáris páriája ne szálljon alá. Ezt ma is megteszi már jegybankunk, de teljesen jószántából és részben azért is, mert ellenkező esetben arany

fog kiözönlenni, részben pedig, mert evvel a készfizetések felesleges voltát akarja demonstrálni. Ez azonban így nem maradhat, mert kell hogy a belföldi értékegység megvédésének hivatásos szerve legyen. Jegybankunk már az 1892. évi XVII. t.-cikk által köteleztetett elvben a bankjegyeknek aranyra való beváltására, de ezen rendelkezés életbeléptetését a bankstatutum által felfüggesztették. A törvényhozás ugyanis a jegybank beváltási kötelezettsége és a pénzjegyek kényszerforgalmának megszüntetése között junctimot csinált, ezt a kettőt összefüggőnek találván. Ezért az 1899. évi XXXVIII. t.-cz.-ben foglalt és az osztrák-magyar bank *módosított* alapszabályait felölelő rendelkezésekbe újólag felvettett, hogy míg az államjegyek kényszerforgalma a monarchia mindkét államában meg nem szüntetik, az osztrák magyar bank alapszabályainak azon határozmányai, melyek a bank jegyeinek magyar vagy osztrák veretű törvényes ércpénzre való beváltására vonatkoznak (83. §.) fel vannak függesztve. Azonban sem a már úgysis megszűnt államjegyeknek, sem a bankjegyek ma is fennálló magánforgalmi kényszerének fenntartása nem akadályozza annak, hogy a jegybank jelpénzeinek mindenkor a törvényes ércpénzben való beváltására ne köteleztessék, E kettő között nincs ellenmondás. És ezért az 1892. évben készült valutatörvények szerkesztői elvi tévedésben voltak, mikor e kettőt egymástól elválaszthatatlannak találták. Időközben a gyakorlati tapasztalat vezette arra a szakembereket is, hogy a belföldi forgalomnak semmi szüksége sincs készfizetésre, és ennek következménye az 1899-ben hozott módosított jegybank-alapszabályok 86. §-a, mely kimondja, hogy a jegybank jegyei törvényes fizetési eszközök s mindenki által elfogadandók, hacsak törvény, szerződés vagy más magán akaratnyilvánítás folytán nem ércpénzben való fizetés köteleztetett. Ez a *legal tender* elve. Nagyon helyesen, bár inkább ösztönszerűen, vagy legalább a gyakorlati tapasztalatok után indulva vannak ez elven. Pedig elvileg is helyes az álláspontjuk, de akkor nem méltó a készfizetések felvételének virtuális értékű kijelentéseivel játszani, hanem határozott elvi nézetet kell

vallani, a mely így formulázható: *Készfizető jegybank a bankjegyek magánforgalmi kényszerének fenntartása mellett.*

Az 1892. évi valutatörvények létrehozói egy következetes, de ma már felesleges erőpróbának kitűnt elvi állásponton voltak. Az 1892. évi XVII. t.-cz. miniszteri indokolása szerint a valutarendezés célja a papírpénz kényszerforgalmának megszüntetése és a kötelező készfizetés nemes pénzben volt, mert az előbbi által valóságos elszigetelt állást foglaltunk el a művelt nemzetek körében a közigazdaság terén, mely bénítólag hatott a vagyonosodás és jólét kifejlődésére.

Elsősorban is ma már papírpénz kényszerforgalmáról annál kevésbé lehet szó, mert papírpénz ama régi értelemben ma nincs is, csak bankjegy létezik már nálunk. Ennek természetét pedig több helyen már kifejtettük volt és annak conclusiója az, hogy a bankjegy nem is pénz, sőt még jel-pénz sem, hanem a jegybanknak önmagára kibocsátott látra kifizetendő váltója, helyesebben kötelezvénye. Még pénzsurogatumnak lehetne leghelyesebben nevezni, a mint azt Wagner Adolf teszi. A beváltási kötelezettség alatt álló bankjegyek természete teljesen elütő a beváltási kötelezettség alatt nem álló papírpénzétől. Ergo de strigiis, quae non sunt... ne szüntessük meg a papírpénz kényszerforgalmát, a mi úgysem létezik már. Ellenben van bankjegy, melyet a jegybank köteleztessék bármikor, törvényes ércpénzre (tehát ezüstre is) beváltani.

De érdekes, hogy már az 1892. évi törvénycikkek indokolása is, bár elvben kimondja a készfizetések felvételét, vagyis azt, hogy a magánforgalomban is bárkinek és bárki részére az esetleges fizetést kívánatra készpénzben kell teljesítenie, mégis többek között így szól: Az téves nézet, mintha a készpénzbeli fizetések felvétele után minden fizetésnek készpénzben kellene történnie. Ez a mai nagymérvű forgalomban kivihetetlen és fizetések teljesítésére a készpénzt helyettesítő jegyek is fognak alkalmaztatni és elkerülhetetlen is, hogy alkalmaztassanak, mert készpénzben a fizetési szükségletek nem volnának kielégíthetők. A valutarendezés után nagyobbodni fog a fizetési eszközök összegének

szükséglete. Csak az leend a különbség, hogy a készpénzt helyettesítő jegyek forgalma nem leend kényszerített és kötelező.

Azonban kellő időben belátták, hogy ez úgy nem lesz jó, nem lehet a magánegyént és a magánforgalmat ily vesztélynek kitenni. A készfizetés fogalma tehát szétválasztandó és különbség teendő a magánforgalmi készfizetés és a jegybanké között.

Az előbbire szükség nincs, a közönség maradhat, mint Knapp szellemesen megjegyzi, notalfromm, a bankjegyekkedvelésében, mely az osztrák-magyar monarchia mindkét államának közös és eléggé meg nem becsülhető tulajdonsága, senki sem fogja háborgatni őt. Ellenben szabadságában áll bárkinak a kapott bankjegyekkel a jegybankhoz fordulni törvényes ércpénzben való beváltás végett és az majd remélhetően el is fog bánni tudni azokkal, kik merő üzérkedésből fogják az aranyat keresni, az ú. n. arbitrageurökkel.

Ezek után lássuk részletesebben, mikép kívánják most nálunk a jegybank kérdését megoldani és a készfizetés tekintetében intézkedni.

Nos hát az egész mély hódolás Knapp elmélete előtt, A készfizetés kérdése úgy látszik teljesen elesik, mert annak felvételére a jegybank nem köteleztetik, ellenben kötelességévé tétetik, hogy ő a «korona» nevezetű értékegység intervaltuáris pariját megvédje. Ezt pedig ügyes devizapolitikával és szükség esetére arany exporttal, szóval a hylo- és exodromia már ismertetett eszközeivel fogja elérni. Evvel a meghagyással a törvény voltakép kötelességévé tette a jegybanknak a bankjegyek aranyra való bármikori beváltását, mert e nélkül az értékegység állandóságának biztosítása nem eszközölhető. De ép azért tartom a továbbiakban szükségesnek annak kimondását *expressis verbis*, hogy a jegybank köteles legyen jegyeit bármikor beváltani; a hogy azonban most tervezik, a fenti kijelentés hiányzik, illetőleg a törvényjavaslatban meg van ugyan, hogy az osztrák-magyar bank javaslására a magyar kormány köteles a másik állam kormányával haladéktalanul tárgya-

lásba bocsátkozni és a megegyezés létrejöttével a országgyűlésnek előterjesztést tenni, hogy a 83. §., mely a beváltási kötelezettségét felfüggesztette, töröltessék, mert ha ez négy hét alatt nem határoz, a javaslat jóváhagyottnak tekintendő (5. §.) Azonban a már kifejtett okokból folyik, hogy ennek a javaslatnak minél előbb kell megtörténnie, ezt megköveteli értékegységünk és az annak számolási egységeiben kifejezett óriási abstract tőkék realitása. Erre nézve már nem elég az exodromia, mert ez legfeljebb az értékegység intervalutáris pariját védi meg, de az országon belül a hydodromia megköveteltetik és ennek leghatásosabb eszköze a bankjegyek beváltási kötelezettsége, a jegybank részéről.

Felmerül azonban most már a kérdés, hogy mi lesz, ha a jegybank túlságosan igénybe vétetik a köteles aranyra való beváltás esetén. A belföldi forgalom jelpénzzel bonyolítottatván le, erre aligha lesz sokszor eset, de ha előfordul, úgy a jegybank prsemium-politikát fog űzni. Az arany prémiummal való védelmének megengedése esetére nincs szükség a discontemelés által ugyanazt a célzt szolgáltni, mert ennek az a hátránya, hogy általa a hitelkamatláb is érintetik, belföldi tőkések, illetve magánbankok nem tudván még pénz, illetve cseereeszköz- és hiteltőke-szükség között distingváltni.

De mi lesz akkor, ha a praemium túl magasra emelkedik, nem-e fog akkor disagio keletkezni? Aligha, mert arra az esetre, ha az arany vagy használati értékének emelkedése miatti vagy a Süss által megjósolt okokból csökkenne' az általánosan drágább lesz, minek folyománya, hogy az államközi értékegységek mind quoad arany, csökkenni fognak értékben, de egymás között az arányt megtartják. S mivel az arany drágulása nem érinti a többi javaknak az értékegységben kifejezett árviszonylatait, ez a változás nem is jár majd megrázkódtatással, miután a nagyvilág forgalma a többi javak és szolgáltatások tekintetében a régi áron fog lebonyolítottatni, és az ebből eredő kölcsönös kötelezettségek kiegyenlítettetni.

A praemium-politika még a tervbe vett új szabályozás szerint hiányzik, de van helyette más mód megvédeni az aranyat és pedig ezüst adása által, melyre a jegybank felhatalmaztatott.

Tehát az a bizonyos bimetallisztikns theoria távolról sem oly helytelen, a míg a hylodromia az ezüstre is kiterjed s illetve az ezüstben incorporait chartaidarab vevőereje megőriztetik.

Utóvégre minden absolut használati értékkel bíró jav lehet valuta, mind képes megőrizni az értékegységet. Subsidiáriusan jó tehát minden eshetőségre az ezüst, mert az arany megdrágulhat.

A beváltási obligo kimondása esetére nagyon ügyelni kell a kölcsön minőségére, s a jegybankot meg kell kímélni oly támadásoktól, melyek a jelzáloghitel nem nyújtása miatt érik. Fokozza még a bajt az is, hogy a $\frac{2}{5}$ részben nemes-érczfedezeti rendszerre kötelezett jegybank aranykiözlés esetén nemcsak a beváltott bankjegyeket, hanem megfelelő $\frac{3}{5}$ részben fedezetlenné váltat is köteles visszaszerezni a forgalomból.

Ezért a német jegybank élesen különböztet az áruváltók és finanziaális váltók közt, s utóbbiaknak megtagadja escomptálását. Ez annak az elvnek a helyes felismerésén alapszik, hogy a pénzalkotással visszaélés követtetik el, ha az arra fordítatik, hogy tőkeértékeket varázsoljon elő ott, a hol azok nincsenek meg. Bendixen a következő sikerült példát idézi a jelzáloghiteligénylők ellenében. Hogy csak áruk, nem pedig álló tőkék szolgálhatnak csupán a pénz kibocsájtása alapjául, soha sem bizonyult be oly találóan, mint a francia forradalom hírhedt assignatainál. Ez a papírpénz nem lógott talán a levegőben, hanem a kormány által bevont papi javak milliárdnyi értékeire lön kibocsájtva. Amáe ez az értékileg oly kitűnő megalapozás nem védte meg a pénzt a teljes elértéktelenedéstől. Mert a pénzzel élelmi-szert — mi hiányzott — akartak venni, míg az egyházi javak megvoltak ugyan, de természetük folytán inconsumábilisak. Ez szolgál egyúttal érvül azok ellen, kik a földre kívánják

a bankjegykibocsájtást aranyfedezet helyett fektetni. Mert e tekintetben igazán csak az arany az, melylyel kimehetek rossz belföldi termés esetén akár Argentiniába is venni, s ezért az aranyvaluta fenntartását, még az igazán a pénzt csak symbolikusan felfogó Knapp is ajánlja, csupán a készfizetést tartja feleslegesnek.

Miután végeredményben mindenki fogyasztási javakat akar, a ki dolgozott a társadalom nagy közös műhelyében, kell, hogy mindig annyi elfogyasztható javtőke álljon a piacz rendelkezésére, mint a mennyi legalább is a megélhetésre szükséges, mert ellenkező esetben válság támad. Tehát a nagy világgazdasági forgalomban is óvakodni kell attól, hogy elveszítsük az egyensúlyt és túlságos mérvben oly irányban való termelésre használjuk fel a meglévő javakat, melyek csak néhány év után fognak gyümölcsözni. A folyékony tőke bizonyos mennyiségét mindig reprodukálni kell, s ha az hiányzik, az ingatlan magánvagyon sem képes az ebből eredő incongruentiát megszüntetni. Hisz az 1907. évi válság is tanúság arra nézve, hogy ha a válság szele éri a világot, részvény- és immobilvagyon nem képes megmenteni bennünket az insolventiától, melyre nézve jellemző, hogy valaki vagyoniilag teljesen active állhat, de csak úgy mint egy lomha test, melyet egyszerre asthma fog el. És mi az insolventia oka? Folyékony tőke hiánya.

Ezért kell a jegybanknak a beváltási kötelezettség kimondása után különös gondot fordítani arra, hogy mire nyújtja kölcsöneit.

A nagy világméreg, melyről ma már nagyjában véve beszélni lehet, — hisz az egész emberi társadalom kezd egy közös gazdasági szervvé összekapcsolódni, — megköveteli, hogy a felemésztett folyékony s különösen elfogyasztásra alkalmas tőke tartozik rovatának legyen követelési rovata ugyanolyan javakra, sőt hogy ez már mint készlet is szerepeljen, mert máskép baj van. Ez a kettő egymást kiegyenlíti, a csere, illetve adás-vétel útján úgy, hogy annak lebonyolítása után az annak közvetítésére hivatott jelpénz visszatér a jegybankhoz.

Ezért tartja Bendixen az áruváltóval fedezett jelpénzt a klasszikus pénz mintaképének, ellenben azt, mely más hitelre bocsátatott ki, a hamis pénzzel egyenlőnek. A jelpénz ne legyen egyéb, mint javszolgáltatások abstract értékének szállítója, mint azt már kifejtettük volt. Ellenben a magánbankok betétek erejéig nyugodtan nyújthatnak másféle természetű kölcsönt is, ámbar itt is óvakodni kell bizonyos irányban való túltengéstől.

Nem szükség nélkül hangoztattuk a tőkehitel és csere-eszközhitel közötti különbség fontosságát, mert ennek nem kellő méltánylása a gyakorlati életben nagy igazságtalanság szülője lett és oda vezetett, hogy akkor, mikor nagyfokú csere-, sőt hitelforgalom lebonyolítására átmenetileg pénzszüke áll be, már is hiteltőkehiányról beszélnek és felemelik a hitelkamatlábát, bármily mennyiségű abstract tőke álljon is a piac rendelkezésére. Emelje csak a csere-eszközöket kibocsájtó jegybank ősszel, mikor igazán csak áthidaló kölcsönökre van szüksége a kereskedelmi vagy gazdasági termékeket készenlétben tartó osztályának, a pénzkamatlábát, azonnal utána mennek a többi tisztán hiteltőkék kezelésére hivatott magánintézetek és hiteltőkedrágaságot idéznek elő mesterségesen.

Ezt a jelenséget nagyon találóan össze lehet hasonlítani a teherszállítás esetével. Itt adva van az ár, az áru és a szállítási eszköz, a vagon. Ősszel, mikor megindul a javak vándorlása a termelőtől a fogyasztóhoz a társadalmi munkamegosztáson alapuló társadalomban, nagyon sok vasúti kocsira van szükség s néha a szállítási folyamat oly nagy mérvű, annyi áru kíván vasútra kelni, hogy a vasút képtelen kellő mennyiségű vagon hiányában, a forgalmat lebonyolítani. Ezért aztán az áru összetorlódik a feladási helyen míg a rendeltetési helyén hiányzik. A szállítási eszközök eme múltó jellegű elégtelensége folytán teljesen téves volna tehát azt a nézetet vallani, hogy nincs áru s ennélfogva árát fel kell emelni hiánya miatt. Hiány csak szállítási eszközökben van, s ha valami némileg indokolt, úgy ez az, hogy — ha szabad volna a vasúti forgalom terén a

keresletnek és kínálatnak árszabályozó tényezőnek lenni — a fuvardíjak felemeltessenek. Ámde ez nem igazságos, mert bogy a vasút a forgalom lebonyolítására képtelen, nem iogositja őt fel, hogy ebbeli tehetetlenségéből még haszna is legyen. A forgalom természetesen le fog bonyolítani, s ha nem lehet vasúton, hát szekérrel és vízi utakon. Az árú, bár némileg elkésetten is, előbb-utóbb rendeltetési helyére ér. A helyes szállítási politika ezeken a bajokon, mint múltó eseten, átsegít. Nincs tehát ok, hogy a forgalom ideiglenes zavara miatt az árú ára felemeltessék.

Vehetjük azonban az esetet megfordítva is. Lehet, hogy tényleg kevés árú van, de mivel a szállítási eljárás oly rendkívül gyors, ez könnyen abba a téves hitbe ejtheti az embert, hogy sok árú van, mikor abban esetleg tényleg nem igen bővelkedünk. Az utóbbi eset már ritka, de nincs kizárva és a gyakorlati élet a gabonaforgalom terén mutat ily eseteket akkor, mikor enyhe tél folytán a folyók nem fagynak be és az árúk a legfélreesebb vidékekről is ráérnek előjönni.

Egészen így vagyunk az abstract tőke és a pénz, szóval az ideológiai árú, az értékek forgalma esetével.

Hogy a jegybankok a mai korban uralgó óriási árak és óriási abstract tőkék forgalmának lebonyolítására nem elégséges csereeszközeik miatt még jutalmat szedhessenek és felemelhessék a bankrátát, az már magában véve is igazságtalanság, mely azonban fokozott mértékben érezteti hatását az által, hogy a hiteltőkekamatlábát is felemelik miatta. Az európai jegybankok törpe bankok lettek a forgalom nagy igényei mellett és ezen tehetetlenségük árát kétszeresen kell megfizetnie a társadalomnak. A szakemberek érzik is már eme visszásságot és a mint látni fogjuk, Németországban megfontolás tárgyává tették ennek orvoslását. Miért legyen drága az árú, mikor kevés a vagon, miért legyen még nagyobb a hitelkamatláb, mert kevés a pénz.

Hisz a tapasztalat azt mutatja, hogy tavasszal, mikor már a forgalom megcsappan, a jegybank leszáll a pénz

kamatlábbal s ekkor követi csak azt a hiteltőke kamatlába, szóval tehát a hiteltőke értéke minden komoly alap nélkül felemelkedett, hogy azután alaptalan volta miatt rögtön lejjebb szálljon, ha a jó úttörő enged feszültségéből. Az ok, mely különösen a laikus világban van elterjedve, a pénz azonosítása a tőkével. Látszólag úgy van ősszel, hogy nem lehet hiteltőkét sem kapni, mert a bankok a kölcsönök lebonyolítása, betétekben rejlő nagy hiteltőkéknek az adósok részére való liquidálása végett pénzre, szóval vagonra szorulnak, hogy azzal azután az adós a kapott igénytőkét elszállíthassa magához. A bankok is zavarban vannak hibájukon kívül, mert leggyakrabban a kölcsön folyósítása pénz által történik. De ha a giro- és csekkforgalom nagyobb mérvben kiterjesztnék s különösen vidéki giroközponatok alakíthatnának, a hitelvilág nem volna úgy kiszolgáltatva a jegybanknak. Az egyidőben oly nagy megkönnyebbülést nyújtó pénztári utalványok, melyeket egyes helyi intézetek szűkebb körben való forgalomra kibocsátottak, betiltattak, a mi persze a közös jegybank érdekében állott, mert ezek a «vagonok» nagyfokú szaporítását jelentették volna a, s a jegybank látra szóló saját elfogadványai, eme ingyenesen kibocsátott pénzjegyei nem örvendtek volna oly nagy keresletnek. Égető szükség van tehát a csereforgalom eszközeinek szaporítására. Giroforgalom és clearing által tört magának utat az emberiség a jegybankok exclusiv csereszközei mellőzhetésére.

A természetben különben általánosan tapasztalható jelenség, hogyha bármi módon a természeti fejlődés megakasztatik, az kerülő úton igyekszik ugyanazt a célt elérni. Angliában a Peel-acta folytán előállott pénzelégtelenség bírta rá az embereket a csekk és clearing nagyobbmértvű meghonosítására, úgy hogy ott ma már, egy nemzetgazdasági író szerint, gentleman csak az, a ki csekkekkel fizet. Innen van az a bámulatos jelenség, hogy ott nincs szükség a forgalom lebonyolításához több pénzre, mint 3 milliárdra, akkor, mikor Franciaországban 8 milliárd ércpénz van forgalomban.

Miután az árúra, az elfogyasztható tőkére nyújtott hitel a legtökéletesebb kölcsön, mert az bármikor liquidálható értékekre, fogyasztásra rendeltetett javakra van alapítva, nincs semmi akadálya annak, hogy az ily váltók, kötelezettségek a jelpénzkibocsátási contingens alapjául szolgáló fedezetbe beszámíttassanak. Elsőrangú ezek közül a külföld elleni követeléseket incorporáló és az aranyértékre kiállított deviza.

Mert a nemesércztartalék korlátolt mennyisége folytán erre a feladatra képtelenné kezd válni. Elég baj, hogy ezen — mondhatni helytelen — elv békóiban nyögünk, miután az érezetkaró kihúzása ellen a jegybankok védekeznek discontemeléssel, minék levét a magánegyén iszsza meg. Maradi és kezdetleges felfogás, hogy az arany legyen kizárólagos fedezet.

Legyen elsőrendű, de legyen mellette más érdemes fedezet is elismerhető, mert különben az arany a hydromia következtében nem drágulhatván és nem követhetvén a javak áremelkedéseit, képtelenné válik azok forgalmaira fokozott mérvben igényelt jelpénzmennyiség fedezetéül szolgálni.*

Ebből kiindulva, a német birodalmi jegybank ama an-kétján, melyen arról volt szó, hogy vájjon felemeltessek-e az adómentes bankjegycontingens, különösen ketten voltak, a kik annak felemelését ellenezték, de nem azért, mert az emelkedésnek ellenségei voltak, hanem mert egyáltalában a contingentálást szükségtelennek tartották. Ezek egyike, Gamp, körülbelül a következőket mondotta: Ha az adómentes bankjegyhatár igazán valami viharmadár volna, én is mellette volnék; ámde épen a birodalmi jegybank nem egyszer már kijelentette, hogy ezen bankjegyadó által egyáltalában nem engedi magát befolyásoltatni, hogy a bankrátát felemelje, ha annak felemelése nem indokolt és szük-

* És nálunk mégis a devizáknak a fedezetbe eddig 60 millió korona erejéig megengedett beszámítása nem terjesztetett ki az új javaslat szerint.

séges más általános okokból, vagyis a jegybank maga mondja, hogy ezen intelmet figyelembe nem veszi s a bankrátát nem azért emeli fel, mert az adómentes bankjegycontingens átlépése várható. Ezért aztán Gamp oda konklitdál, hogy a bankjegyadó egyáltalában irracionális és megszüntetendő s ama javaslatot tette, hogy ha mégis megtartatnék, az adómentes bankjegyforgalom az arany fedezeti coefficiensétől tétessék függővé olykép, hogy az adómentes bankjegyforgalom az aranyfedezet emelkedésével automatikusan jöjjön. A másik, ki hasonló nézetten volt, Wagner Adolf.

Most tervbe vétetett nálunk az adómentes bankjegycontingens felemelése 600 millió koronára. Ez lehet helyes a kamatlábpolitika szempontjából, de nem elégséges intézkedés, mert nekünk arra van szükségünk, hogy a csereeszköz mennyisége szaporíttassék és ez megköveteli, hogy a bankjegy érczczel való fedezetének aránya reformáltassék olykép, hogy a devisák is beszámíttassanak a fedezetbe, a miáltal a kibocsátható csereeszközcontingens emelkedhetik és hogy a régi elavult² 5 fedezeti rendszer is valami módon átalakíttassék, nehogy a világ az arany korlátolt mennyisége folytán annak bilincseiben sýnylődjék. A tiszta érezetakaró elve elavulni kezd s ennek elégtelenségét a javárak óriási emelkedése okozta. Ezért Németországban nagy az elkeseredés a birodalmi jegybank kamatláb-politikája ellen, mely azonban, mivel ezen politika a tiszta aranyvaluta idejében elkerülhetetlen, mindinkább maga az aranyvaluta ellen irányul. (Perwolf.)

Egyáltalában a bankjegyfedezeti rendszer nagyon problematikus értékű, a mennyiben a jegybankok nemcsak hogy a contingenst átlépi, hanem a giroforgalom behozatala óta azt alig veszik figyelembe. Állításunk merésznek látszik, de igaz s ezen véleményünkkel nem is vagyunk egyedül.

A jegybanknak ugyanis kibocsátott bankjegyeinek fedezetére, tegyük fel, 800 millió korona aranytartaléka van. Arról nincs rendelkezés, hogy ezen érczfedezet tisztán csak

kibocsátott bankjegyek beváltására fordítandó. Ámde a banknak egyéb hitelezői is vannak, így a girobetevők, a kiknek ép úgy igényük van a bank vagyonára, mint a pénzjegytulajdonosoknak. A girokövetelés ép oly betét, mint más tőke. Igazában a jegybanknak nem volna szabad ezen giroköveteléseket kikölcsonözni, mert ezzel csak ellentétbe helyezkedik ama törvényes rendelkezéssel, mely eltiltja őt a betétek elfogadásától. A girobetét sem más, csakhogy ezután nem kell kamatot fizetni és ennek csak az a rendeltetése, hogy általa a jogosított résztvegyen a jegybank clearingforgalmában. A németországi bankankét alkalmával újólag hangsúlyoztatott, hogy a betétkezelés nem engedhető meg, mert kamatozó betétek elfogadása által a jegybank passiv hitelt venne igénybe és kénytelen volna activ tőkehitelt is nyújtani s ekkor újból kimondatott a fontos elv, hogy a birodalmi jegybank csak a pénzforgalom szabályozója legyen s nem szabad hitelbankká válnia.

Tényleg azonban a jegybankok, kivéve az angolt, a hol épen ezen visszaélések elkerülése végett a jegybank két departmentra, az úgynevezett bank- és pénzosztályra osztott, melyek egymástól szigorúan el vannak választva, erősen foglalkoznak hiteltökeműveletekkel, mert a náluk elhelyezett giroköveteléseket kölcsön adják. Ők tehát az idegen tőkéhez nyúlnak, sőt először is azt kölcsönzik ki, s ha az már elfogyott, akkor következik csak az igazi csereeszköz kiadása.

A német jegybank adómentes tartaléka 500, ősszel 700 millió márka, ámde a bank a giroköveteléseket törvényes korlátozás hiányában mind kiadhatja, akármily nagyok is. Érdekes, hogy egyes írók, mint Hucke és Bendixen, nincsenek tisztában az ily girokövetelések abstract tőke-természetével és giropénzről beszélnek, melyet így állítólag a jegybankok kibocsátanak engedelem nélkül s ebben találja Hucke a pénzérték csökkenésének igazi okát, holott ez is abstract tőke. Ez a tévedés onnan ered, mert ezek a tőkék is pénz alakjában adatnak ki, noha a pénz itt tisztán csak forgalmuk eszközlője. Szóval a jegybank is nem egyéb

e tekintetben, mint más hitelintézet, csakhogy míg a többiek a kamatkülönbözetben kapják meg a tőkések és az adósok közötti kapcsolat létesítéséért való díjat, addig a jegybank az egész bankráta erejéig gazdagodik, mert ő a girobetétért X-nek semmi kamatot sem fizet. Az osztrák-magyar bank is rengeteg girobetét felett rendelkezik, tehát nemcsak pénz, illetve csereeszköz, hanem hitelforrás is.

Nem következtetés tehát, hogyha valaki a jegybanktól vesz fel kölcsönt, legyen az akár pénzüintézet vagy magán-egyén, hogy azzal a kibocsátott bankjegy mennyisége szaporodik, s őt ha nagy a girobetét, a bankjegyforgalom visszamegy s csak akkor, ha tőkehiány van, megy ki a valódi pénzjegy mint kölcsön s ez az eset az, mikor egyúttal a hitelkamatláb emelkedése befolyással van a pénzkamatlábra is és viszont.

Azon alapvető tévedésből, hogy a pénz- és a hitelkamatláb egy és ugyanazon dolog, ered azután az, hogy az adómentes bankjegycontingens kimerülése esetén a kamatláb általános drágulása következik be. Egy felhőske sem mutatkozik a hitelélet egén, midőn egyszerre csak csereeszközhiány áll be miáltal az összes tőkehitelbankok is óvatosabbakká válnak s felemelik a tőkehitel kamatlábat. Pedig igazi hitelválság akkor van, ha az emberek összes tőkéiket felemésztették, akár növekvő fogyasztás, akár nagymérvű beruházás által, és még nem képesek megfelelő forgótőkével pótolni a fölszivottat. Az óriási különbséget pénz- és hitelválság között eddig alig értették meg, a belföldi életben magas bankjegyállomány nem jelent még hitelválságot, csak múló pénzfeszültséget s a magánkamatláb, mely alatt a hiteltőkekamatláb értendő, megmaradhat a régi fokán.

Különösen Hucke figyelmeztet arra, hogy a jegybank adóköteles pénzjegyeinek kibocsátásakor azt gondolják, hogy ezzel voltaképpen csupán a fedezetet kezdte túlhaladni, holott tényleg a giroigények kikölcsönzésével már rég átlépte a fedezetet tekintettel arra, hogy neki girocontóit is pénzzel, kell kifizetnie, ha megfelelő girokövetelés nem folyik be. Mert egészen más dolog, igények kikölcsönzése és egészen

más a bankjegy mint csereeszköz kibocsátása. E kettőt össze lehet ugyan téveszteni, mert mindkettő pénz kibocsátásában jelentkezik, de a girónál ez csak kölcsönt közvetítő eszköz saját hitelezéseire nézve, a másiknál pedig idegen kölcsönök és társadalmi adásvételekben jelentkező csereforgalom, továbbá bér és fizetésben nyilvánuló utalványozási rendszer eszköze. Érdekes tehát, hogy a betéti rendszer, melyet a jegybanktól eltiltottak, a giroforgalomban más alakban visszatér. Csupán a név változott, mert a mit ott betétnek, azt itt girokövetelésnek neveznek, mely után a jegybank persze nem fizet adót, mint a többi bank a betét után. Ámde ez óriási adó veszteséget jelent az államokra nézve, mert a girókból kiadott kölcsön olybá tűnik fel, *mintha a jegybank általa nem haladta volna túl fedezetét*, már pedig az adókötelesség beállásának feltétele az, hogy a bankjegyek mint csereeszközök forgalma a fedezeten túl levőnek jelentkezzenek. De a giro által a bankjegy csak ideiglenesen mint közvetítő eszköz megy ki és mihamarabb visszatér, szóval óriási hiteltőke-kölcsönügyletek bonyolítatnak le a girobetétekkel, melyek által a bankjegyeknek állandó forgalomban maradása meggátoltatik, azok visszatérnek mihamarabb és helyreállítják az adómentes bankcontingenst.

Lássunk erre egy példát Huckenál. A német birodalmi jegybanknak 1895. évi szeptember hó 23-iki kimutatását véve alapul, megállapítja, hogy

a készpénzkészlet és pénzsurogatum.....	1,010.697,000
bankjegyforgalom	1,079.823,000
fedezetlen bankjegyforgalom.....	69.126,000
adómentes fedezetlen bankjegyforg.....	293.400,000
marad még hitelpénz tartaléka.	224.274,000.

De ugyanakkor 502.355,000 márka girobetétet is adott kölcsön a jegybank, úgy hogy ez a még kibocsátható 224.274,000 márka adómentes bankjegyhez viszonyítva 45% erejéig van csak fedezve. Voltaképp ezen utóbb említett kibocsátható adómentes bankjegymennyiség nincs is hivatva arra, hogy ezen girobetétek fedezetére szolgáljon, ez csak

azzá válik, ha a girobetevők jelentkeznek tőkékért, mikor is azután a még rendelkezésre álló adómentes bankjegyek ugranak be, hogy a girobétét-kölcsönök visszafizetéséig kitöltsék a hézagot. S minél nagyobb lesz a kikölcsönzött girobététek összege, annál gyengébb lesz vele szemben a 293400,000 márka erejéig kibocsátható adómentes hitelpénz támasz!

A jegybank persze nem érzi magát kötelezve, hogy ezen girobététeknek szükséges megfelelő pénzkészletet megőrizze, sőt ő a reábízott girobététeket első sorban használja fel kikölcsönzésre s csak azután adja ki bankjegyeit. De míg az adómentes bankjegyek kibocsátásában Hucke szerint a jegybank meg van szorítva, addig a naponként esedékes girobététek kölcsönbeadásában semmikép sincs korlátozva, bármily nagyok is legyenek azok. Kiadhatja utolsó fillérig őket, mielőtt kénytelenítve volna voltaképeni pénztartalékához nyúlni. Feltéve, hogy a girokészletek valamikor az 1000 milliót érnék el, akkor is törvény áthágása nélkül kiadhatja. Csak akkor, mikor már az adómentes bankjegykészlethez kell nyúlni, szokott a figyelem felkelteni, de az néha már késő. És itt különösen szemelőtt kell tartani azt, hogy ezen girokészletek az egyes girocontisták állandó pénzkészletei és arra szolgálnak, hogy a jegybank clearing-forgalmában az illető jogosított résztvegyen s hogy követeléseit és tartozásait kiegyenlítésénél különösen a javára befizetendő összegek beérkeztéig a terhére beírt tételek által támadt hézagot kitöltsék, miért is azután, a mint a követelés befolyt, újra felszabadulnak és újrafelveszik girobetéti jellegüket. A girocontista azonban, különösen válságos időkben igénybe veszi tartozások kiegyenlítésére ezen a jegybanknál levő betétjét, mely azonban már kiadta volt, esetleg nemcsak ezt, hanem adómentes bankjegy tartalékát is. Ennek következménye azután az, hogy a jegybank kénytelen átlépni az adómentes bankjegy határt, hogy cliensein segítsen, vagyis a már meglevő pénzinflatiót egy újabbal tetézi. Mégis a mi az ily bankjegyplethorának a pénz deprecitációjára való hatását illeti, az távolról sem oly veszélyes, mint

azt Hucke gondolja, ki azt a pénz értékcsökkenésének legfontosabb okaként említi fel,* mert a bankjegyre nézve jellemző, hogy vissza kell térnie a bankhoz, mely őt kibocsátotta, miután csak rövid időre szabad ily hitelt nyújtani és épen ez okból nagyobb mennyiségben való kibocsátása nem jár azzal a hátránnyal, mint a beváltási kötelezettség alatt nem álló papírpénznél, mely a forgalomban való nagymérvű elszaporodása által csökkentette a jelpénz értékét, sőt némely esetben teljesen el is értéktelenítette azt. A bankjegy tehát csak csereeszköz, a javak cseréjének lebonyolítója, de állandó hitelre nem vehető igénybe, a mi különben a jegybankok alaptörvényeiben is elő van írva. Hitelre csak az abstract tőkék szolgálnak, ilyent pedig a bankok nem termelnek, hanem azok csak arra szolgálnak, hogy ily igényeket, melyek előbb a legtöbb esetben a bankjegyekben öltenek látható alakot, átvegyék betétként, úgy, hogy az ily igény azután levette jelképes köpenyegét, bevonul a bankok könyveibe mint abstract vagyon, a bankjegyek pedig visszatérnek oda, hol a fedezetüket szolgáltató arany fekszik. Mégis van egy eset, mikor a bankjegy nem tér olyan könnyen vissza s ez az az eset, midőn a bankjegy hiánya egyúttal hitelhiányt is jelent, a mi különösen a girobetétek kiadása esetén állhat elő. Előfordul ugyanis, hogy A, ki eladott 100 darab ökröt, az érték kapott 30,000 koronát a bankba helyezi el, mely azt azután B-nek kölcsönzi, ki evvel egy gyárat alapít és itt nemcsak ezt a 30,000 koronát, hanem még háromszor annyit beruházott, úgy, hogy csak néhány év múlva van oly hozadéka, hogy képes lesz a tőketörlesztést megkezdeni. A kötelezettségi viszony létrejött a bankon át. Ámde A-nak egyszerre csak kedve támad birtokot venni, úgy hogy szüksége van a tőkére. Felmondja tehát betétjét. Tegyük fel, hogy ez az eset többször is ismétlődik, szóval, hogy sok betevő más okból is valamely esemény folytán, mely részbeni megrázkódtatást és bizalmatlanságot idézett elő, visszakívánja a betétjét. A bank

* Hucke. Das Geldproblem und die sociale Frage.

ekkor a maga részéről is kénytelen felhívni B-t a kölcsön visszafizetésére. B azonban még nem tudott elég gazdasági szolgáltatást producálni, hogy így a kapott tőkét a javakért kapott elismervényekkel törleszsze és sehol sem akad más ember vagy bank, ki convertálná adósságát, lévén épen általános üzlettelenség, rossz gazdasági viszonyok, általános drágulás, úgy, hogy mindenki még fogyasztott meglévő tőkéjéből a helyett, hogy szerzett volna. Most szorult helyzetében a takarékpénztár visszakéri girobetétjét, kap bankjegyeket és azokkal fizet A-nak, B-t pedig kénytelen megvárni, vagy perli, a mi mindegy, mert egyik esetben sem liquid a követelés. Ilyen esetben a banknak pénzjegyei léptek a forgalomba, nem csere, hanem *igényhelyettesítőkként* s a forgalomban is maradnak mindaddig, míg az adós vagy szerez és fizet, ellenszolgáltatásait értékesítve vagy vagyona eladatik és ekkor ellenértékké az igényért a vételár lép, midőn is azután a 30,000 korona a forgalomtól megszabadul és ismét visszatérhet a jegybankhoz s átváltozik újra girobetétté. Tehát bizonyos esetben csakugyan a bankjegyforgalom emelkedése hiteltőkeszükségre mutat, mely azonban korántsem a pénz, mint ilyennek szűk voltából keletkezett, hanem ez a jelenség már következménye a hiteltőkehiánynak. Némely esetben tehát nem a nagyfokú csere, mint ez az őszi forgalomban szokott lenni, oka a pénzfeszültségnek, hanem mert az igények csökkenése és hitel-felmondások és abból eredő össze-visszaságok ideje alatt az ideiglenes aranyhidat szolgáltatja a jegybank fedezetlen bankjegyeivel s ezekkel mint *aligényekkel* rövidebb-hosszabb időre a gazdasági organismusban keletkezett folytonossági hiányokat kifoltozza. S ha esetleg B-nek jó vállalata van s csak hirtelen megrohanás miatt került bajba, a bank ily, bár a normálisnál nagyobb bankjegy kibocsátás által, képes a válságnak elejét venni, a nélkül, hogy különös kockázatba ment volna bele. Ezért igen helyes, hogy a jegybankok megismerjék a válság természetét s bizalommal siesse-nek a bár szolid, de a törvények fogyatékossága folytán a

hitelezőnek vagy betevőnek teljesen kiszolgáltott adós vállalkozó segítségére.

Ezért helytelen a Peel acta is, mely még mindig nemes-
 érez alaphoz köti az angol bank jegyforgalmát, miért is
 háromszor kellett már azt felfüggeszteni törvényhozásilag.
 Hogy az angol bank mégis kielégíti a forgalmat, az Anglia
 nagyfejlettségű clearing-, check- és giroforgalmának köszön-
 hető, mely majdnem bizonyosan azért alakult ki ott, mert
 az angol bank által kibocsátható bankjegymennyiség nagyon
 csekély volt és a nép más úton-módon, pénzhelyettesítők és
 a szolgáltatások közvetlen kicserélését lehetővé tevő clear-
 ing és check által igyekezett magán segíteni, a mi ma
 mindenesetre egészségesebb állapot, mint hogy ha én meg-
 levő javam becserélése végett, előbb azt kénytelen vagyok
 pénzre felváltani, szóval eladni készpénzben, hogy meg-
 vehessem azt, a mi viszont nekem kell. Angliában tehát a
 társadalom úgyszólván visszatért az ősi csere korába, midőn
 árút árú ellenében adtak-vettek s az egész világon az a
 tünet, hogy ehhez kezdenek mindenhol visszatérni, giro- és
 clearing-intézeteket alakítani, hol az emberek a forgalom-
 ból eredő összes követeléseik és tartozásaik compensatiója
 végett összejönnek. Voltakép a nemzetközi forgalomban
 máris visszatértünk a cserekereskedelemhez, mert minden
 ország bevitelét kivitelével fedezi, a váltók csak a leszám-
 olást közvetítik s nincs kizárva, hogy oly kor következik,
 midőn egy ország összes lakói egy bankár cliensei lesz-
 nek, hol kölcsönösen elszámolnak. Itt már nem kell pénz,
 mindenki a kapott szolgáltatásokat és javakat saját szolgálta-
 tásaival vagy javaival fogja kiegyenlíteni. A mai clearing-
 house tehát már hasonlít afrikai népek, vagy eltűnt ősi
 városok nagyszerű vásáraihoz, mert az egyes checkek,
 váltók és utalványok mögött a hordók, csomagok, ládák
 óriási tömegei rejtőznek, melyek így kicseréltetnek. (Gide:
 Principes d'économie politique.)

Ezen nagy kitérés után lássuk újra a megoldani cél-
 zott problémát az eddigi pénzegység és értékegység elem-
 zése világításában.

VI.

A pénz felhígítási folyamatának elemzése.

A felvetett probléma tekintetében most a dolog így áll. A valuta megőriztetik minden államban, de nem akadályozható meg a pénzegység általános elértéktelenedése, mert mikor a pénz mellett a különböző igény tőkék, címletek, váltók léptek fel, azok a társadalmi vevőerők új formában való felhalmozhatását segítették elő s a forgalomban a pénz szerepét kezdték betölteni. Fokozott mérvben lépett továbbá a compensatio, s cessio általi törlesztés előtérbe, mi a nemesérczpénzek forgalmi szükségességére is csökkentőleg hatott. Azonfelül közismert tény, hogy más gazdasági tekintetben a nemesércz jelenleg létező mennyisége sokszorosan múlja felül a szükségletet.

Ama óriási vevőerőket, melyek így felgyülemlenek, megismertük s így ez, mint a csereforgalom nemesérczmegetkarító iránya, mindjobban leszorította a pénz értékét.

De még a nemesércz régi vevőerejét megőrizhette volna, ha nem lenne a pénznek azonosítása az értékegységgel és vele az abstract fictiv vevőerőkkel. Minden ily vevőerő szaporítása a pénz értékcsökkenését vonja szükségszerűen maga után a nélkül, hogy erről bárki tehetne. Valami mystikus szükségszerűség ragadja magával lefelé a nemesércz értékét is s ezt a jelenkor legbámulatosabb jelenségének kell tekintenünk. Itt áll a nemesércz nagy, de értékes tömege s van valami, mi folyton felhígítja vevőerejét.

Ennek végleges magyarázatát tehát elméletünk megadja.

Már Knapp kifejtette, hogy az értékegység csak névleg

van meghatározva, vagyis az a nemes érczczel, melynek nevét viseli, mellé rendelt jelentőségű kapcsolatban áll az értéknagyság tekintetében, mert az állam autoritative kimondja, hogy 1 kor. aranypénzben $\frac{1}{3280}$ kiló arany legyen. Ebből úgy látszik, megőrizhető az értékegység reális vevőereje. Ámde mily csalóka a felfogás. A bankokban levő immaterialis értékegységek forgalomba kerülve a pénz vagyis arany alakját öltik magukra, úgy hogy vevőerő tekintetében nincs különbség ezek és a valódi aranypénz között, az ott felhalmozott rengeteg mennyiségű követelési jog, abstract tőke, különösen a fictiv tőke, mint «sok pénz» kerül a forgalomba, s a felszaporodott pénz benyomását teszi és annak hatásával bír.

A pénz értéke az állam által autoritative megállapított névleges értékegységnek van alávetve, vagyis az $\frac{1}{3280}$ kiló tiszta arany 1 korona értékével ruháztatik fel. Ezt Knapp úgy fejezi ki, hogy az értékegység csak történetileg határozható meg, vagyis a mindenkori érez, melynek nevét viseli, csak mellékes jelentőségű szerepet játszik mellette az értékméréseknél. Teljesen eltekintve a pénz materialis oldalától, mondják valamire, hogy értéke 1 korona. Valami önálló értékegységet látunk benne, melybe csak gyengén, sőt alig játszik bele az arany forgalmi értéke. így aztán a rengeteg mennyiségű hiteltőkék is, mint csupán névlegesen megjelölt tömegek szerepelnek, s távolról sem lehet feltételezni, hogy mennyiségüknek megfelelő érczkészlet által vannak létükben megtámasztva, azok csupán mint számszerűleg meghatározott vevőerők léteznek, vagyis ugyancsak abstracte vannak megrögzítve és kötelmi jogilag biztosítva. Metalistikusan, a hogyan a laikus fogja fel őket (sok pénz), nem is létezhetnének, mert a megaranyozási alaphoz hiányzik a megfelelő mennyiségű érczkészlet. Mi is volna, ha a betevők mind aranyban kívánnák betétüket. Ily kívánságot a világ leghatalmasabb nemes érczfedezettel bíró bankja sem volna képes teljesíteni. Ám normális időkben az igények a megfelelő arany mennyiségbe bújhatnak, vagyis a nekik nevét kölcsönző nemes érez ambuláns álla-

potban megvédi értéküket. De meddig tarthat ez? Hátha a fictiv tőkék névleges egységei oly nagy mérvet öltenek hogy egyszer csak az arany értéke fellázad a névleges értékegység ellen s nem hajlandó magát a bankokban és címletekben rejlő nominal tőkék uszályhordozójának odaadni, midőn az arany értékének a más tárgyakkal való összehasonlításából kialakult, de később ettől függetlenné vált értékegység az aranynyal szemben oly sokasággá lesz, hogy az állam autoritativ kijelentése elégtelenné válik. Egyideig az arany még valószínűleg megpróbálkozik azzal, hogy a névleges értékek realitását a régi alapon biztosítsa, sőt belső használati értékének mind nagyobb érvényesülése esetén az ambuláns állapotban az ő alakját öltő hiteltőkét értékükben emelni fogja, vagyis magával ragadja felfelé. Erre az összes abstract értékek igyekeznek majd az arany köpönyegébe bújni, de mivel ez hovatovább lehetlenné válik, az arany agiót kap s a névleges értékegységnek a valuta mint értékvédő felmondja a szolgálatot. Abban a pillanatban, midőn kitűnik majd, hogy a bankokban a korona nevezetű egységekben kifejezett névleges hiteltőkék mögött nem áll a megérczesítés lehetősége, az egész értékegység fictiója nyilvánvalóvá válik és összedől. Már látható ez válságok esetében ma is, mikor a betétek ki nem vonhatása miatt a bankok abstract tőkéivel szemben a már megérczesített tőke aránytalanul értékesebbnek tekintetik. Annyira azonban nem fog jutni a dolog, mert miként a viharoknak vannak előjelei, úgy itt is ez a folyamat előre veti majd árnyékát. Hogyha a névleges fictiv tőkék így tovább szaporodni fognak, az állam nem hunyhat szemet s a korona értékét idejében leszállítani fogja az aranynyal szemben, vagyis kimondja, hogy például 4000 kiló arany adja a korona értékét.*

* Az állam tehát üzni fogja tovább a hylodromiát, ha az értékegység aranyértékben való viszonyát definitio útján meg fogja változtatni, vagyis felemeli az arany értékét, de ezt az új számítási állapot azután szintén védeni fogja.

Ma az arany csak azért nem opponál a nominális érték-egységnek, mert jelenlegi mennyisége húszszorosán múlja felül gyakorlati használati értékét, úgy hogy csereeszköz szerepének köszönheti ma még, hogy a névleges érték-egységgel egyenlő ára van, tehát ily veszély egyelőre nem fenyeget.

Az eddigiek után constatálható a Knapp-féle elméletből kifolyólag is, hogy mivel a vevőerő abstracte is létezik s mivel az értékegység akár mint csereeszköz, akár mint a hiteltőkéket összszerüleg kifejező tényező voltaképp egyforma vevőerőegység, a fictiv tőkékben keletkező érték-egységek által *felhigittatik* mind jobban és jobban és mivel mennyiségben folyton nő, szüli végeredményben azt a hatást melyet a sok pénz kifejezése alatt láttunk előbbi időkben, és a mit a mennyiségi elmélet a tőkék bankszerű elhelyezésének, elraktározásának nem létezése idejében még az assignatának és egyéb felszaporodott pénzjelnek tulajdonított. Ugyanez a folyamat tapasztalható ma is, bár más módon, a pénzjegyek helyett azokkal egyenlő erejű, de bankszerűen biztosított *fictiv nominal értékegységekre szóló vevőerők folytonos szaporodása által, melyek szintén maguk után vonják a pénzérték csökkenését,*

Összegezzük most már az eddig mondottak lényegét. Nem áll tehát, hogy a pénzmennyiség szabályozza a javárakat, sem pedig az (Tooke), hogy a javárak a pénzmennyiséget. Mindig a társadalmi vevőerők összessége az, mi a javárra elhatározó befolyással van. Mindaz, a mit speculatio-nak, a hitel kiterjesztéseinek, nagyobb fokú bankjegy kibocsátásának tulajdonítanak, csak periodikus jelentőségű maradandóságra igényt nem tartó árváltozás. A társadalmi fictiv vevőerők szaporodása az, a mi a jav árakat kergeti felfelé állandóan és progressive és következménye nemcsak a pénznek, de az összes abstract tőkéknek értékcsökkenése.

Egyetlen ellenvetés tehető ezen általam felállított elmélet ellen és ez az, hogy habár a capitalisait földjádék által támadt fictiv vagyonerő felütötte is már fejét, de viszont ugyanannyi vevőerőt el is kell vonni a társadalom-

tói, szóval a birtok vevőjének is valahonnan elő kell teremnie a tőkét, melyet az eladóra átruház. Tehát új fictiv vevőerőt ellensúlyozna annak megfelelő nagyságú fictiv teher s az így támadt plussal correspondeálna megfelelő minus, tehát új vevőerő ezzel nem támadt. Igen ám, de az eladó az ő fictiv vevőerőit bármikor felválthatja javakra, realisálja tekintet nélkül a tartozásra, mely után az adós fizeti a kamatot továbbra is. A bankban a betét kivonása által támadt hézagot pótolja azután egy új betevő, ki esetleg valódi gazdasági ellenszolgáltatással tett szert vevőerőire, de lehet olyan is, ki újonnan támadt fictiv vevőerőit helyezi el. Vagy lehetséges az is, hogy egy ily emelkedő földjáradékkal bíró ingatlan tulajdonosa mindig több és több kölcsönt vesz fel s ily módon valódi vevőerőket von el a társadalomtól, sőt esetleg közvetlenül vesz igénybe javakat valakitől és az eladó biztosítja magát a vevő birtokán, vagy a fogyasztó vagyonságában bízva, neki személyes hitelre ad, látván annak tehermentes nagy vagyonát, mikor is ez mindig mintegy a nyújtott hitel nagysága erejéig szabadítja fel a vagyonában rejlő fictiv erőket. Végül vehet valaki valódi gazdasági, fedezett abstract tőkével földjáradékos birtokot.

Ezek után látható, hogy elméletünk oly érvekkel van megalapozva, hogy helyessége iránt kétséget nem lehet táplálni.

Most már csak egy kérdés marad megfajtható és ez az, vajjon vég nélkül fog-e folytatódni eme javáremelkedési folyamat s nem lehet-e annak valami módon véget vetni, s az így támadó érdeksértéseknek elejét venni?

Tény az, hogy az egész áremelkedési mozgalom csak optikai csalódás, mert csak az árkiefejezés az, a mi emelkedik, ellenben a javak gazdasági használati értéke a régi maradt. Egy métermázsza búza tápláló ereje egyenlő akkor is, ha 12 kor., akkor is, ha 24 kor.-ba kerül. Az egész csupán odavisz, hogy ez emberek bőbeszédűebbekké lesznek, mint Smith Ádám találóan megjegyezte, s hogy több és nagyobb számokkal dolgozunk, mint eddig. Az államok költségveté-

seiben, bankok mérlegeiben oly rettenetes összegóriások szerepelnek, hogy az embert valami szorongó érzés fogja el, főleg az idősebbet, ki még egy néhány évtizeddel ezelőtt közvetlen tapasztalatból ismerte a régi mérsékeltbb árakat, úgy, hogy sok azok közül nem tud megszabadulni ama gondolattól, hogy így előbb-utóbb egy világhatasztrófának kell bekövetkeznie.

Mi tudjuk már ezek után, hogy ez nem oly veszedelmes, mert az emelkedés formális dolog.

És most feleljünk arra, mire fog ez vezetni és mi lehet mégis alkalmas arra, hogy a depreciációt feltartóztassa és a javak permanens árát biztosítsa? Ha kiküszöböljük az abstract vételképességgel bíró, pénzre felváltható forgalomba hozható igényeket, behozván a minősített pénzt és vételi igazolványt. Ennek kivitele nagyon nehéz, mert a munkából, a gazdasági szolgáltatásból eredő utalványokat másképp kellene megjelölni, mint a földjáraadékból stb. eredőket. Egyenlő volna ez a terv a Proudhon és Rodbertus által javasolt munkapénzzel. Azonban mindez csak utópia addig, míg a magántulajdonon alapuló gazdasági rendszer korát éljük. Vele együtt megszűnne a fictiv tőke, a munkanélküli jövedelem, a járadék, a nyereségkamat stb.

A pénzürtékingadozás kiküszöbölésére különböző tervek merültek már fel. Miután ennek okát a disagio előidézőjével tévesztették össze, a pénz minőségének és nemének megváltoztatása által vélték annak elejét venni.

Földes társadalomgazdasági kézikönyvében bővebben kiterjeszkedik erre a kérdésre. Előadja, hogy egyesek a gabonát kívánták értékmérőül, a mennyiben statisztikai adatok bizonyítani látszanak, hogy hosszabb korszakokat véve a gabonaárak nagy állandóságot mutatnak. Egy más javaslat oda irányul, hogy pénzjegyeket bocsáttassanak ki, melyek különböző árukról szólván, valószínűség szerint az egy részben bekövetkező értékcsökkenést a többiben mutatkozó értékelkedés ellensúlyozná. Mások ismét (Jevons, Williams) táblás kimutatásokat javasoltak összeállítani, pl. hetenként vagy naponként, melyek segítségével a pénz értékében

mutakozó változásokat mérni és annak megfelelően a szerződésbeli kötelezettségeket változtatni, emelni vagy leszállítani kellene (multiple standard, fancy standard) Jevons szerint ezen javaslatokat nem volna nehéz keresztülvinni, csak ki kell küldeni egy tekintélyes bizottságot, mely az árak megállapításával foglalkoznék.

Véleményünk szerint ez keresztülvihetetlen, mert sanctioja hiányoznék. Különböző pénzrendszerekről való átmenetnél a törvényhozás szokott gondoskodni, hogy a régi pénz nemnek mily összeg feleljen meg (recurrenter Anschluss) s erre vonatkozólag nagy részletességgel szól Sághy Gyula, kötelmi jogában, megállapítván az összes elveket, melyek szerint az átszámítás nyélbeütendő. Ámde ez csak a pénzeknek belső tulajdonságai vagy az állam autoritativ kijelentéseiből merített alap, mely csak különböző pénzegységek relatív értékéről szól, de nem oldható meg vele ama kérdés, hogy a pénzen kívül eső okokból előálló vevőerőcsökkenés alatt — mely a pénzegységet magával rántja lefelé — szenvedő hiteltőke, illetve egyéb követelés jogosítványok értéke mikép óvassék meg. Mert világos dolog, hogy a nehéz gazdasági szolgálattal megszerzett vevőerőt (munkabért) ép úgy meg kellene védeni, mint egyéb követelést az új pénzre való átmenetnél. Vajjon nem-e ép oly sérelmes az, hogy valaki, ki 100 marhát adott el 10,000 koronáért, később pld. 5 év múlva annak felére szóló vevőerőt kap vissza annak időközi vevőerőcsökkenése folytán. Azonban alig tételezhető fel, hogy evvel a törvényhozás valaha is foglalkozni fog, ellenben a gyakorlat embere fog idővel számolni avval a körülménnyel, hogy az a kisebb kamatozású tőkét kikölcsönözése esetén úgyszólván kamatmentessé teszi, mert a mennyit az adós fizet időszaki szolgáltatás fejében, annyival csökken a kikölcsönzött vevőerő, s illetve emelkedik a segítségével, az adós által beszerzett javak értéke. S mivel feltehető, hogy az osztályharcok még hevesebben fognak folytatódni, ez a jelenség még nagyobb mérvet fog ölteni.

Ezért nem a pénzérték állandóságában kell keresni a meg-

oldást, hanem oly javat kell felvenni pénzegységül, mely belső értékénél fogva automatikusan követi az általános javértékemelkedést. Tehát ép az a fontos, hogy ne legyen értékállandósága, hanem hogy értéke miként egy higanyoszlop magassága a hőre reagáljon az a nagy általános jávármozgalomra. Szóval az értékmérő legyen egyúttal jav is. Ezért nem áll Knapp túlságosan formalisztikus nézete a pénzről, s ezért nem szabad azt a minden dolognak reális alapot kölcsönző természettől elválasztva mint merő alakíságot felfogni.

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
Előszó	9
I. A pénzértécsökkenés problémájának fontossága	7
11. A pénzértécsökkenésre vonatkozó eddigi elméletek.....	18
III. A pénz lényege	42
IV. A fictiv vevőerők	61
V. A pénzegység és értékegység viszonya	118
VI. A pénz felhígítási folyamatának elemzése.....	155